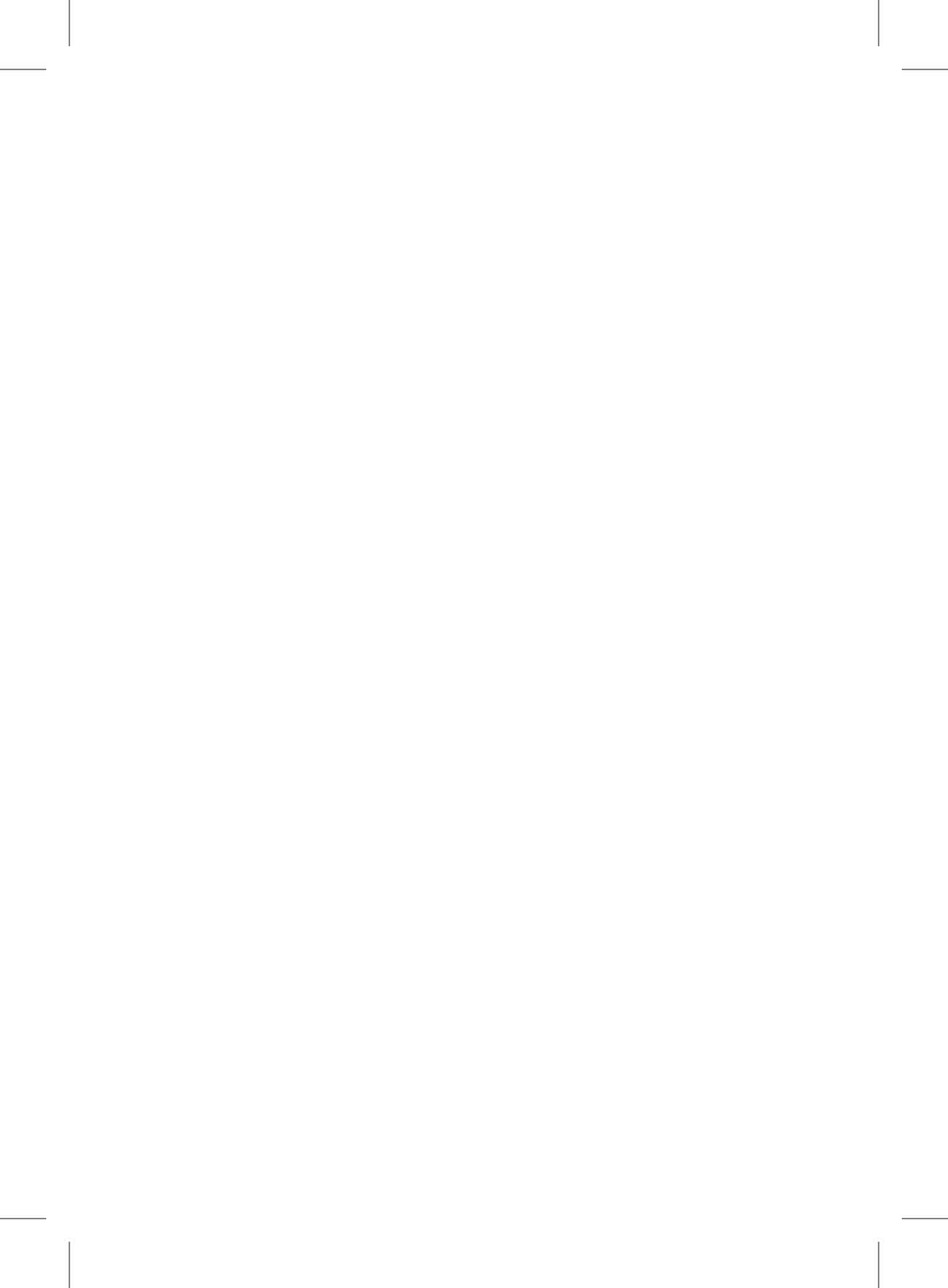

**Elżbieta Hanna Morawska
Katarzyna Gałka**

**STANDARDY OCHRONY
PRAW CZŁOWIEKA
W PRAWIE EUROPEJSKIEJ
KONWENCJI PRAW CZŁOWIEKA
ANALIZA WIODĄCYCH SPRAW POLSKICH**

Warszawa 2011

Spis treści

Wprowadzenie	5
CZĘŚĆ I	
Standardy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności	
Prawo do życia (artykuł 2 EKPCz).	23
Zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (artykuł 3 EKPCz).	26
Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (artykuł 5 EKPCz).	31
Prawo do sprawiedliwego procesu (artykuł 6 EKPCz).	42
Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (artykuł 8 EKPCz).	54
Prawo do wolności myśli, sumienia i religii (artykuł 9 EKPCz).	65
Prawo do wolności wypowiedzi (artykuł 10 EKPCz).	67
Prawo do wolności pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się (artykuł 11 EKPCz).	73
Prawo do zawarcia małżeństwa (artykuł 12 EKPCz).	77
Prawo do skutecznego środka odwoławczego (artykuł 13 EKPCz).	79
Zakaz dyskryminacji (artykuł 14 EKPCz).	83
Ochrona własności (artykuł 1 Protokołu Dodatkowego do EKPCz).	86
Prawo do wolności poruszania się (artykuł 2 Protokołu Dodatkowego nr 4 do EKPCz).	92

CZĘŚĆ II

Wykaz wiodących wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Prawo do życia (artykuł 2 EKPCz)	99
Zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (artykuł 3 EKPCz)	100
Prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (artykuł 5 EKPCz)	102
Prawo do sprawiedliwego procesu (artykuł 6 EKPCz)	104
Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (artykuł 8 EKPCz)	106
Prawo do wolności myśli, sumienia i religii (artykuł 9 EKPCz)	108
Prawo do wolności wypowiedzi (artykuł 10 EKPCz)	109
Prawo do wolności pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się (artykuł 11 EKPCz)	110
Prawo do zawarcia małżeństwa (artykuł 12 EKPCz)	111
Prawo do skutecznego środka odwoławczego (artykuł 13 EKPCz)	112
Zakaz dyskryminacji (artykuł 14 do EKPCz)	112
Ochrona własności (artykuł 1 Protokołu Dodatkowego do EKPCz)	113
Prawo do wolności poruszania się (artykuł 2 Protokołu Dodatkowego nr 4 do EKPCz)	115

WPROWADZENIE

I. Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (dalej: Konwencja/EKPCz¹, została otwarta do podpisu dla państw członkowskich Rady Europy² w Rzymie, dnia 4 listopada 1950 r., weszła zaś w życie, po uzyskaniu wymaganych 10 ratyfikacji dnia 3 września 1953 r.³

Polska ratyfikowała Konwencję w dniu 19 stycznia 1993 r., a dnia 19 stycznia 1993 r. weszła ona w życie wobec Polski⁴.

I.1. Konwencja wraz z protokołami dodatkowymi⁵ w powszechnej ocenie stanowi podstawę normatywną najbardziej efektywnego na świecie systemu ochrony praw człowieka. Konsekwentnie, coraz wyraźniej w literaturze przedmiotu akcentuje się jej konstytucyjną (nature) funkcję w tym systemie. Znajduje to potwierdzenie również w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: Trybunał/ETPCz), w którym Konwencja uznawana jest za „instrument konstytucyjnego europejskiego porządku publicznego

¹ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms/CETS No.: 005. (Dz. U. 1993, Nr 36, poz. 175, 178).

² Rada Europy została utworzona na mocy Statutu (Statute of the Council of Europe (CETS No.: 001); statut jako umowa międzynarodowa został otwarty do podpisu w Londynie (stąd nazwa Statut Londyński) w dniu 5 maja 1949 r., wszedł zaś w życie, po uzyskaniu 7 wymaganych ratyfikacjach, w dniu 3 sierpnia 1949 r. Państwami założycielami Rady Europy były: Belgia, Dania, Francja, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Norwegia, Szwecja, Zjednoczone Królestwo i Włochy.

³ Państwami – sygnatariuszami Konwencji były: Belgia, Dania, Republika Federalna Niemiec, Grecja, Islandia, Irlandia, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Szwecja, Turcja i Zjednoczone Królestwo. Obecnie stronami Konwencji jest 47 państw, a więc wszystkie państwa członkowskie Rady Europy (jest to obecnie warunek członkostwa w tej organizacji).

⁴ Tekst Konwencji opublikowany został w Dz. U. 1993, Nr 36, poz. 175, 178.

⁵ Na tę chwilę jest czternaście protokołów dodatkowych (dalej: PD) do EKPCz; ostatni, Protokół nr 14 (CETS No 194), wszedł w życie dnia 1 czerwca 2010 r.; dzielone są one na dwie grupy: materialne (uzupełniające) i proceduralne (zmieniające). W pierwszych proklamowane zostały nowe prawa człowieka, drugie regulują kwestie proceduralno-techniczne. Protokół nr 1 (1952 r.) to ochrona własności prywatnej (art. 1), prawo do nauki (art. 2), prawo do wolnych wyborów (art. 3); protokół nr 4 (1963 r.): zakaz pozbawiania wolności za długi (art. 1), prawo swobodnego poruszania się (art. 2), zakaz wydalania własnych obywateli (art. 3), zakaz zbiorowego wydalania cudzoziemców (art. 4); protokół nr 6 (1983 r.): zakaz kary śmierci w czasie pokoju (art. 1); protokół nr 7 (1984 r.): gwarancje proceduralne przy wydalaniu cudzoziemców (art. 1), prawo do odwołania w sprawach karnych (art. 2), odszkodowanie za niesłuszne skazanie (art. 3), zakaz ponownego sądenia lub karania (art. 4), równość małżonków w sferze cywilnoprawnej (art. 5); protokół nr 12 (2000 r.) ogólny zakaz dyskryminacji; protokół nr 13 (2002 r.) całkowity zakaz kary śmierci (także w czasie wojny). Spośród protokołów materialnych Polska ratyfikowała: protokół nr 1 i nr 4 (wejście w życie dnia 10 października 1994 r.; Dz. U. z 1995 r., Nr 36, poz. 175), protokół nr 6 (wejście w życie dnia 1 listopada 2000; Dz. U. 2001 r., Nr 23, poz. 266) oraz protokół nr 7 (wejście w życie dnia 1 marca 2003 r.; Dz. U. z 2003 r., Nr 42 poz. 364).

go” w dziedzinie praw człowieka (*constitutional instrument of European public order” in the field of human rights*)⁶.

O tej efektywności przesądza mechanizm kontroli wypełniania przez państwa – strony zobowiązań wynikających z Konwencji. Obecnie jest on sprawowany wyłącznie przez ETPCz⁷, który, od dnia 1 listopada 1998 r., działa w sposób ciągły⁸. Trybunał ma status sądu międzynarodowego, a jego ostateczne wyroki są wiążące. Dodatkowo, ich wykonanie podlega nadzorowi sprawowanemu przez Komitet Ministrów Rady Europy (art. 46 EKPCz).

I.2. Konwencja w świetle prawa traktatów jest umową międzynarodową⁹. Należy zatem do podstawowych źródeł normatywnych prawa praw człowieka. Podkreśla to również Trybunał¹⁰, dodając wszelako, iż Konwencja jest szczególnym traktatem, gdyż jest traktatem ustanawiającym prawa człowieka (*human rights treaty*)¹¹. W ten sposób ETPCz wydaje się sugerować

⁶ Trybunał przyjął tak chociażby w wyroku z dnia 30 czerwca 2005 r. w sprawie *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi przeciwko Irlandii*, skarga nr 45036/98, §§ 155–156; w decyzji Wielkiej Izby z dnia 12 grudnia 2001 r. w sprawie *Bankovič i inni przeciwko Belgii i innym*, skarga nr 52207/99, § 80; w decyzji z dnia 31 maja 2007 r. w sprawie *Agim Behrami i Bekir Behrami* (skarga nr 71412/01) oraz *Ruzhdi Saramati przeciwko Francji, Niemcom i Norwegii* (skarga nr 78166/01), § 145.

⁷ Trybunał został utworzony dopiero w 1959 r., pierwszy zaś wyrok wydał dnia 14 listopada 1960 r. Był to wyrok w sprawie *Lawless przeciwko Irlandii*, skarga nr 332/57. Do dnia 1 listopada 1998 r., tj. wejścia w życie Protokołu nr 11 organem Konwencji była również Europejska Komisja Praw Człowieka, utworzona w 1954 r.

⁸ System ten podlega ciągłej weryfikacji i modyfikacji w celu zapewnienia mu jak możliwie jak najlepszej skuteczności. Nadaje mu to progresywny charakter. Dowodzi tego najnowszy protokół proceduralny do Konwencji, tj. Protokół nr 14, który wszedł w życie dnia 1 czerwca 2010 r. (Dz. U. z 2010 r., Nr 90, poz. 587).

⁹ Po II wojnie światowej prawo traktatów zostało skodyfikowane w konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (KWPT/Konwencja Wiedeńska); Konwencja Wiedeńska została podpisana w Wiedniu dnia 22 maja 1969 r. i otwarta do podpisu dnia 23 maja 1969 r. Weszła w życie 27 stycznia 1980 r. Polska przystąpiła do KWPT w dniu 27 kwietnia 1990 r. Konwencja ta weszła w życie w stosunku do Polski dnia 1 sierpnia 1990 r. (Dz. U. z 1990 r., Nr 74, poz. 439). Konwencja jest również umową międzynarodową w rozumieniu art. 89 Konstytucji RP.

¹⁰ Potwierdzeniem tej przynależności jest zasada, iż Konwencja musi być interpretowana w świetle reguł wykładni ustanowionych w Konwencji Wiedeńskiej i jej art. 31 ust. 3 pkt. c.; por. m.in. wyrok ETPCz z dnia 21 lutego 1975 r., w sprawie *Golder przeciw Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 4451/70, § 29; w sprawie *Johnston i inni przeciwko Irlandii*, skarga nr 9697/82, § 51; wyrok ETPCz z dnia 18 grudnia 1996 r. w sprawie *Loizidou przeciwko Turcji*, skarga nr 15318/89, § 43.

¹¹ Por. m.in. wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 18 grudnia 1996 r. w sprawie *Loizidou przeciwko Turcji* skarga nr 15318/89, § 43; wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 21 listopada 2001 r. w sprawie *Al-Adsani przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 35763/97, § 55; wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 12 maja 2005 r., w sprawie *Öcalan przeciwko Turcji*, skarga nr 46221/99, § 163; wyrok ETPCz z dnia 23 marca 2010 r., w sprawie *Cudak przeciwko Litwie*, skarga nr 15869/02, § 56.

pewną odrębność Konwencji od klasycznych traktatów prawa międzynarodowego. Z orzecznictwa wynika, iż jedną z tych cech jest jej prawotwórczy charakter (*law-making treaties*)¹².

Konwencja, tak jak inne traktaty prawotwórcze, jest traktatem wielostronnym, zawierającym postanowienia wiążące wiele państw. Dodatkowo, zawiera normy o charakterze abstrakcyjnym, które, z założenia, mają wywoływać skutek generalny.

Te konstrukcyjne elementy Konwencji jako traktatu prawotwórczego Trybunał łączy z określonymi regułami wykładni jej postanowień. Zgodnie bowiem z utrwaloną linią orzeczniczą muszą być one tak interpretowane aby w największym stopniu odpowiadały jej *celowi i przedmiotowi*, a nie ograniczały w możliwie jak największym stopniu zobowiązania państw – stron Konwencji¹³.

Trybunał dokonuje tego w dwojaki sposób. Po pierwsze, w drodze rozpatrywania konkretnej skargi, międzypaństwowej lub indywidualnej, a po drugie, w drodze działań *bardziej ogólnych*, podejmowanych *w celu wyjaśnienia, ochrony i rozwoju zasad ustanowionych przez Konwencję*, mając na uwadze przestrzeganie przez państwa – strony wynikających z niej zobowiązań¹⁴. Konsekwentnie, o ile celem pierwszych, podstawowych, działań jest zapewnienie, w razie stwierdzenia naruszenia Konwencji, słusznego zadośćuczynienia, o tyle w przypadku działań drugich, uzupełniających te pierwsze, celem jest konstrukcja ogólnych standardów ochrony praw człowieka i rozpowszechnienie ich w całej wspólnotie konwencyjnych państw¹⁵.

Rola ETPCz w kształtowaniu europejskich standardów praw człowieka jest nie do przecenienia. W efekcie tego orzecznictwo Trybunału stopniowo staje się ważnym i jednocześnie autonomicznym źródłem kształtującym europejską koncepcję praw fundamentalnych.

¹² Jednym z pierwszych wyroków, w których Trybunał zwrócił na to uwagę był wyrok z dnia 27 czerwca 1968 r., w sprawie Wemhoff przeciwko Niemcom, skarga nr 2111/64, § 8; powrócił do tej koncepcji w wyroku (zastrzeżenia wstępne) z dnia 23 marca 1995 r., w sprawie Loizidou przeciwko Turcji, skarga nr 15318/89, § 84.

¹³ Wemhoff przeciwko Niemcom, § 8.

¹⁴ Wyrok ETPCz z dnia 18 stycznia 1978 r. w sprawie Irlandia przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, § 154.; wyrok ETPCz z dnia 6 listopada 1980 r. Guzzardi przeciwko Włochom, § 86; wyrok ETPCz z dnia 24 lipca 2003 r. w sprawie Karner przeciwko Austrii, skarga nr 40016/98, § 26.

¹⁵ Por. m.in. Karner przeciwko Austrii, § 26; wyrok ETPCz z dnia 24 listopada 2005 r. w sprawie Capital Bank AD przeciwko Bułgarii, nr 49429/99, §§ 78 - 79; Wyrok ETPCz z dnia 7 stycznia 2010 r. w sprawie Rantsev przeciwko Cypru i Rosji, skarga nr 25965/04, § 197; wyrok ETPCz z dnia 7 października 2010 r., w sprawie Konstantin Markin przeciwko Rosji, skarga nr 30078/06, § 39.

II. Biorąc pod uwagę okoliczności społeczne i polityczne w jakich prowadzone były prace nad Konwencją, a więc okres bezpośrednio po zakończeniu II wojnie światowej, oczywiste jest skoncentrowanie się Konwencji na funkcji ochronnej praw człowieka, a co za tym idzie na zakazie arbitralnej ingerencji państwa w prawa i podstawowe wolności człowieka.

II.1. Zakaz ten wszelako nie ma charakteru generalnego, nie odnosi się więc do wszystkich zagwarantowanych praw i wolności. Charakter praw absolutny mają bowiem tylko nieliczne z zagwarantowanych praw i wolności¹⁶, a zdecydowana większość z nich ma charakter względny. Należą do nich prawa, które określane są mianem *praw kwalifikowanych (qualified rights)* ze względu na ochronę interesu społecznego. Jest nim przykładowo prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 EKPCz), prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania (art. 9 EKPCz), prawo do wolności wypowiedzi (art. 10 EKPCz), prawo do wolności zgromadzeń i zrzeszania się (art. 11 EKPCz), prawo do ochrony mienia (art. 1 PD).

Katalog praw względnych dopełniają prawa, które podlegają ograniczeniom tylko w ściśle określonych sytuacjach, stanowiących tzw. wyjątki *ex definitione*. Jednym z takich praw jest prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 ust. 1 EKPCz).

Ze względu na swą specyfikę, w klasyfikacji tej nie ma prawa do sprawiedliwego procesu (art. 6 EKPCz). Traktowane jako całość jest bowiem prawem absolutnym, ale składające się na niego gwarancje mogą podlegać ograniczeniom, choć nie są dokonywane ze względu na ochronę określonego interesu społecznego. Celem bowiem tego prawa jest zapewnienie, w każdych okolicznościach, sprawiedliwego procesu.

II.2. Ingerencja w korzystanie ze względnych praw ma jednak określone granice, ponieważ warunkiem uznania jej za dopuszczalną jest jej zgodność z trzema kryteriami (testami) jej dopuszczalności¹⁷.

Po pierwsze, działania lub zaniechania państwa muszą być *legalne*, a więc muszą mieć podstawę prawną w prawie krajowym, która urzeczywistniać musi określone wymogi jakościowe (*quality of law*), w szczególności wy-

¹⁶ Takim prawem jest zakaz tortur, poniżającego, nieludzkiego traktowania albo karania (art. 3 EKPCz), zakaz trzymania w niewoli lub w poddaństwie (art. 4 ust. 1 EKPCz) oraz zakaz karania bez podstawy prawnej (art. 7 EKPCz), choć ust. 2 art. 7 EKPCz stanowi, iż zakaz ten nie stanowi przeszkody w sądzeniu i karaniu osoby winnej działania lub zaniechania, które w czasie popełnienia stanowiły czyn zagrożony karą według ogólnych zasad uznanych przez narody cywilizowane.

¹⁷ Por. chociażby wyrok ETPCz z dnia 21 września 2010 r. w sprawie Mazgaj przeciwko Polsce, skarga nr 41656/02, § 50.

móg dostępności oraz przewidywalności. Nadto w prawie krajowym musi istnieć *środek prawny*, pozwalający na ochronę przed arbitralnością państwa.

Po drugie, ograniczenie może być dokonane ze względu na ochronę celu, uznanego w Konwencji za *cel prawowity*. Za takie cele uznana została ochrona między innymi bezpieczeństwa państwowego, bezpieczeństwa publicznego lub dobrobytu gospodarczego kraju, ochrona porządku i zapobieganie przestępstwom, zdrowia i moralności lub ochrona praw i wolności osób.

Po trzecie, ograniczenie musi spełniać kryterium *konieczności w społeczeństwie demokratycznym*, a więc musi za nim przemawiać *pilna potrzeba* ochrony *celu prawowitego* oraz musi być ono dokonane z uwzględnieniem kryterium proporcjonalności między tym celem a zastosowanym środkiem.

Specyfiki tego kryterium nie oddaje w pełni polski termin *konieczny/konieczność*. (czasami tłumaczony: potrzebny) albowiem pojęcie *necessary/necessity* (fr. *nécessaire/nécessité*) ma oznaczać coś więcej. W świetle orzecznictwa Trybunału nie chodzi o użyteczność, czy zasadność, ale o nieodzowność, za którą musi przemawiać *pilna potrzeba społeczna*¹⁸.

Dodatkowo, tę *konieczność* ingerencji należy odnieść do *społeczeństwa demokratycznego*, którego konstytutywnymi cechami jest *pluralizm, tolerancja* oraz *otwartość umysłu/otwartość na inne poglądy*¹⁹. Cechy te w sposób istotny umacniają korzystanie z takich praw jak : prawo do wolności religii (art. 9 EKPCz)²⁰, prawo do wolności wypowiedzi (art. 10 EKPCz), w szczególności w kontekście wolności prasy i debaty publicznej (art. 10 EKPCz)²¹ oraz prawo do wolności zrzeszania się i zgromadzeń (art. 11 EKPCz)²².

II.3. Powyższa kolejność kryteriów dopuszczalnej ingerencji nie jest przypadkowa. Wynika ona bowiem z utrwalonej techniki orzeczniczej ETPCz, wspartej konstrukcją tych ograniczeń w tekście Konwencji²³.

¹⁸ Jak wielokrotnie powtarza ETPCz termin *konieczność* nie jest synonimem pojęcia „niezbędne” (*indispensable*), nie ma też elastyczności takich terminów jak „dopuszczalny” (*admissible*), „zwykłe” (*ordinary*), „przydatne” (*useful*), „uzasadnione” (*reasonable*) lub „pożądane” (*desirable*); por. wyrok ETPCz z dnia 7 grudnia 1976 r. w sprawie *Handyside* przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 5493/72, § 48; wyrok ETPCz z dnia 26 kwietnia 1979 r. w sprawie *The Sunday Times* przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 6538/74, § 59.

¹⁹ *Pluralism, tolerance and broadmindedness*; tak chociażby w wyroku ETPCz (Wielka Izba) z dnia 17 lutego 2004 r. w sprawie *Gorzelik i inni* przeciwko Polsce, skarga nr 44158/98, § 90.

²⁰ Na przykład wyrok ETPCz z dnia 31 lipca 2008 r., w sprawie *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas i inni* przeciwko Austrii, skarga numer 40825, § 98.

²¹ Wyrok ETPCz z dnia 21 stycznia 1999 r. w sprawie *Janowski* przeciwko Polsce, skarga nr 25716/94, § 30.

²² *Gorzelik i inni* przeciwko Polsce, § 89.

²³ Por. ustępy drugie artykułów 8 – 11 EKPCz.

Początkowym zatem kryterium jest kryterium legalności. Niespełnienie jego skutkuje stwierdzeniem braku potrzeby dalszego badania sprawy i konsekwentnie uznaniem, że doszło do naruszenia Konwencji²⁴. Podobny mechanizm stosowany jest na gruncie dwóch pozostałych kryteriów. Tym samym legalność ingerencji nie przesądza o jej dopuszczalności w świetle postanowień Konwencji. Wskazane kryteria nie są samoistne, nie mogą więc być stosowane w oderwaniu od siebie.

Konsekwentnie, nie jest możliwa ingerencja, która nie spełnia kryterium *konieczności*, nawet wówczas gdy jest ona legalna i uzasadniona ochroną *prawowitego celu*²⁵.

II.4. Dodatkowo, w ocenie dopuszczalności ingerencji Trybunał bierze pod uwagę reguły restrykcyjnej wykładni postanowień Konwencji i stanowisko, że tylko *przekonywujące i istotne* powody mogą usprawiedliwiać ograniczenia praw i wolności²⁶.

III. W uzupełnieniu zakazu arbitralnej ingerencji, stanowiącego sedno obowiązku negatywnego, Trybunał nakłada na państwo również obowiązki pozytywne państw – stron Konwencji²⁷. Ich istotą jest obowiązek podejmowania odpowiednich kroków (*appropriate steps*) celem zapewnienia skutecznej i rzeczywistej ochrony prawom i wolnościom Konwencji²⁸.

²⁴ Zob. na przykład wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 16 lutego 2000 r. w sprawie Amann przeciwko Szwajcarii, skarga nr 27798/95, § 47-55, w którym Wielka Izba stwierdziła naruszenie kryterium legalności i konsekwentnie uznała za zbędne badanie sprawy pod kątem pozostałych dwóch kryteriów.

²⁵ Ta technika orzecznicza jest powszechnie stosowana przez ETPCz. Jednym z wielu przykładów jej stosowania może być wyrok z dnia 21 września 2000 r. w sprawie Tele 1 Privatfernsehgesellschaft MBH przeciwko Austrii, skarga nr 32240/96, dowodzący dodatkowo jak szczególnie Trybunał bada zarzut naruszenia postanowień Konwencji.

²⁶ W tym wypadku chodziło o ograniczenie prawa do wolności wypowiedzi; zob. wyrok ETPCz z dnia 10 lipca 1998 r. w sprawie Sidiropoulos i inni przeciwko Grecji, skargi nr 57/1997/841/1047, § 40.

²⁷ Wyrokami, które wyznaczyły kierunek orzecznictwa w sferze obowiązków pozytywnych są: wyrok z dnia 9 lutego 1967 r. w sprawie „*relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium*” przeciwko Belgii, skargi nr 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64; wyrok ETPCz z dnia 13 czerwca 1979 r., w sprawie Marckx przeciwko Belgii, skarga nr 6833/74, § 30; wyrok ETPCz z dnia 9 października 1979 r., w sprawie Airey przeciwko Irlandii, skarga nr 6289/73; wyrok ETPCz z dnia 13 grudnia 1983 r., w sprawie X i Y przeciwko Holandii, skarga nr 8978/80, § 23.

²⁸ Zob. np. wyroki ETPCz z dnia 7 lutego 2002 r. w sprawie Mikulić przeciwko Chorwacji, skarga nr 53176/99, § 12; z dnia 24 lutego 1998 r. w sprawie Botta przeciwko Włochom, skarga nr 21439/93, § 33; z dnia 26 maja 1994 r. w sprawie Keegan przeciwko Irlandii, skarga nr 16969/90, § 49; z dnia 23 czerwca 2005 r. w sprawie Zawadka przeciwko Polsce, skarga nr 48542/99, § 53.

III.1. W świetle najnowszego orzecznictwa ETPCz dualizm obowiązków państw – stron Konwencji wynika z ich generalnego obowiązku „zapewnienia każdemu człowiekowi (...) praw i wolności” (art. 1 EKPCz)²⁹. Wśród tych obowiązków pierwszoplanowe znaczenie mają jednak obowiązki negatywne. Są one wpisane *expressis verbis* w strukturę normatywną proklamowanych w Konwencji Europejskiej praw i podstawowych wolności. Obowiązki pozytywne zaś art. 1 EKPCz nakłada, co do zasady, na państwa–strony w sposób dorozumiany.

III.2. Na dualizm obowiązków należy patrzeć przez pryzmat ich hierarchizacji albowiem pierwszoplanowe znaczenie Trybunał przypisuje obowiązkom negatywnym. Z drugiej jednak strony, domniemany charakter obowiązków pozytywnych i ich drugoplanowość nie wyklucza samoistnej odpowiedzialności państw – stron KE z racji ich nie wykonania³⁰.

III.3. Odnosi się to do obu kategorii obowiązków pozytywnych, a więc do obowiązków materialnych i do obowiązków proceduralnych. Trybunał bowiem wewnętrznie zróżnicował konstrukcję obowiązków pozytywnych. Działania podejmowane w ramach obowiązków pozytywnych mogą więc mieć charakter materialny – w postaci konkretnych działań, których charakter i zakres uzależniony jest od konkretnej sytuacji oraz specyfiki danego prawa lub wolności³¹ oraz charakter proceduralny – w postaci przeprowadzenia skutecznego *postępowania wyjaśniającego*³², a szerzej utworzenia efektywnego i niezależnego sądownictwa³³.

²⁹ Kluczowe w tym zakresie są wyroki ETPCz z dnia z 8 kwietnia 2004 r. w sprawie Assanidze przeciwko Gruzji, skarga nr 71503/01 oraz z dnia 8 lipca 2004 r. w sprawie Ilaşcu i inni przeciwko Mołdawii i Rosji, skarga nr 48787/99.

³⁰ Szczególnie interesujący w tym zakresie jest wyrok ETPCz w sprawie Šilih przeciwko Słowenii, skarga nr 71463/01, § 147; sprawa dotyczy naruszenia przez Słowenię art. 2 EKPCz w związku ze śmiercią w szpitalu syna skarżącej, która nastąpiła przed ratyfikacją przez Słowenię EKPCz. Postępowanie karne i postępowanie cywilne w tej sprawie zostało jednak wszczęte po wejściu w życie EKPCz. One to podlegały ocenie ETPCz.

³¹ To zdeterminowanie stanem faktycznym danej sprawy skutkuje brakiem syntetycznego i całościowego obrazu struktury normatywnej poszczególnych praw i wolności i powiązanych z nim obowiązków pozytywnych. Rodzi to obawy o zachowanie pewności i przewidywalności orzecznictwa. Zagrożenia te dostrzegła zresztą sam Trybunał. zob. np. wyrok ETPCz z 4 lutego 2005 r. w sprawie Mamatkulov i Askarov przeciwko Turcji, skargi nr 46827/99 i 46951/99, § 121.

³² Wyrok ETPCz z 4 grudnia 2003 r. w sprawie M.C. przeciwko Bułgarii, skarga 39272/98, § 151.

³³ Wyrok ETPCz z 20 marca 2007 r. w sprawie Alicja Tysiãc przeciwko Polsce, skarga nr 5410/03, § 55; M.C. przeciwko Bułgarii, § 153.

III.4. Obowiązki pozytywne powinny być wykonane z należytą starannością (*due diligence*)³⁴. Jej dochowanie wymaga podejmowania przez państwo skutecznych środków bez zbędnej zwłoki, które w danej sytuacji i momencie są adekwatne³⁵. Wymaga również podejmowania kroków z własnej inicjatywy, bez oczekiwania na specjalne próśby ze strony ofiar naruszeń³⁶.

III.5. Co ważne, obowiązki pozytywne mogą też pociągać za sobą konieczność przyjęcia środków, które swym działaniem obejmować będą nawet sferę stosunków pomiędzy jednostkami³⁷. Innymi słowy, wynika z nich zobowiązanie do podejmowania działań ukierunkowanych na ochronę podmiotów uprawnionych przed wszelkimi bezprawnymi naruszeniami, niezależnie od tego czy tych naruszeń dokonują organy władzy publicznej, czy też podmioty prywatne³⁸.

III.6. Z orzecznictwa ETPCz wynika również, iż obowiązki pozytywne, w szczególności w zakresie prawa do życia (art. 2 KE) oraz zakazu tortur, poniżającego, nieludzkiego traktowania lub karania (art. 3 KE) mają autonomiczny wymiar ekstra – terytorialny³⁹.

III.7. Trybunał podkreśla, że nie mogą być one jednak niemożliwe do wykonania lub nieproporcjonalne⁴⁰. Trybunał zatem nie przypisuje im absolutnego charakteru⁴¹. Zostały one ściśle określone na tle ochrony życia, mianowicie zagrożenie życia musi być skonkretyzowane, tj. rzeczywiste i bezpośrednie. Tym samym nie każde twierdzenie o zagrożeniu życia rodzi

³⁴ Np. w wyroku ETPCz z 4 listopada 2008 r. w sprawie Janulis przeciwko Polsce, skarga nr 20251/04 oraz w wyroku ETPCz z 7 października 2008 r. w sprawie Jerzyk przeciwko Polsce, skarga nr 29360/06, §§ 28-29.

³⁵ M.C. przeciwko Bułgarii, § 150; wyrok ETPCz z dnia 12 czerwca 2008 r. w sprawie Bevacqua i S. przeciwko Bułgarii, skarga nr 71127/01, § 64.

³⁶ Wyrok ETPCz z dnia 9 czerwca 2009 r. w sprawie Opuz przeciwko Turcji, skarga nr , § 155 i § 171.

³⁷ Wyroki ETPCz w sprawach: Różański przeciwko Polsce z 18.5.2006 r., skarga nr 55339/00, § 60, Mikulić przeciwko Chorwacji, § 57; M.C. przeciwko Bułgarii, § 151; wyrok z dnia 22 lutego 2005 r. w sprawie Novoseletskiy przeciwko Ukrainie, skarg nr 47148/99, § 68 i n.

³⁸ Zob. sprawę Opuz przeciwko Turcji.

³⁹ Wyrok ETPCz z dnia z 21 listopada 2001 r., w sprawie Al-Adsani przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 35763/97.

⁴⁰ Wyrok ETPCz z dnia 17 stycznia 2008 r. w sprawie Dodov przeciwko Bułgarii, skarga nr 59548/00, § 25; Osman przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, § 116; wyrok ETPCz z dnia 18 października 2005 r. w sprawie Akdođdu przeciwko Turcji, skarga nr 46747/99 § 45; Opuz przeciwko Turcji, § 129.

⁴¹ Bevacqua i S. przeciwko Bułgarii, § 27.

obowiązek podjęcia działań pozytywnych⁴². Natomiast dla odpowiedzialności państwa z tytułu niedopełnienia obowiązków pozytywnych kluczowe jest ustalenie:

- czy państwo wiedziało albo powinno wiedzieć o istnieniu realnego i bezpośredniego ryzyka dla życia konkretnej osoby ze strony osób trzecich dopuszczających się czynów kryminalnych,
- czy państwo dopełniało obowiązku podjęcia działań będących w zakresie jego kompetencji,
- czy państwo dopełniało obowiązku podjęcia działań, po których – przy rozsądnej ocenie – można się było spodziewać, że doprowadzą do uniknięcia tego ryzyka.

Te trzy pytania konstytuują tzw. test obowiązków pozytywnych państw (*test for the positive obligation on states*)⁴³.

IV. ETPCz podkreśla, że w ocenie wykonywania obowiązków pozytywnych przez państwa – strony Konwencji stosuje takie same reguły, jak przy ocenie wykonywania obowiązków negatywnych⁴⁴. Ta zbieżność dotyczy zasadniczo kryterium *konieczności* i powiązanych z nim trzech zasad – doktryn.

VI.1. Pierwszą z nich jest doktryna zachowania sprawiedliwej równowagi (*fair balance*) między interesem jednostki a interesem społeczeństwa jako całości, drugą doktryna *pilnej potrzeby społecznej* (*pressing social need*), trzecią zaś doktryna *marginiesu swobody oceny* (*margin of appreciation*)⁴⁵.

Pierwszą z tych zasad należy łączyć z dwiema regułami wykładni funkcjonalnej Konwencji. Mianowicie, z wykładnią na rzecz urzeczywistniania praw człowieka i podstawowych wolności czyli *pro homine* oraz z wykładnią na rzecz ochrony (promocji) społeczeństwa demokratycznego, tzw. wykładnię *pro democratiae*⁴⁶.

VI.2. Wyrazem dyrektywy *pro homine* jest zasada skuteczności. W swym orzecznictwie Trybunał wyraża ją w formule, w świetle której ochrona praw i podstawowych wolności na gruncie Konwencji powinna być „rze-

⁴² Opuz przeciwko Turcji, § 129; w kontekście znaczenia działań prewencyjnych dla ochrony życia zob. wyrok ETPCz z 28 października 1998 r. w sprawie Osman przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 23452/94, § 121 i n.

⁴³ Opuz przeciwko Turcji, § 130.

⁴⁴ Alicja Tysiąc przeciwko Polsce, § 111.

⁴⁵ Zob. np. Różański przeciwko Polsce, § 61.

⁴⁶ ETPCz zwraca na to uwagę np. w wyroku (Wielka Izba) z dnia 30 stycznia 1998 r., w sprawie the United Communist Party przeciwko Turcji i inni przeciwko Turcji, nr skarg 133/1996/752/951.

czywista i skuteczna (*practical and effective*), a nie tylko teoretyczna lub iluzoryczna (*theoretical or illusory*)”⁴⁷.

Z kolei przez pryzmat drugiej dyrektywy wykładni funkcjonalnej EKPCz – *pro democratiae*, prawa człowieka postrzegane są jako immanentny element wspomnianego wyżej społeczeństwa demokratycznego, a nie jako cel sam w sobie.

Służyć ma ona również umocnieniu wartości społeczeństwa demokratycznego, choć prowadzić to może do podporządkowania interesów indywidualnych interesom grup i całego społeczeństwa⁴⁸. Postrzegając to jako zagrożenie dla praw człowieka Trybunał sięga właśnie po zasadę *sprawiedliwej równowagi*, co ma zapewnić „sprawiedliwe i właściwe traktowanie mniejszości oraz unikanie jakiegokolwiek nadużywania pozycji dominującej przez większość”.

VI.3. W podobnym kontekście należy odczytywać doktrynę *pilnej potrzeby społecznej*, u podstaw której leży konieczność *ochrony uznanego interesu społecznego*. Jest ona zatem funkcjonalnie powiązana z zasadą *sprawiedliwej równowagi*.

Łączy się ona nadto z oceną kontekstu sytuacyjnego ingerencji i wymaga ustalenia czy zastosowane środki były proporcjonalne do *celu prawowitego* oraz czy przyczyny ingerencji wskazane przez państwo były *odpowiednie i wystarczające (relevant and sufficient)*⁴⁹.

Dodatkowo, państwo musi przekonać Trybunał, iż dokonując ingerencji postępowało zgodnie z konwencyjnymi standardami praw człowieka i podstawowych wolności, a także, że podjęte działania zostały oparte na *dopuszczalnej ocenie właściwych faktów (acceptable assessment of the relevant facts)*⁵⁰. Niezbędna jest zatem szczegółowa ocena *ad casum*⁵¹.

VI.4. U podstaw sformułowania zaś doktryny marginesu swobody oceny (*margin of appreciation*) leży idea uwzględnienia specyfiki danego

⁴⁷ Na przykład wyrok ETPCz z dnia z dnia 18 lutego 2009 r., w sprawie Andrejeva przeciwko Litwie, skarga nr 55707/00, § 98; na przykład wyrok ETPCz z dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie Nikolova i Velichkova przeciwko Bułgarii, skarga nr 7888/03, § 61; wyrok ETPCz z dnia 20 marca 1991 r. w sprawie Cruz Varas inni przeciwko Szwecji, skarga numer 15576/89, § 94, a wcześniej w wyroku z dnia 7 lipca 1989 r. w sprawie Soering przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, § 87. O zasadzie skuteczności piszę również w dalszej części.

⁴⁸ Gorzelik i inni przeciwko Polsce, § 90.

⁴⁹ Janowski przeciwko Polsce, § 30.

⁵⁰ Wyrok ETPCz z dnia 23 października 1994 r. w sprawie Jersild przeciwko Danii, skarga nr 15890/89, § 31.

⁵¹ Por. jeden z ostatnich wyroków ETPCz z dnia 7 lipca 2011 r. w sprawie Bayatyan przeciwko Armenii, skarga nr 23459/03, § 123, § 127.

społeczeństwa i państwa, jego uwarunkowań ekonomicznych, społecznych i kulturowych (tradycji)⁵² oraz szczególnych okoliczności danej sprawy, w tym konkretnych faktów i rzeczywistych warunków sprawy⁵³.

W związku z tym granice tej swobody są zróżnicowane. W sferze naruszeń praw absolutnych, np. zakazu tortur (art. 3 EKPCz) państwu nie przysługuje jakakolwiek swoboda, natomiast w zakresie innych praw i podstawowych wolności zakres tej swobody może być *wąski, pewien*, bądź *szeroki*, a nawet *bardzo szeroki*.

Adresatem zawartej w niej swobody są zarówno krajowe władze ustawodawcze, jak i też organy powołane do wykładni i stosowania prawa, w tym organy władzy sądowniczej⁵⁴. Niemniej ta swoboda nie oznacza dowolności. Po pierwsze, podlega ona, jak to wielokrotnie powtarza ETPCz, „rygorystycznemu europejskiemu nadzorowi obejmującemu zarówno prawo, jak i akty jego stosowania, łącznie z aktami podjętymi przez niezawisłe sądy, ścisłemu nadzorowi ze strony ETPCz⁵⁵.

Po drugie, swoboda ta ma pewne granice. Wyznaczają je cztery wymogi, mianowicie wymóg zapewnienia skutecznej ochrony praw i wolności w EKPCz oraz wymóg ochrony fundamentalnych wartości i praw, następnie wymóg ochrony istoty (*essentials aspects*) proklamowanych w Konwencji praw i podstawowych wolności, oraz wymóg ochrony podmiotów szczególnie narażonych na naruszenia ich praw (*vulnerable individuals*)⁵⁶.

V. Zapewniając państwom margines swobody, Trybunał formułuje wobec krajowych organów wymóg aby postanowienia Konwencji podlegały wykładni dokonywanej *w świetle warunków dnia dzisiejszego (in the light of present-day conditions)*⁵⁷. Oznacza to, iż mają być one interpretowane zgodnie z regułami wykładni dynamicznej. Ich podstawą jest reguła, zgodnie z którą Konwencja uznawana jest w procesie wykładni jako *żywy instrument (living instrument)*⁵⁸.

⁵² M.C. przeciwko Bułgarii, § 154.

⁵³ Dodov przeciwko Bułgarii, § 25.

⁵⁴ Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, § 48 i powołane tam wyroki ETPCz: z dnia 18 czerwca 1971 r. w sprawie Engel i inni, § 100; z dnia 18 czerwca 1971 r. w sprawie De Wilde, Ooms and Versyp, § 93; Golder przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, § 45.

⁵⁵ Wyrok ETPC z dnia 10 lipca 1998 r. w sprawie Sidiropoulos i inni przeciwko Grecji, skargi nr 57/1997/841/1047, § 40.

⁵⁶ M.C. przeciwko Bułgarii, § 150.

⁵⁷ Wyrok ETPCz z dnia 8 lipca 2004 r. w sprawie Vo przeciwko Francji, skarga nr 53924/00, § 81-82.

⁵⁸ V. i B Bankovič i inni przeciwko Belgii i 16 innym państwom, § 64.

V.1. Dla wykładni dynamicznej kluczowe są trzy zasady – reguły. Pierwsza z tych zasad, którą należy uznać za najważniejszą, to prymat wykładni teleologicznej nad regułami wykładni tekstualnej i wykładnią historyczną⁵⁹. Jej wyrazem jest formuła *przedmiot i cel Konwencji (object and purpose of the Convention)*.

Druga zaś zasada, wyrażona jest we wspomnianej wyżej formule interpretacji Konwencji w świetle warunków dnia dzisiejszego oraz wspólnej (zgodnej) praktyki państw – stron Konwencji⁶⁰. Ta wspólna praktyka może istnieć zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Oznacza to, iż w wykładni Konwencji brana jest pod uwagę „ewolucja norm i zasad w prawie międzynarodowym” oraz „współczesne standardy i trendy” w danej sferze życia społecznego⁶¹.

Z kolei w świetle trzeciej idei, powiązanej z pierwszą, ochrona praw człowieka i podstawowych wolności zagwarantowanych w Konwencji musi być *rzeczywista i skuteczna*, a nie *teoretyczna i iluzoryczna*⁶².

Wyrażona w ten sposób zasada skuteczności, postrzegana jako ogólny cel Konwencji, jest tak mocno osadzona w orzecznictwie ETPCz, że w doktrynie międzynarodowego prawa praw człowieka przypisuje się jej rangę zasady ogólnej tego prawa.

V. Dodatkowo, mając na uwadze podstawową regułę wykładni dynamicznej, a więc wykładni ze względu na ogólny cel i przedmiot Konwencji, Trybunał uznał za niezbędne nadanie niektórym pojęciom Konwencji autonomicznego wobec krajowych porządków prawnych znaczenia.

V.1. Autonomiczność pojęć Konwencji nie oznacza ich całkowitej niezależności od krajowych regulacji, ale odbiera tym regulacjom rozstrzygające znaczenie. Innymi słowy, są one brane pod uwagę w pierwszej

⁵⁹ Por. reguły interpretacyjne zawarte w art. 31–33 KWPT; zob. Golder przeciw Zjednoczonemu Królestwu, m.in. § 29-32; powyższy wyrok uznany został w literaturze przedmiotu za jeden z najważniejszych wyroków w historii EKPCz. Swoistą zapowiedzią tego kierunku jest wcześniejszy wyrok z dnia 27 czerwca 1968 r., w sprawie Wemhoff przeciwko Niemcom, skarga nr 2111/64.

⁶⁰ Wyrok ETPCz z dnia 25 kwietnia 1978 r. w sprawie Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 5856/72, § 31; por. wpływ na linię orzeczniczą ETPCz jaki wywarła zmiana praktyki państw - stron w zakresie możliwości dokonania po operacji zmian w akcie urodzenia transseksualistów: pierwsze wyroki – z dnia 17 października 1986 r. w sprawie Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 9532/81; z dnia 27 września 1990 r. w sprawie Cossey przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 10843/84; zmiana stanowiska: wyrok (Wielka Izba) z dnia 11 lipca 2002 r. w sprawie Christine Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, skarga nr 28957/95.

⁶¹ M.C. przeciwko Bułgarii, § 166.

⁶² Airey przeciwko Irlandii, § 24.

kolejności, ale nie wykluczają innego rozstrzygnięcia. Pod pojęciem *krajowe regulacje* należy rozumieć zarówno prawne klasyfikacje, jak i ich treść oraz skutek wywoływany w prawie krajowym danego państwa⁶³.

V.2. Katalog pojęć autonomicznych jest wyjątkowo obszerny i obejmuje terminy o fundamentalnym znaczeniu, gdyż pośród tych pojęć są między innymi takie pojęcia jak: *życie* (life), *tortury, nieludzkie, poniżające, karanie* (torture; inhuman; degrading; punishment), *wolność* (liberty), *bezpieczeństwo osobiste* (security), *zgodnie z prawem* (lawfull), *pozbawienie wolności/aresztowanie* (detention), *zatrzymanie* (agrest), *przestępstwo* (offence), *umysłowo chory* (unsound mind), *sąd* (court), *prawa i obowiązki o charakterze cywilnym* (civil rights and duties), *oskarżenie w sprawie karnej* (criminal charge), *kara* (penalty), *życie prywatne* (private life), *życie rodzinne* (family life), *dom* (home), *wypowiedź* (expression), *pokojuowe zgromadzenie* (peaceful assembly), *zrzeszenie* (association), *dyskryminacja* (discrimination), *mienie* (possessions) *własność* (property) oraz *zgodne z prawem* (in accordance with law), *przewidziane przez prawo* (prescribed by law).

V.3. Autonomiczność tych pojęć w niczym nie ogranicza zakresu kontroli zgodności podjętych przez państwo działań, lub ich braku, z Konwencją. Są one zatem, tak jak inne pojęcia, pełnoprawnym wzorcem kontroli prawa i praktyki państw – stron Konwencji. Wynika z tego swoiste *a priori* założenie o ich znajomości przez sądy i inne organy krajowe stosujące prawo krajowe.

Tymczasem z Konwencji nie wynika formalny obowiązek inkorporacji Konwencji do prawa krajowego. Trybunał jednoznacznie potwierdził to chociażby w wyroku w sprawie *McCann*, stwierdzając, że:

*Konwencja nie zobowiązuje Umawiające się Strony do włączenia jej postanowień do prawa krajowego [...] Ponadto nie jest rolą instytucji powołanych Konwencją badanie in abstracto zgodności krajowych przepisów ustawowych lub konstytucyjnych z wymogami Konwencji*⁶⁴.

Z drugiej strony jednak, powołując się na art. 1 EKPCz, Trybunał ustalił, iż główną odpowiedzialność za wdrażanie i egzekwowanie prawa i wolności gwarantowanych w Konwencji ponoszą władze krajowe. Formalnie rzecz biorąc, system strasburski ma zatem charakter pomocniczy (subsydiarny) do krajowych systemów ochrony praw człowieka. Wynika to z art. 13 oraz art. 35

⁶³ Por. wiodący w tej kwestii wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 12 lutego 2004 r. w sprawie *Perez przeciwko Francji*, skarga nr 47287/99, § 57.

⁶⁴ *McCann i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, § 153.

§ 1 EKPCz⁶⁵. Niemniej, Trybunał uważa się za zobowiązany do sprawdzenia, czy prawo krajowe jest interpretowane, następnie czy jest stosowane oraz czy skutki, które wywołuje są zgodne z zasadami Konwencji, tak jak są interpretowane w orzecznictwie Trybunału⁶⁶.

Oznacza to *de facto* obowiązek harmonizacji krajowych porządków prawnych z prawem Europejskiej Konwencji.

* * *

1. Niniejsze opracowanie adresowane jest w sposób szczególny do sędziów i prokuratorów. Zostały w nim, z konieczności w pewnym skrócie, ale bez uproszczeń, przedstawione standardy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności zagwarantowane w Konwencji w kontekście wyroków, w których Trybunał orzekł o naruszeniu przez Polskę postanowień Konwencji, czyli w kontekście *spraw polskich*.

Ma ono zatem praktyczny wymiar. Będąc swoistym przewodnikiem po orzecznictwie ETPCz w *sprawach polskich* ma być pomocne w procesie stosowania prawa krajowego.

2. Temu właśnie celowi została podporządkowana struktura tego opracowania i przyjęte w nim ograniczenia.

Podzielone jest ono na dwie części. Pierwsza część zatytułowana jest *Standardy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności*.

Zawiera ona, po pierwsze, dokonaną w ramach poszczególnych praw człowieka, zgodnie z porządkiem przyjętym w Konwencji, prezentację standardów ich ochrony, z pełnym uwzględnieniem całego orzecznictwa ETPCz, a więc nie tylko *spraw polskich*. Po drugie, obejmuje opis stwierdzonych przez ETPCz naruszeń tychże standardów w *sprawach polskich*. W opisie tych naruszeń, jak i też w ich kategoryzacji rozstrzygająca była praktyka Kancelarii ETPCz, widoczna chociażby w corocznych raportach ETPCz (dostępne na stronie internetowej ETPCz: <http://www.echr.coe.int>). Poszczególne zatem hasła (terminy) nie są przypadkowe, tak jak i ich pewna umowność i skrótowość.

Opis stwierdzonych naruszeń i ich systematyka wynika ze specyfiki poszczególnych praw. W przypadku niektórych praw opis ten jest syntetyczny i ustrukturalizowany, w przypadku zaś innych praw rozbudowany i zindywidualizowany (dotyczy to w szczególności prawa do wolności wypowiedzi (art. 9 EKPCz), a wynika ze aktualności naruszeń i ich złożonego kontekstu).

⁶⁵ Wyrok ETPCz (Wielka Izba) z dnia 26 marca 2006 r., w sprawie Scordino przeciwko Włochom, skarga nr 36813/97, § 140.

⁶⁶ Scordino przeciwko Włochom, § 191.

Przyjęte w opracowaniu ograniczenie do prezentacji *naruszeń w sprawach polskich* oznacza, iż nie są w nim omówione te prawa, których naruszenie przez Polskę nie była przedmiotem kontroli ETPCz. Pominięte zostały również wyroki ETPCz, w których Trybunał stwierdził brak naruszenia postanowień Konwencji. Wyjątkiem jest wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce*, wyrok z dnia 26 października 2000 r., skarga nr 30210/96 (brak naruszenia w zakresie art. 3 EKPCz).

Przedmiotem opracowania jest zatem: prawo do życia (art. 2 EKPCz), zakaz tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 3 EKPCz), prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPCz), prawo do sprawiedliwego procesu (art. 6 EKPCz), prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 EKPCz), prawo do wolności myśli, sumienia i religii (art. 9 EKPCz), prawo do wolności wypowiedzi (art. 10 EKPCz), prawo do wolności pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się (art. 11 EKPCz), prawo do zawarcia małżeństwa (art. 12 EKPCz), prawo do skutecznego środka odwoławczego (art. 13 EKPCz), zakaz dyskryminacji (art. 14 EKPCz), ochrona własności (art. 1 protokołu dodatkowego do EKPCz) oraz prawo do wolności poruszania się (art. 2 Protokołu nr 4 do EKPCz).

4. II część opracowania jest zatytułowana *Wykaz wiodących wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*. Ma ona charakter informacyjny. Zawiera uporządkowany wykaz wiodących wyroków ETPCz. Zostały one podzielone na dwie kategorie, pierwszą stanowią wyroki, którym Komitet Ministrów w trybie nadzoru nad ich wykonaniem nadał status wyroków wiodących (*leading cases*), drugą zaś kategorię stanowią wyroki o tym samym statucie, ale wydane w *sprawach polskich*.

W opracowaniu uwzględnione zostało orzecznictwo ETPCz do 1 stycznia 2011 r.

5. W opracowaniu uwzględniono autonomiczność pojęć prawa Konwencji względem krajowych porządków prawnych, w tym porządku polskiego. Pojęcia autonomiczne są zaznaczone w opracowaniu *kursywą*. Dodatkowo, uwzględniono specyfikę języka prawa Konwencji, który pozbawiony jest w wielu wypadkach formalizmu charakterystycznego dla języka prawniczego i języka prawnego.

Zostało ono oparte na oficjalnym tłumaczeniu Konwencji i protokołów, mimo że jego poprawność budzi poważne wątpliwości⁶⁷. Tylko w przypadku czterech praw dokonane zostało wyraźne odstępstwo od tekstu oficjalnego Konwencji, mianowicie w przypadku prawa do wolności myśli, sumienia i religii (art. 9 EKPCz), prawa do wolności wypowiedzi (art. 10 EKPCz), prawa

⁶⁷ Dz. U. 1993, Nr 36, poz. 175, 178.

do zgromadzania i zrzeszania się (art. 11 EKPCz) oraz prawa do wolności poruszania się (art. 2 protokołu dodatkowego nr 2).

Mając na uwadze fakt, iż językiem oficjalnym prawa Konwencji są dwa języki, mianowicie język angielski i język francuski, podstawowe terminy w opracowaniu zostały podane w tych dwóch językach.

6. Można postawić pytanie czy takie opracowanie jest potrzebne? W świetle danych statystycznych Kancelarii ETPCz odpowiedź na nie wydaje się być oczywista (dane na dzień 1 stycznia 2011 r.). Albowiem 4,6%, spraw będących w trakcie rozpatrywania to sprawy polskie, co sytuuje Polskę na 6 miejscu w klasyfikacji *pending cases* (za Rosją (28,9%), Turcją (10,9%), Rumunią (8,6%), Ukrainą (7,5%), Włochami (7,3%)).

W samym tylko 2010 r. ETPCz stwierdził naruszenie przez Polskę postanowień Konwencji w 87 wyrokach. Plasuje to Polskę na piątym miejscu, po Turcji (278), Rosji (217), Rumunii (143) i Ukrainie (109).

Polska zajmuje też czołowe miejsce – 4, po Włochach, Turcji i Rosji, jeśli chodzi o liczbę wyroków niewykonanych. W sumie, jest to 759 wyroków, w tym 70 ma status spraw wiodących (*leading cases*), a 689 spraw to sprawy klonowe i tzw. pojedyncze (*isoltaed*).

Podsumowując, od chwili uznania właściwości organów Konwencji⁶⁸ do rozpatrywania skarg indywidualnych ETPCz wydał 874 wyroków, w tym w przypadku 761 stwierdził naruszenie Konwencji, w przypadku zaś 61 stwierdził brak naruszenia, a w przypadku 52 spraw zapadły inne rozstrzygnięcia.

Najwięcej naruszeń postanowień Konwencji w sprawach polskich ETPCz stwierdził w zakresie art. 6 EKPCz, z czego 20 dotyczyło sprawiedliwego procesu, 37 długości postępowania, a 2 nie wykonania wyroków sądowych. Drugie miejsce, zajmują naruszenia w zakresie prawa do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPCz), Trybunał stwierdził je w 14 wyrokach.

Niniejsze opracowanie jest pracą zbiorą, aczkolwiek poszczególne jego części zostały zasadniczo opracowane odrębnie. Standardy ochrony praw człowieka i podstawowych wolności zostały opracowane przez dr Elżbietę Hannę Morawską, natomiast wyroki ETPCz zostały zebrane i uporządkowane przez mgr Katarzynę Gałkę.

Dr Elżbieta Hanna Morawska

Warszawa, październik 2011 r.

⁶⁸ Oświadczenie Rządowe w sprawie deklaracji o uznaniu kompetencji Europejskiej Komisji Praw Człowieka oraz jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 286).

CZĘŚĆ I

**STANDARDY OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA
I PODSTAWOWYCH WOLNOŚCI**

PRAWO DO ŻYCIA **(artykuł 2 EKPCz)**

1. *Prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę. Nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia, wyjąwszy przypadki wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę.*
2. *Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym Artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnego koniecznego użycia siły:*
 - a) *w obronie jakiegokolwiek osoby przed bezprawną przemocą;*
 - b) *w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;*
 - c) *w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.*

STANDARD OCHRONY PRAWA DO ŻYCIA

Fundamentalna wartość społeczeństwa demokratycznego

Na wykładnię prawa do życia oraz kontrolę jego ochrony i poszanowania przez państwa – strony należy patrzeć, mając na uwadze jego szczególne znaczenie. Stanowi ono bowiem jedno z najbardziej fundamentalnych postanowień Konwencji i jako takie, wraz z zakazem tortur, poniżającego, nieludzkiego traktowania i karanía (art. 3 EKPCz) wyraża jedną z podstawowych wartości społeczeństwa demokratycznego.

Artykuł 2 składa się z dwóch odrębnych, aczkolwiek powiązanych ze sobą, części. Z pierwszej wynika ogólny obowiązek prawnej ochrony życia, z drugiej zaś – względny zakaz umyślnego pozbawiania życia. Konwencja zatem, po pierwsze, nie gwarantuje *expressis verbis* prawa do życia, a po drugie, dopuszcza ewentualność pozbawienia życia, ale tylko w ściśle określonych sytuacjach. Ich wykaz ma charakter enumeratywny i musi być ściśle interpretowany oraz uzasadniony *bezwzględną koniecznością* (art. 2 ust. 2 EKPCz). Tylko w tych okolicznościach pozbawienie życia może być uznane za usprawiedliwione.

Z ogólnego obowiązku prawnej ochrony życia wynikają trzy rodzaje obowiązków państwa.

Obowiązek państw-stron Konwencji

Pierwszy to obowiązek negatywny, którego istotą, co do zasady, jest zakaz dokonywania nielegalnej, nieuzasadnionej lub nadmiernej ingerencji w prawa i wolności gwarantowane w Konwencji. W kontekście prawa do życia państwo zobowiązane jest do powstrzymywania się od umyślnego pozba-

wiania życia jednostek, które podlegają ich jurysdykcji. Drugi to obowiązek pozytywny. Wynika z niego nakaz podejmowania przez państwo-stronę Konwencji odpowiednich działań, których celem jest zapewnienie skutecznego korzystania z praw i wolności proklamowanych w Konwencji. W kontekście prawa do życia ich celem powinna być ochrona życia jednostek podlegających ich jurysdykcji. Obowiązek ten pociąga za sobą m.in.:

- wymóg ustanowienia przepisów karnych odstrasżających od popełnienia przestępstw przeciwko osobie, wzmocnionych skutecznym mechanizmem prewencji, zwalczania i karania za ich naruszenie;
- nakaz podjęcia odpowiednich działań przez właściwych funkcjonariuszy w sytuacji realnego i bezpośredniego niebezpieczeństwa dla życia jednostki, o którym państwo wiedziało lub powinno wiedzieć;
- wymóg odpowiedniego zaplanowania, przeprowadzenia oraz kontrolowania przebiegu akcji sił policyjnych;
- konieczność zapewnienia właściwej opieki medycznej osobom pozbawionym wolności.

Trzeci to obowiązek pozytywny o charakterze proceduralnym. Jest on powiązany z obowiązkiem pozytywnym materialnym, choć Trybunał coraz częściej nadaje mu autonomiczny charakter. Wynika z niego nakaz *skutecznego* wyjaśnienia okoliczności, w jakich doszło do pozbawienia życia jednostki. Aby postępowanie mogło być uznane przez ETPC za *skuteczne*, musi ono być przede wszystkim: oficjalne, bezstronne i niezależne, dostępne dla rodziny ofiary, bezzwłoczne i przeprowadzone z należytą starannością.

Ciężar dowodu. Domniemanie

W sytuacji, gdy stawiany jest zarzut pozbawienia życia przez funkcjonariusza państwa, Trybunał uznaje, że zarzut ten musi być udowodniony *ponad rozsądną wątpliwość*. Jednakże, gdy osoba umiera w czasie pozbawienia wolności przez władzę publiczną (np. w areszcie) i państwo nie przeprowadza *skutecznego* postępowania wyjaśniającego, Trybunał może przyjąć domniemanie, że śmierć nastąpiła w wyniku działania lub zaniechania organów państwa. Ciężar dowodu w takich przypadkach spoczywa na państwie.

NARUSZENIA

art. 2 ust. 1 EKPCz

POZBAWIENIE ŻYCIA (ang. *life/fr. vie*)

Izby wytrzeźwień

- Brak przekonujących wyjaśnień w sprawie śmierci osoby zatrzymanej w izbie wytrzeźwień, która została unieruchomiona pasami obezwład-

niającymi i pozostawiona bez nadzoru medycznego, skutkujący przyjęciem domniemania na rzecz odpowiedzialności państwa za naruszenie prawa do życia

- Wyrok ETPCz w sprawie *Moisiejew przeciwko Polsce* z dnia 24.03.2009 r., skarga nr 11818/02

OBOWIĄZEK POZYTYWNY MATERIALNY

(ang. *positive obligations*/fr. *obligations positives*)

Placówki penitencjarne

- Brak właściwej kontroli w zakładzie karnym w zakresie przyjmowania leków przez chorego psychicznie więźnia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* z dnia 01.06.2010 r., skarga nr 28326/05
- Niezapewnienie właściwej opieki medycznej w zakładzie karnym
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce* z dnia 09.12.2008 r., skarga nr 77766/01

Policja

- Nieprawidłowe zaplanowanie i przeprowadzenie akcji policyjnej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wasilewska i Kałucka przeciwko Polsce* z dnia 23.02.2010 r., skargi nr 28975/04 i 33406/04

SKUTECZNE POSTĘPOWANIE WYJAŚNIAJĄCE

(ang. *effective investigation*/fr. *enquête effective*)

Placówki penitencjarne

- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności samobójstwa więźnia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* z dnia 01.06.2010 r., skarga nr 28326/05
- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego powody niezapewnienia właściwej opieki medycznej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce* z dnia 09.12.2008 r., skarga nr 77766/01

Policja

- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego przebieg akcji policyjnej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wasilewska i Kałucka przeciwko Polsce* z dnia 23.02.2010 r., skargi nr 28975/04 i 33406/04

Izby wytrzeźwień

- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności śmierci osoby zatrzymanej w izbie wytrzeźwień

- Wyrok ETPCz w sprawie *Mojsiejew przeciwko Polsce* z dnia 24.03.2009 r., skarga nr 11818/02

Szpitalne

- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności śmierci żony skarżącego i okoliczności wyrządzenia poważnego uszczerbku na zdrowiu syna
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Byrzykowski przeciwko Polsce* z dnia 27.06.2006 r., skarga nr 11562/99

Osoby prywatne. Śmierć w niewyjaśnionych okolicznościach.

Podejrzenie dokonania zabójstwa

- Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego pomimo okoliczności wskazujących na dokonanie zabójstwa. Autonomiczność obowiązku proceduralnego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Weber i inni przeciwko Polsce* z dnia 27.04.2010 r., skarga nr 23039/02

NARUSZENIA

art. 2 ust. 2 EKPCz

UŻYCIE SIŁY (ang. *use of force*/fr. *recours à la force*)

Policja

- Naruszenie kryterium *bezwzględnej konieczności* użycia siły podczas akcji policyjnej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wasilewska i Kałucka przeciwko Polsce* z dnia 23.02.2010 r., skargi nr 28975/04 i 33406/04

ZAKAZ TORTUR, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA

(artykuł 3 EKPCz)

Nikt nie może być poddany torturom ani niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu.

STANDARD OCHRONY W ZAKRESIE ZAKAZU TORTUR, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA

Fundamentalna wartość społeczeństwa demokratycznego

Podobnie jak art. 2 EKPCz, art. 3 stanowi jedno z najbardziej fundamentalnych postanowień Konwencji. Ustanowiony w nim zakaz ma absolutny

i niederogowalny charakter (art. 15 ust. 2 EKPCz). Obejmuje on trzy odrębne, jednakowo zakazane zachowania: po pierwsze, zakaz tortur, po drugie, zakaz nieludzkiego traktowania i karania oraz po trzecie, zakaz poniżającego traktowania i karania.

Aby dane postępowanie mogło być uznane za zakazane na gruncie art. 3 EKPCz musi przekroczyć kryterium *minimalnego poziomu dolegliwości (surorowości)*. Ocena, czy doszło do przekroczenia tego kryterium dokonywana jest na tle konkretnej sprawy i zależy od elementów subiektywnych sprawy (dotyczących ofiary zakazanego traktowania, np.: wiek, płeć, stan zdrowia ofiary) oraz elementów obiektywnych (dotyczących kontekstu zakazanego traktowania, np. jego przyczyn, sposobu i czasu postępowania, legalności). Ponadto w najnowszym orzecznictwie, inaczej niż początkowo, kryterium to nie jest pojmowane restryktywnie.

Dowody i domniemania

Każdy zarzut naruszenia art. 3 EKPCz wymaga właściwej reakcji ze strony państwa, ale również przekonywującego udowodnienia. Niemniej ETPCz, formułując wymóg wykazania *ponad rozsądną wątpliwość* zakazanego traktowania, uznaje, że nie musi stosować reguł dowodowych właściwych krajowym postępowaniom karnym, gdyż orzeka o odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej państwa, a nie o winie i karze osób indywidualnych.

Oceniając zarzuty naruszenia art. 3 Konwencji, Trybunał stosuje również domniemania. Z punktu widzenia skarżącego najistotniejsze wydaje się być domniemanie faktyczne o odpowiedzialności państwa za obrażenia (ślady przemocy) lub śmierć osoby zatrzymanej/pozbawionej wolności, jak i każdej innej osoby pozostającej w jakiegokolwiek innej formie pod władzą państwa. Jest to domniemanie wrzuszalne, a obalić je może satysfakcjonujące i przekonujące wyjaśnienie przyczyn powstania ujawnionych obrażeń lub śmierci.

Obowiązki państw-stron

W związku z absolutnym charakterem zakazu tortur obowiązek negatywny ma szczególny wymiar, albowiem każde „wkroczenie” w sferę tego zakazu może zostać uznane *per se* za naruszenie tego postanowienia Konwencji. Konsekwentnie, każda informacja o naruszeniu tego zakazu powinna być przedmiotem skutecznego postępowania wyjaśniającego. Jego celem powinno być ustalenie faktów i ewentualne pociągnięcie do odpowiedzialności sprawców naruszenia. Dotyczy to w szczególności funkcjonariuszy państwa. Standardy jego *skuteczności* są tożsame ze standardami w zakresie prawa do życia. Z kolei w ramach obowiązku pozytywnego materialnego państwo jest zobowiązane zapewnić ochronę przed zakazanym traktowaniem. Państwo musi podjąć działania

prewencyjne wobec realnego i bezpośredniego zagrożenia zakazanym zachowaniem, o którym wiedziało lub powinno było wiedzieć, niezależnie od tego czy to zagrożenie pochodziło od osoby prywatnej czy od funkcjonariusza państwa. W ten sposób powstaje efekt horyzontalny zakazu tortur.

Szczególne jednak obowiązki pozytywne są nałożone na państwo wobec osób pozostających pod jego władzą, np. w aresztach, zakładach karnych, izbach wytrzeźwień. Ponosi ono bowiem szczególną odpowiedzialność za te osoby. Jest więc zobowiązane do zapewnienia należytych warunków w placówkach penitencjarnych, zwłaszcza w zakresie ochrony zdrowia i bezpieczeństwa osobistego osób pozbawionych wolności.

NIELUDZKIE I PONIŻAJĄCE TRAKTOWANIE

(ang. *inhuman or degrading treatment*/fr. *traitement inhumain ou dégradant*)

PLACÓWKI PENITENCJARNE

Niezapewnienie więźniom należytej opieki zdrowotnej w warunkach więziennych. Niedopełnienie obowiązku pozytywnego

(ang. *positive obligations*/fr. *obligations positives*)

- Tolerowanie braku morfiny niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania pompy morfinowej i poprzestanie na podawaniu przeciwbólowych leków zamiennych przez okres aresztowania osoby niepełnosprawnej cierpiącej na chroniczne bóle kręgosłupa i nóg
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kupczak przeciwko Polsce* z dnia 25.01.2011 r., skarga nr 2627/09
- Brak starannych działań wobec poważnie chorego więźnia, które odpowiadałyby jego stanowi zdrowia i nie wywoływały u niego lęku i dyskomfortu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rokosz przeciwko Polsce* z dnia 27.07.2010 r., skarga nr 15952/09
- Niezapewnienie odpowiedniej opieki medycznej w trakcie tymczasowego aresztowania podejrzanemu cierpiącemu na choroby przewlekłe
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Andrzej Wierzbicki przeciwko Polsce* z dnia 19.01.2010 r., skarga nr 48/03
- Niezapewnienie odpowiedniej opieki medycznej więźniowi cierpiącemu na ciężką epilepsję, który podczas ataku zmuszony był polegać na pomocy udzielonej mu przez współwięźniów
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kaprykowski przeciwko Polsce* z dnia 03.02.2009 r., skarga nr 23052/05

- Niezapewnienie odpowiedniej opieki medycznej i warunków pozbawienia wolności w trakcie tymczasowego aresztowania skarżącemu cierpiącemu na poważne zaburzenia psychiczne
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Sławomir Musiał przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga nr 28300/06
- Niezapewnienie koniecznego i pilnego leczenia okulistycznego skarżącemu w trakcie pozbawienia wolności, w wyniku czego odczuwał on znaczny ból przez dłuższy okres czasu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wenerski przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga nr 44369/02

POLICJA

Nadmierne i bez potrzeby użycie siły przez funkcjonariuszy policji podczas zatrzymania

- Wyrok ETPCz w sprawie *Mrozowski przeciwko Polsce* z dnia 12.05.2009 r., skarga nr 9258/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Pieniak przeciwko Polsce* z dnia 24.02.2009 r., skarga nr 19616/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Lewandowski i Lewandowska przeciwko Polsce* z dnia 13.01.2009 r., skarga nr 15562/02

NIELUDZKIE TRAKTOWANIE

(ang. *inhuman treatment*/fr. *traitement inhumain*)

POLICJA

Nadmierne użycie siły przez funkcjonariuszy policji podczas zatrzymania

- Wyrok ETPCz w sprawie *Dzwonkowski przeciwko Polsce* z dnia 12.04.2007 r., skarga nr 46702/99

PONIŻAJĄCE TRAKTOWANIE

(ang. *degrading treatment*/fr. *traitement dégradant*)

PLACÓWKI PENITENCJARNE

Przeludnienie w placówkach penitencjarnych jako problem systemowy i strukturalny RP. Niedopełnienie obowiązków pozytywnych (ang. *positive obligations*/fr. *obligations positives*)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Orchowski przeciwko Polsce* z dnia 22.10.2009 r., skarga nr 17885/04 (wyrok wydany w procedurze wyroków pilotażowych)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Norbert Sikorski przeciwko Polsce* z dnia 22.10.2009 r., skarga nr 17599/05, (wyrok wydany w procedurze wyroków pilotażowych)

Zob. także decyzje ETPCz z dnia 12.10.2010 r. w sprawach: *Łatak przeciwko Polsce*, skarga nr 52070/08 i *Łomiński przeciwko Polsce*, skarga nr 33502/09.

Upokorzenie więźnia podczas kontroli osobistej

- Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce* z dnia 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94

POLICJA

Spowodowanie głębokiego upokorzenia i poczucia bezradności podczas nielegalnego wejścia policji do domu

- Wyrok ETPCz w sprawie *Rachwalski i Ferenc przeciwko Polsce* z dnia 28.07.2009 r., skarga nr 47709/99

IZBY WYTRZE•WIEN

Rozebranie do naga w obecności osób innej płci

- Wyrok ETPCz w sprawie *Wiktorko przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 14612/02

SKUTECZNE POSTĘPOWANIE WYJAŚNIAJĄCE

(ang. *effective investigation* /fr. *enquête effective*)

POLICJA

Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności nadmiernego użycia siły przez funkcjonariuszy policji

- Powierzchowne i nieobiektywne postępowanie wyjaśniające, skutkujące przyjęciem wniosków nieznajdujących oparcia w stanie faktycznym sprawy (m.in. bezwarunkowe uznanie przez prokuratora prowadzącego postępowanie zeznań funkcjonariuszy policji za wiarygodne)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Mrozowski przeciwko Polsce* z dnia 12.05.2009 r., skarga nr 9258/04
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Lewandowski i Lewandowska przeciwko Polsce* z dnia 13.01.2009 r., skarga nr 15562/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Dzwonkowski przeciwko Polsce* z dnia 12.04.2007 r., skarga nr 46702/99
- Liczne błędy i zaniechania popełnione w trakcie postępowania wyjaśniającego dotyczącego działań funkcjonariuszy policji powodujące jego nieskuteczność

- Wyrok ETPCz w sprawie *Pieniak przeciwko Polsce* z dnia 24.02.2009 r., skarga nr 19616/04

IZBY WYTRZE•WIEN

Brak skutecznego postępowania wyjaśniającego okoliczności naruszenia integralności fizycznej i psychicznej człowieka

- Wyrok ETPCz w sprawie *Wiktorko przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 14612/02.

PRAWO DO WOLNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWA OSOBISTEGO (artykuł 5 EKPCz)

- Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:*
 - zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;*
 - zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;*
 - zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub jeśli jest to konieczne w celu zapobieżenia popełnienia takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;*
 - pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;*
 - zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;*
 - zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.*
- Każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach.*
- Każdy zatrzymany lub aresztowany zgodnie z postanowieniami ustępu 1 lit. c) niniejszego artykułu powinien zostać niezwłocznie postawiony przed sędzią lub innym urzędnikiem uprawnionym przez ustawę do wykonywania*

władzy sądowej i ma prawo być sądzony w rozsądnym terminie albo zwolniony na czas postępowania. Zwolnienie może zostać uzależnione od udzielenia gwarancji zapewniających stawienie się na rozprawę.

4. Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.
5. Każdy, kto został pokrzywdzony przez niezgodne z treścią tego artykułu zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo do odszkodowania.

STANDARD OCHRONY PRAWA DO WOLNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWA OSOBISTEGO

Domniemanie *in dubio pro libertata*

Ratio legis art. 5 EKPCz jest ochrona jednostki przed niezgodnym z prawem, nieuzasadnionym i arbitralnym pozbawieniem wolności. Jego wykładnia opiera się na domniemaniu na rzecz wolności jednostki. Pozbawienie jednostki wolności należy więc traktować jako sytuację wyjątkową, która powinna być obiektywnie uzasadniona, jak również trwać nie dłużej niż jest to absolutnie konieczne oraz podlegać ścisłej kontroli sądu.

Wyjątkowość pozbawienia jednostki wolności osobistej znajduje wyraz we wskazaniu zamkniętego katalogu sytuacji, w których może to nastąpić (art. 5 ust. 1 lit. a – f EKPCz). Podlegają one, tak jak całe to prawo, wykładni celowościowej, ukierunkowanej na ochronę jednostki przed arbitralnością ze strony państwa.

Legalność pozbawienia wolności

W strukturze normatywnej tych wyjątków wyeksponowane jest kryterium *legalności* pozbawienia wolności. Oznacza ono wymóg zgodności zarówno z prawem krajowym, jak i z Konwencją i obejmuje cały okres pozbawienia wolności.

Gwarancje proceduralne

Dopełnieniem tego są gwarancje proceduralne wymienione w art. 5 ust. 2-5 EKPCz. Nie są to dyskrecjonalne uprawnienia organu stosującego prawo, ale prawa osoby pozbawionej wolności. W ocenie ich naruszenia istotna jest nie tylko *legalność*, ale również *celowość* i *konieczność* w danej konkretnej sytuacji faktycznej. Ciężar dowodu w tym zakresie nałożony jest zasadniczo na państwo, które zobowiązane jest nie tylko do nieingerowania, ale również do podjęcia odpowiednich działań zapewniających rzeczywistą możliwość skorzystania z tych gwarancji.

Szczególna gwarancja proceduralna: art. 5 ust. 3 EKPCz

W związku ze sprawami polskimi szczególnej uwagi wymaga art. 5 ust. 1 lit. c) EKPCz, stanowiący o zatrzymaniu osoby, co do której w chwili zatrzymania istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przez nią przestępstwa, precyzyjnie określonego przez prawo krajowe. Celem zatrzymania ma być postawienie zatrzymanej osoby przed właściwym, prawnie określonym organem.

Z art. 5 ust. 1 lit. c) EKPCz współgra art. 5 ust. 3 EKPCz. Stanowi on szczególną gwarancję sądowej kontroli ingerencji w prawo do wolności osobistej w sytuacjach określonych w art. 5 ust. 1 lit. c) EKPCz.

Jej istotą jest szybka i automatyczna sądowa ochrona przed arbitralnością pozbawienia jednostki wolności. Stąd musi być ona wszczęta *niezwłocznie* i przez właściwy, kompetentny sąd, a jej podjęcie nie jest uzależnione od wniosku zatrzymanego. Dopuszczalny czas pozbawienia wolności bez sądowej kontroli określany jest na tle okoliczności konkretnej sprawy. Niemniej zakres swobody w wykładni oraz w stosowaniu pojęcia „niezwłoczność” jest bardzo ograniczony.

Art. 5 ust. 3 EKPCz stanowi również podstawę dwóch kolejnych, istotnych praw osoby zatrzymanej. Mianowicie, osoba zatrzymana ma być osądzona w rozsądnym terminie, a gdy nie jest to możliwe, ma prawo być zwolniona na czas postępowania. Nie są to prawa alternatywne, a w ich stosowaniu należy uwzględnić domniemanie na rzecz zwolnienia. Tym samym osobie oskarżonej o przestępstwo co do zasady należy umożliwić odpowiadanie z wolnej stopy, a tymczasowe aresztowanie należy utrzymać tylko wówczas, gdy przemawiają za tym *odpowiednie i wystarczające* przyczyny. Ciężar dowodu w tym zakresie leży po stronie państwa.

Tymczasowe aresztowanie jest środkiem wyjątkowym i jako taki może być stosowany tylko w razie rzeczywistej konieczności. W momencie gdy aresztowanie przestaje mieć uzasadnienie oskarżony musi być natychmiast zwolniony.

Szczególny w tym zakresie obowiązek ciąży na sądach, muszą one prowadzić właściwe postępowania w taki sposób, aby nie prowadziło ono do przedłużania tymczasowego aresztowania poza granice dopuszczalności. W swym postępowaniu sądy powinny uwzględniać wszystkie fakty, które są ważne dla oceny, czy istnieje publiczny interes uzasadniający pozbawienie jednostki wolności osobistej.

Gwarancja proceduralna *habeas corpus*

Art. 5 ust. 4 EKPCz stanowi odrębną gwarancję *habeas corpus*. Nakazuje przeprowadzenie bezzwłocznie sądowej kontroli legalności pozbawienia wol-

ności jednostki w każdej sytuacji pozbawienia wolności, a więc nie tylko tej wskazanej w art. 5 ust. 3 EKPCz i jako taki ma charakter *lex specialis*.

Wymogi, które musi spełniać postępowanie toczące się na podstawie art. 5 ust. 4 EKPCz, mogą być różne w zależności od rodzaju pozbawienia wolności i nie obejmują wszystkich gwarancji rzetelnego procesu sądowego w sprawach karnych (art. 6 ust. 1 EKPCz). Niemniej powinno być ono prawdziwie kontrydiktoryjne, z poszanowaniem *równość broni* między stronami.

Ocena zgodności z prawem nie ma tylko formalnego charakteru, ale obejmuje też jego rzeczywiste podstawy. Ciężar dowodu w tym zakresie również spoczywa na państwie.

Prawo do odszkodowania

Z art. 5 ust. 5 EKPCz wynika prawo osoby zatrzymanej, niezgodnie z którymkolwiek z ustępów art. 5 EKPCz, do odszkodowania. Warunkiem koniecznym jest w tym wypadku rzeczywista szkoda materialna lub moralna. Z prawem tym współgra obowiązek pozytywny państwa zapewnienia osobie zatrzymanej rzeczywistego dostępu do sądu w takich sprawach.

Związek z art. 3 EKPCz i art. 8 EKPCz

Art. 5 nie gwarantuje prawa do określonego traktowania podczas zatrzymania/aresztowania, niemniej *złe traktowanie* podczas i w trakcie pozbawienia może naruszać prawo do integralności fizycznej i psychicznej (art. 8 EKPCz) lub zakaz tortur, poniżającego i niehumanitarnego traktowania lub karania (art. 3 EKPCz).

NARUSZENIA art. 5 ust. 1 EKPCz

POZBAWIENIE WOLNOŚCI

(ang. *deprivation of liberty*/fr. *privation de liberté*)

- Umieszczenie cudzoziemców w strefie tranzytowej i kontynuowanie przetrzymywania przez Straż Graniczną bez podstawy prawnej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Shamsa przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2003 r., skarga nr 45355/99

POZBAWIENIA WOLNOŚCI ZGODNIE Z PROCEDURĄ OKREŚLONĄ PRZEZ PRAWO KRAJOWE

(ang. *procedure prescribed by law*/fr. *voies légales*)

- Niewłaściwy skład sędziowski rozpatrujący odwołanie od postanowienia o zastosowaniu tymczasowego aresztowania

- Wyrok ETPCz w sprawie *Miernicki przeciwko Polsce* z dnia 27.10.2009 r., skarga nr 10847/02
- Nieprawidłowe zastosowanie przepisów krajowych do stanu faktycznego sprawy przy wydaniu nakazu aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03

ZGODNE Z PRAWEM ZATRZYMANIE LUB ARESZTOWANIE

(ang. *lawful arrest or detention*/fr. *arrestation ou détention régulières*)

Przedterminowe warunkowe zwolnienie z odbywania kary pozbawienia wolności

- Zwłoka w wykonaniu postanowienia o zastosowaniu przedterminowego warunkowego zwolnienia z odbywania kary pozbawienia wolności
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Gębura przeciwko Polsce* z dnia 06.03.2007 r., skarga nr 63131/00

Tymczasowe aresztowanie

- Brak proporcjonalności pomiędzy *środkiem a celem* w zastosowaniu tymczasowego aresztowania; celem było zapewnienie właściwego toku postępowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ambruszkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 04.05.2006 r., skarga nr 38797/03
- Zwłoka w wykonywaniu postanowienia o uchyleniu tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03
- Krajowa praktyka automatycznego przedłużania tymczasowego aresztowania po wniesieniu aktu oskarżenia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Dombek przeciwko Polsce* z dnia 12.12.2006 r., skarga nr 75107/01
 - Wyrok ETPCz w sprawie *A.S. przeciwko Polsce* z dnia 20.06.2006 r., skarga nr 39510/98
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Łatasiewicz przeciwko Polsce* z dnia 23.06.2005 r., skarga nr 44722/98
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Goral przeciwko Polsce* z dnia 30.10.2003 r., skarga nr 38654/97
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kawka przeciwko Polsce* z dnia 09.01.2001 r., skarga nr 25874/94

- Wyrok ETPCz w sprawie *Baranowski przeciwko Polsce* z dnia 28.03.2000 r., skarga nr 28358/95
- Uchybienie terminowi na złożenie wniosku o przedłużenie tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* z dnia 11.10.2005 r., skarga nr 37444/97
 - Wyrok ETPCz w sprawie *D.P. przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2004 r., skarga nr 34221/96
 - Wyrok ETPCz w sprawie *G.K. przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2004 r., skarga nr 38816/97
- Zwłoka w umieszczeniu w szpitalu psychiatrycznym
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kumenda przeciwko Polsce* z dnia 08.06.2010 r., skarga nr 2369/09
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Mocarska przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 26917/05

Zatrzymanie w izbie wytrzeźwień

- Brak proporcjonalności zatrzymania w izbie wytrzeźwień spowodowany nie wzięciem pod uwagę środka mniej dolegliwego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Witold Litwa przeciwko Polsce* z dnia 04.04.2000 r., skarga nr 26629/95

Pozbawienie wolności w celu wykonania decyzji deportacyjnej

- Kontynuowanie przetrzymywania cudzoziemców po upływie terminu przewidzianego przez prawo na deportację
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Shamsa przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2003 r., skarga nr 45355/99

NARUSZENIA

art. 5 ust. 1 lit. a) EKPCz

- Zwłoka w wykonaniu postanowienia o przedterminowym warunkowym zwolnieniu z odbywania kary pozbawienia wolności
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Gębura przeciwko Polsce* z dnia 06.03.2007 r., skarga nr 63131/00

NARUSZENIA

art. 5 ust. 1 lit. b) EKPCz

- Nadmierna długość tymczasowego aresztowania uzasadniana koniecznością zabezpieczenia wykonania nakazu poddania się badaniom psychiatrycznym
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Nowicka przeciwko Polsce* z dnia 03.12.2002 r., skarga nr 30218/96

NARUSZENIA
art. 5 ust. 1 lit. c) EKPCz

Uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa

(ang. *reasonable suspicion*/fr. *raisons plausibles de soupçonner*)

- Brak rzeczywistego ryzyka unikania przez zatrzymanego wymiaru sprawiedliwości
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ambruszkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 04.05.2006 r., skarga nr 38797/03

NARUSZENIA
art. 5 ust. 1 lit. e) EKPCz

Pozbawienie wolności osoby umysłowo chorej

(ang. *persons of unsound mind* /fr. *aliénés*)

- Przedłużenie pobytu w areszcie w związku z opóźnieniem w umieszczeniu w szpitalu psychiatrycznym
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kumenda przeciwko Polsce* z dnia 08.06.2010 r., skarga nr 2369/09
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Pankiewicz przeciwko Polsce* z dnia 12.02.2008 r., skarga nr 34151/04
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Mocarska przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 26917/05

Pozbawienie wolności alkoholika

(ang. *alcoholics*/fr. *alcoolique*)

- Brak zagrożenia dla porządku publicznego lub dla samego siebie. Autonomiczność pojęcia *alkoholik*
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Witold Litwa przeciwko Polsce* z dnia 04.04.2000 r., skarga nr 26629/95

NARUSZENIA
art. 5 ust. 1 lit. f) EKPCz

Pozbawienie wolności osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o deportację lub ekstradycję

(ang. *deportation or extradition*/fr. *extradition*)

- Kontynuacja zatrzymania mimo upływu terminu przewidzianego przez prawo na dokonanie deportacji
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Shamsa przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2003 r., skarga nr 45355/99

NARUSZENIA **art. 5 ust. 2 EKPCz**

Niezwłoczne poinformowanie w języku zrozumiałym dla zatrzymanego o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach

(ang. *prompt information in language understood on reasons for arrest/fr. information sur les raisons de l'arrestation dans le plus court délai dans une langue comprise*)

- Przekazanie wymaganych informacji w języku polskim, którego zatrzymany nie znał
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03

NARUSZENIA **art. 5 ust. 3 EKPCz**

Szybkie postawienie przed sędzią lub innym urzędnikiem

(ang. *brought „promptly” before a judge or other officer/fr. aussitôt traduite devant un juge ou autre magistrat*)

- Zastosowanie tymczasowego aresztowania na podstawie postanowienia prokuratora
 - Wyrok ETPCz w sprawie *A.S. przeciwko Polsce* z dnia 20.06.2006 r., skarga nr 39510/98
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbala przeciwko Polsce* z dnia 04.07.2000 r., skarga nr 27915/95

Zob. także inne wyroki w sprawach, dla których wyrok w sprawie *Niedbala przeciwko Polsce* jest wiodący w tym zakresie, czyli:

- Wyrok ETPCz w sprawie *Jasiński przeciwko Polsce* z dnia 20.12.2005 r., skarga nr 30865/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* z dnia 11.10.2005 r., skarga nr 37444/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *M.B. przeciwko Polsce* z dnia 27.04.2004 r., skarga nr 34091/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Salapa przeciwko Polsce* z dnia 19.12.2002 r., skarga nr 35489/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Dacewicz przeciwko Polsce* z dnia 02.07.2002 r., skarga nr 34611/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Eryk Kawka przeciwko Polsce* z dnia 27.06.2002 r., skarga nr 33885/96

- Brak automatycznej kontroli sądowej legalności zastosowania tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Piotr Nowak przeciwko Polsce* z dnia 07.12.2010 r., skarga nr 7337/05
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbała przeciwko Polsce* z dnia 04.07.2000 r., skarga nr 27915/95

Długość tymczasowego aresztowania

(ang. *length of detention on remand*/fr. *durée de la détention provisoire*)

- Brak *odpowiednich i wystarczających* powodów przedłużania tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Finster przeciwko Polsce* z dnia 08.02.2011 r., skarga nr 24860/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Choumakov przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 01.02.2011 r., skarga nr 55777/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Knyter przeciwko Polsce* z dnia 01.02.2011 r., skarga nr 31820/06
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jarkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 06.07.2010 r., skarga nr 23623/07
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kumenda przeciwko Polsce* z dnia 08.06.2010 r., skarga nr 2369/09
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bruczyński przeciwko Polsce* z dnia 04.02.2009 r., skarga nr 19206/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* z dnia 03.02.2009 r., skarga nr 45219/06
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kulikowski przeciwko Polsce* z dnia 19.05.2009 r., skarga nr 18353/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Czajka przeciwko Polsce* z dnia 13.02.2007 r., skarga nr 15067/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94
- Brak *należytej staranności* w prowadzeniu postępowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 02.12.2003 r., skarga nr 37641/97

- Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce* z dnia 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94

Zob. także 152 sprawy dotyczące długości tymczasowego aresztowania należące do tzw. grupy *Trzaski* i *Kauczora*. (zob. Interim Resolution CM/ResDH(2007)75)

Prawo do zwolnienia na czas postępowania

(ang. *release pending trial*/fr. *libéré pendant la procédure*)

- Przewlekłość postępowania w zakresie ustalenia poręczenia majątkowego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce* z dnia 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94

NARUSZENIA

art. 5 ust. 4 EKPCz

Bezwzględne rozpoznanie odwołania od postanowienia o aresztowaniu przez sąd

(ang. *speediness of review*/fr. *contrôle à bref délai*)

- Zwłoka w rozpatrzeniu przez sąd odwołania o zastosowaniu i przedłużeniu tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02 (46 dni)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Piotr Baranowski przeciwko Polsce* z dnia 02.10.2007 r., skarga nr 39742/05
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Pyrak przeciwko Polsce* z dnia 12.02.2008 r., skarga nr 54476/00
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Howiecki przeciwko Polsce* z dnia 04.10.2001 r., skarga nr 27504/95
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jabłoński przeciwko Polsce* z dnia 21.12.2000 r., skarga nr 33492/96 (43 dni)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Włoch przeciwko Polsce* z dnia 19.10.2000 r., skarga nr 27785/95 (ponad 3 miesiące)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Baranowski przeciwko Polsce* z dnia 28.03.2000 r., skarga nr 28358/95
- Zwłoka w rozpatrzeniu przez sąd odwołania o umieszczeniu w zakładzie psychiatrycznym
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Musiał przeciwko Polsce* z dnia 25.03.1999 r., skarga nr 24557/94

Proceduralne gwarancje rozpoznania odwołania od postanowienia o aresztowaniu

(ang. *procedural guarantees of review*/fr. *garanties procédurales du contrôle*)

- Odmowa dostępu do akt sprawy na etapie prowadzonego postępowania przygotowawczego. Naruszenie zasady *równości broni*
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Chruściński przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 22755/04
- Rozpoznanie odwołania od postanowienia o zastosowaniu tymczasowego aresztowania na posiedzeniach bez udziału aresztowanego lub jego pełnomocnika. Naruszenie zasady *równości broni*
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbala przeciwko Polsce* z dnia 04.07.2000 r., skarga nr 27915/95

Zob. także inne wyroki w sprawach, dla których wyroki powyższe są wiodącymi w tym zakresie, czyli:

- Wyrok ETPCz w sprawie *Bagiński przeciwko Polsce* z dnia 11.10.2005 r., skarga nr 37444/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wesołowski przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2004 r., skarga nr 29687/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *M.B. przeciwko Polsce* z dnia 27.04.2004 r., skarga nr 34091/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *G.K. przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2004 r., skarga nr 38816/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Salapa przeciwko Polsce* z dnia 19.12.2002 r., skarga nr 35489/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kawka przeciwko Polsce* z dnia 09.01.2001 r., skarga nr 25874/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Włoch przeciwko Polsce* z dnia 19.10.2000 r., skarga 27785/95

NARUSZENIA

art. 5 ust. 5 EKPCz

Odszkodowanie (ang. *compensation*/fr. *réparation*)

- Brak moŹliwosci dochodzenia odszkodowania w związku z zastosowaniem tymczasowego aresztowania postanowieniem prokuratora oraz naruszeniem art. 5 ust. 1 EKPCz
 - Wyrok ETPCz w sprawie *A.S. przeciwko Polsce* z dnia 20.06.2006 r., skarga nr 39510/98
- Brak moŹliwosci dochodzenia odszkodowania w związku z nadmiernie dluŹym okresem tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bruczyński przeciwko Polsce* z dnia 04.02.2009 r., skarga nr 19206/03
- Brak moŹliwosci dochodzenia odszkodowania w związku ze zwl ok  w rozpatrzeniu zaŹalania na postanowienia o zastosowaniu tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wloch przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 10.05.2011 r., skarga nr 33475/08.

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

(artykuł 6 EKPCz)

1. *KaŹdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisly lub bezstronny sąd ustanowiony ustaw , przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadnoŹci kaŹdego oskarŹenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publicznoŹ mogą byc wyliczone z całości lub częŹci rozprawy sądowej ze wzgledów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeŹstwo paŹstwowe w społeczeŹstwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy słuŹy to ochronie Źycia prywatnego stron albo teŹ w okolicznoŹciach szczegolnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzgleďnie konieczne, kiedy jawnoŹ mogłaby przynieŹc szkodę interesom wymiaru sprawiedliwosci.*
2. *KaŹdego oskarŹonego o popełnienie czynu zagroŹonego kar  uwaŹa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustaw .*
3. *KaŹdy oskarŹony o popełnienie czynu zagroŹonego kar  ma co najmniej prawo do:*
 - a) *niewzłocznego otrzymania szczegolowej informacji w jezyku dla niego zrozumialym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarŹenia;*

- b) posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;
- c) bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości;
- d) przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia oraz żądania obecności i przesłuchania świadków obrony na takich samych warunkach jak świadków oskarżenia;
- e) korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie.

STANDARD OCHRONY PRAWA DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU

Związek z zasadą rządów prawa

Prawo do sprawiedliwego procesu jest prawem o fundamentalnym znaczeniu dla konwencyjnego systemu ochrony praw człowieka. Stanowi gwarancję poszanowania jednej z najważniejszych zasad leżących u podstaw Konwencji, mianowicie zasady rządów prawa. Jako takie nie może być wąsko interpretowane, innymi słowy jakakolwiek wykładnia zacieśniająca art. 6 ust. 1 byłaby sprzeczna z jego celem i przedmiotem.

Dualizm konstrukcji: dostęp do sądu i prawo do sprawiedliwego procesu

Powołując się na kontekst prawa do sprawiedliwego procesu, Trybunał ustalił, iż na jego treść składa się również *prawo dostępu do sądu*.

Prawo to nie jest absolutne, podlegać może więc ograniczeniom, jednak *dostęp do sądu* musi być *skuteczny*. Jednym z warunków tej skuteczności może być zapewnienie bezpłatnej pomocy prawnej. W związku z tym na przykład odmowa przyznania pomocy prawnej w postępowaniu kasacyjnym i będące jej następstwem oddalenie kasacji narusza samą istotę tego prawa.

Dopuszczalność ograniczeń

Dodatkowo, choć ograniczenia w korzystaniu z prawa do sprawiedliwego procesu są w pewnym zakresie możliwe, to jednak nie mogą naruszać *prawa do sprawiedliwego procesu jako całości*, gdyż jako takie jest ono prawem absolutnym.

Co więcej, pewne ograniczenia w korzystaniu z art. 6 EKPCz są dopuszczalne ze względu na *interes publiczny*. Niemniej, nie oznacza to, iż celem art. 6 EKPCz jest, tak jak w przypadku praw zagwarantowanych w art. 8-11 EKPCz, zachowanie *sprawiedliwej równowagi pomiędzy interesem jednostki a interesem społeczeństwa jako całości*. Albowiem nadrzędnym i wyłącznym

celem art. 6 EKPCz jest zagwarantowanie sprawiedliwego procesu, przy jednoczesnym uznaniu, że w jego urzeczywistnieniu możliwe jest przyjęcie różnych procedur.

Prawo do apelacji

Natomiast art. 6 EKPCz nie gwarantuje *prawa do apelacji*, ani też nie nakłada na państwo obowiązku ustanowienia procedur odwoławczych.

Niemniej, jeśli takie procedury istnieją w krajowym porządku prawnym to muszą one być stosowane zgodnie z art. 6 EKPCz.

Bezpośrednie zaś gwarancje prawa do apelacji w sprawach karnych zawiera art. 2 protokołu dodatkowego nr 4.

Dwie kategorie gwarancji procesowych

Zakres przedmiotowy *prawa do sprawiedliwego procesu* tworzą dwie kategorie *spraw* i dwie kategorie, powiązanych z nimi, gwarancji procesowych.

Pierwsza kategoria gwarancji dotyczy sprawiedliwego rozpatrzenia *sporów o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym (sprawa cywilna)* oraz sprawiedliwego rozpatrzenia *oskarżenia w sprawie karnej (sprawa karna)*. Są one zawarte w art. 6 ust. 1 EKPCz. Choć odnoszą się one do obu kategorii spraw, to z orzecznictwa ETPCz wynika, że przy rozpatrywaniu *spraw cywilnych* wymagania są w niektórych wypadkach mniejsze.

Gwarancje te formułują wymóg niezawisłości i bezstronności sądu, rzetelności procesu, które szczegółowo zostały rozpisane w ust. 3 art. 6 EKPCz, następnie jego jawności wraz z obowiązkiem publicznego ogłoszenia wyroku, i wreszcie zakończenia procesu w rozsądnym terminie.

Druga zaś kategoria gwarancji dotyczy zasadniczo *sprawa karnej*, a do rozpatrzenia *sprawy cywilnej* odnosi się w minimalnym zakresie. Konstytuują ją postanowienia zawarte w ust. 2 i ust. 3 art. 6 EKPCz. Są nimi: domniemanie niewinności (art. 6 ust. 2 EKPCz), prawo do niezwłocznej informacji o istocie i przyczynie oskarżenia (art. 6 ust. 3 lit. a EKPCz), prawo do odpowiedniego czasu i możliwości przygotowania obrony (art. 6 ust. 3 lit. b EKPCz), prawo do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę (art. 6 ust. 3 lit. c EKPCz), prawo do przesłuchania świadków (art. 6 ust. 3 lit. d EKPCz) oraz prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza (art. 6 ust. 3 lit. e EKPCz).

Sprawa cywilna

Zakres zastosowania

Wstępnym i równocześnie koniecznym warunkiem zastosowania art. 6 ust. 1 EKPCz w *sprawach cywilnych* jest istnienie *sporu*, dotyczącego praw i obowiązków o charakterze cywilnym.

Cechy sporu

Rozumienie terminu *spór* nie jest kategorięczne. Należy je więc rozumieć bardziej materialnie niż formalnie. Niemniej, spór ten musi być *rzeczywisty i poważny*.

Po drugie, spór ten musi mieć charakter prawny, tj. musi dotyczyć zarzutu naruszenia *obowiązków lub praw cywilnych*. I wreszcie, musi być to *spór*, który będzie mógł być rozstrzygnięty na drodze sądowej.

Prawa i obowiązki o charakterze cywilnym

Samo pojęcie *praw i obowiązków o charakterze cywilnym* jest również pojęciem autonomicznym, dla rozumienia którego regulacje krajowe mają tylko znaczenie pomocnicze.

Katalog tych praw i obowiązków jest bardzo szeroki, a zarazem otwarty. Rekonstruowany jest zgodnie z dynamicznymi regułami wykładni, a więc z uwzględnieniem *warunków dnia dzisiejszego* w społeczeństwach demokratycznych. Niemniej, zasadą jest, że wykładnia ta nie może być dokonywana w taki sposób, jakby przymiotnik *cywilny* w art. 6 ust. 1 EKPCz nie istniał.

Tak więc, o cywilnym charakterze danych praw lub obowiązków rozstrzygać może, choć nie musi, ich *charakter* w świetle prawa krajowego. Albowiem jeśli sporne prawa i obowiązki regulowane są w ramach krajowego prawa prywatnego, to oczywiste jest, że art. 6. ust. 1 EKPCz ma zastosowanie. Natomiast okoliczność, że są one regulowane przez prawo publiczne, nie oznacza wykluczenia zastosowania art. 6 ust. 1 EKPCz.

W takich sytuacjach stosowane jest drugie kryterium, mianowicie ich *treść* lub *skutek*. Jest to kryterium ważniejsze niż prawna klasyfikacja w krajowym porządku prawnym.

Treść lub *skutek* może być dwojakiego rodzaju. Po pierwsze, może mieć prywatno-prawny charakter, po drugie, może być powiązany z kwestiami *czysto ekonomicznymi* lub *w istocie ekonomicznymi*. Kryteria te mogą zostać spełnione w danej sprawie łącznie lub oddzielnie.

Uznanie przez prawo krajowe

Zakres przedmiotowy pojęcia *praw i obowiązków cywilnych* jest dodatkowo ograniczony wymogiem uznania danego prawa lub obowiązku przez prawo krajowe.

Art. 6 ust. 1 EKPCz nie nakłada zatem na państwo, po pierwsze, obowiązku ustanowienia sądowej ochrony dla prawa/obowiązku, które nie istnieje w krajowym porządku prawnym, po drugie, art. 6 ust. 1 EKPCz nie gwarantuje nadania w prawie krajowym spornemu prawu lub obowiązkowi konkretnej treści.

Natomiast w sytuacji gdy taki spór istnieje państwo ma obowiązek zapewnić możliwość jego *sądowego rozstrzygnięcia*.

Sądowe rozstrzygnięcie

Te dwa elementy: *sąd* i *rozstrzygnięcie* są ze sobą ściśle powiązane. Art. 6 ust. 1 EKPCz wskazuje konieczne trzy atrybuty sądu, które muszą być spełnione łącznie: musi on być niezawisły, bezstronny oraz ustanowiony przez ustawę (*prawo*). Niezawisły i bezstronny sąd wymaga niezależności od władzy wykonawczej, stron postępowania oraz od czynników zewnętrznych.

Rozstrzygnięcie zaś musi zostać dokonane w *rozsądnym terminie*. W ocenie dochowania tego wymogu brane są pod uwagę cztery okoliczności, mianowicie złożoność sprawy, sposób postępowania właściwych władz, w tym sądów, sposób postępowania skarżącego oraz znaczenie sprawy dla skarżącego.

Niemniej, w rozstrzygnięciu pewnej kategorii spraw wymagana jest *szczególna staranność*. Dotyczy to spraw, które dotyczą opieki nad dzieckiem, poważnych obrażeń ciała, spraw z udziałem osób starszych lub niedołączyńnych oraz sporów pracowniczych.

Z drugiej strony *rozstrzygnięcie* nie musi być głównym przedmiotem (zagadnieniem) postępowania lub nawet jego celem. Powołanie się zatem na naruszenie art. 6 ust. 1 EKPCz w danym postępowaniu możliwe jest, gdy zapadłe w nim *rozstrzygnięcie* jest dla sporu *przesądzające* lub gdy wywiera *skutek* na spór, skutek ten może być prawny, ale może też wynikać tylko z praktyki, lub gdy jest z tym sporem *powiązany*.

Całość postępowania w sprawie. Postępowanie egzekucyjne

Ponadto wymogi wynikające z art. 6 ust. 1 EKPCz nie dotyczą wyłącznie głównej fazy postępowania, tj. procesu, ale obejmują też, jako naturalne jego przedłużenie, postępowanie egzekucyjne. Współgra to z uznaniem, iż integralną częścią prawa do sprawiedliwego procesu jest obowiązek wykonania wyroków sądowych.

Gwarancje procesowe sprawiedliwego procesu: dostęp do pomocy prawnej i zasada równości broni

Spośród gwarancji zawartych w ust. 2 i ust. 3 art. 6 EKPCz dla *sprawy cywilnej* najistotniejsze są dwie gwarancje. Mianowicie, dostęp do pomocy prawnej (art. 6 ust. 3 pkt. c) EKPCz) i gwarancje związane z zasadą *równości broni*.

Tak więc, art. 6 EKPCz nie nakłada na państwo obowiązku zapewnienia pomocy prawnej w rozstrzyganiu każdej *sprawy cywilnej*, niemniej w pewnych sprawach, w zależności od ich charakteru i złożoności, brak tej pomocy może naruszać prawo *dostępu do sądu*.

Również w zakresie *równości broni* wymagania w *sprawach cywilnych* są mniejsze i mniej rygorystyczne niż w *sprawach karnych*. Niemniej postępowanie musi mieć charakter kontradiktoryjny, strony muszą mieć możliwość przedkładania dowodów, wniosków, zgłaszania i przesłuchania świadków. Jawność postępowania może być ograniczona tylko w zakresie w jakim dopuszcza to art. 6 ust. 1 zd. 2 EKPCz, a uzasadnienia wymagane są tylko do wyroków.

Sprawa karna

Oskarżenie w sprawach karnych

Również termin *oskarżenie* w sprawie karnej jest pojęciem autonomicznym. Jest on rozumiany w sensie materialnym, co prowadzi do nadania mu szerokiego znaczenia. Nie oznacza więc on tylko aktu oskarżenia w rozumieniu krajowego prawa karnego, może nim być oficjalne poinformowanie przez właściwy organ o zarzucie przestępstwa, może wynikać w niektórych wypadkach z rozmaitych faktów wpływających w poważnym stopniu na sytuację podejrzanego.

Podobnie autonomiczny jest termin *sprawa karna*. O tym, czy dana sprawa ma charakter karny, przesądzić może kilka okoliczności.

Po pierwsze, klasyfikacja w prawie krajowym. Choć jest to ważne i początkowe kryterium, ale nie jest ono ostateczne i jako takie nie zamyka możliwości dalszej kontroli.

Kolejnym kryterium, które jest *de facto* najważniejsze, jest *natura czynu*. Jeśli popełnienie czynu jest zagrożone karą, której podstawą jest, po pierwsze, *ogólna norma*, która jest stosowana do wszystkich, a nie tylko do określonej grupy o specjalnym statusie i, po drugie, ma ona na celu oddziaływanie zarówno prewencyjne, jak i represyjne, to jest to sankcja karna, a więc czyn ma charakter karny w rozumieniu Konwencji.

Ostatnim zaś kryterium jest *surowości* kary jaka może być wymierzona za popełnienie danego czynu. W ocenie tej surowości oceniany jest jej stopień dolegliwości, z uwzględnieniem jednakże, w pewnym stopniu, tradycji państwa w tym zakresie.

Rozsądny termin postępowania w sprawie karnej

Ocena czy dane postępowanie sądowe w *sprawie karnej* toczy się w *rozsądnym terminie* jest dokonywana zasadniczo według tych samych kryteriów, co w przypadku *sprawy cywilnej*.

Aczkolwiek, brane są pod uwagę pewne istotne okoliczności, które wynikają ze specyfiki *sprawy karnej*, zarówno te, które zaostrzają kryteria tej oceny, np. pobyt oskarżonego w areszcie, jak i te, które mogą je osłabić, np. liczba oskarżonych i świadków, powiązania międzynarodowe w danej sprawie, czy też powiązania lub znaczenie dla innych spraw.

O wymogu przeprowadzenia procesu w *rozsądnym terminie* stanowi również artykułu 5 ust. 3 EKPCz. Niemniej okres o którym stanowi art. 5 ust. 3 EKPCz kończy się na wyroku sądu pierwszej instancji, a biegnie od chwili pozbawienia wolności (zatrzymania/aresztowania). Z kolei termin z art. 6 ust. 1 EKPCz biegnie od momentu postawienia zarzutów, kończy się zaś w chwili całkowitego zakończenia postępowania, w tym postępowania odwoławczego.

Zasada równości broni

Zawarte w ust. 2 i ust. 3 art. 6 EKPCz gwarancje należy rozumieć mając na uwadze ich zasadniczy cel, a więc zagwarantowanie *sprawiedliwego procesu*. Tak więc, korzystanie z nich nie ma charakteru warunkowego, nie zależy np. od winy czy charakteru czynu, wysokości kary. Nie są to również uprawnienia dyskrecjonalne sądu, ale prawa *osoby oskarżonej*.

Fundamentalne znaczenie w tym kontekście ma poszanowanie zasady równości broni. Jest ona wpisana, choć nie wyrażona *expressis verbis*, w treść art. 6 ust. 1 EKPCz i łączy się z art. 6 ust. 3 pkt. b. EKPCz, tj. z prawem do posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony, które z kolei łączy się z art. 6 ust. 3 pkt. a EKPCz, tj. z prawem do niezwłocznego otrzymania szczegółowych informacji oraz z art. 6 ust. 3 pkt. d EKPCz, tj. z prawem do przesłuchania świadków.

ZAKRES ZASTOSOWANIA

(ang. *applicability*/ fr. *applicabilité*)

- Dochodzenie odszkodowania za pracę przymusową w czasie II wojny światowej należy do zakresu prawa do sprawiedliwego procesu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Woś przeciwko Polsce* z dnia 08.06.2006 r., skarga nr 22860/02

SPRAWA CYWILNA

(ang. *civil matters*/fr. *matière civile*)

NARUSZENIA

art. 6 ust. 1 EKPCz w sprawach cywilnych

Dostęp do sądu (ang. *access to court*/fr. *accès à un tribunal*)

- Odmowa sporządzenia kasacji do Sądu Najwyższego przez adwokata z urzędu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Siałkowska przeciwko Polsce* z dnia 22.03.2007 r., skarga nr 8932/05

- Wyrok ETPCz w sprawie *Staroszczyk przeciwko Polsce* z dnia 22.03.2007 r., skarga nr 59519/00
- Brak skutecznego środka umożliwiającego dochodzenie wykonania orzeczenia sądu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wilkowicz przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 74168/01
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Turczanik przeciwko Polsce* z dnia 05.07.2005 r., skarga nr 38064/97
 - Wymóg uiszczenia opłaty sądowej stanowiący nieproporcjonalne ograniczenie prawa dostępu do sądu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kordos przeciwko Polsce* z dnia 26.05.2009 r., skarga nr 26397/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Palewski przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga nr 32971/03
- Brak właściwości sądów administracyjnych i powszechnych w sprawie dochodzenia roszczeń z tytułu stosunku służbowego przez funkcjonariusza publicznego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Janusz Białas przeciwko Polsce* z dnia 28.07.2009 r., skarga nr 29761/03

Sprawiedliwa rozprawa (ang. *fair hearing*/fr. *procès équitable*)

Równość broni (ang. *equality of arms*/fr. *égalité des armes*)

- Obciążenie kosztami postępowania sądowego wszczętego przez prokuratora, mimo rozstrzygnięcia sprawy na korzyść skarżących
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Stankiewicz przeciwko Polsce* z dnia 06.04.2006 r., skarga nr 46917/99

Rozpatrzenie sprawy cywilnej w rozsądnym terminie

(ang. *reasonable time*/fr. *délai raisonnable*)

- Przewlekłość rozpatrywania sprawy cywilnej przed sądami cywilnymi i przed sądami pracy
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rejzmund przeciwko Polsce* z dnia 06.07.2010 r., skarga nr 42205/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wolnicka przeciwko Polsce* z dnia 10.03.2009 r., skarga nr 18414/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Schirmer przeciwko Polsce* z dnia 21.09.2004 r., skarga nr 68880/01
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Ciągadlak przeciwko Polsce* z dnia 01.07.2003 r., skarga nr 45288/99
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Podbielski przeciwko Polsce* z dnia 30.10.1998 r., skarga nr 27916/95

Zob. również 218 spraw dotyczących przewlekłości postępowania w zakresie sprawy cywilnej przed sądami cywilnymi i sądami pracy należących do tzw. grupy Podbielskiego. (zob. Interim resolution CM/ResDH(2007)28)

- Przewlekłość rozpatrywania sprawy cywilnej przed sądami i organami administracyjnymi
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Fuchs przeciwko Polsce* z dnia 11.02.2003 r., skarga nr 33870/96

Zob. także 53 sprawy dotyczące przewlekłości postępowania w zakresie sprawy cywilnej przed organami i sądami administracyjnymi należące do tzw. grupy Fuchsa.

Niefektywność skargi na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki

- Brak uwzględnienia w ocenie przewlekłości postępowania całego okresu jego trwania, a nie tylko pewnego jego fragmentu (części)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rejzmund przeciwko Polsce* z dnia 06.07.2010 r., skarga nr 42205/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Majewski przeciwko Polsce* z dnia 11.10.2005 r., skarga nr 52690/99

Niezawisły i bezstronny sąd/trybunał

(ang. *independent and impartial tribunal*/fr. *tribunal indépendant et impartial*)

- Udział sędziego komisarza w składzie orzekającym o wysokości wynagrodzenia syndyka
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Gajewski przeciwko Polsce* z dnia 21.12.2010 r., skarga nr 27225/05
- Brak niezawisłości i bezstronności Izb Morskich
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Brudnicka i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.03.2005 r., skarga nr 54723/00

SPRAWA KARNA

(ang. *criminal charge*/fr. *matière pénale/d'accusation en matière pénale*)

NARUSZENIA

art. 6 ust. 1 EKPCz w sprawach karnych

Zakres zastosowania (ang. *applicability*/fr. *applicabilité*)

- Postępowanie lustracyjne jako sprawa karna
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Moczulski przeciwko Polsce* z dnia 19.04.2011 r., skarga nr 49974/08

- Wyrok ETPCz w sprawie *Rasmussen przeciwko Polsce* z dnia 28.04.2009 r., skarga nr 38886/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Jałowiecki przeciwko Polsce* z dnia 17.02.2009 r., skarga nr 34030/07
- Wyrok ETPCz w sprawie *Luboch przeciwko Polsce* z dnia 15.01.2008 r., skarga nr 37469/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bobek przeciwko Polsce* z dnia 17.07.2007 r., skarga nr 68761/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matyjek przeciwko Polsce* z dnia 24.04.2007 r., skarga nr 38184/03

Dostęp do sądu (ang. *access to court*/fr. *accès à un tribunal*)

- Niepoinformowanie strony przez sąd o ponownym rozpoczęciu biegu terminu do wniesienia kasacji
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kulikowski przeciwko Polsce* z dnia 19.05.2009 r., skarga nr 18353/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Antonicelli przeciwko Polsce* z dnia 19.05.2009 r., skarga nr 2815/05

Rozpatrzenie sprawy karnej w rozsądnym terminie

(ang. *reasonable time* /fr. *délai raisonnable*)

- Przewlekłość postępowania w sprawie karnej i nadmierna długość tymczasowego aresztowania połączona z niezwolnieniem na czas postępowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Choumakov przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 01.02.2011 r., skarga nr 55777/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kauczor przeciwko Polsce* z dnia 03.02.2009 r., skarga nr 45219/06
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Majewski przeciwko Polsce* z dnia 11.10.2005 r., skarga nr 52690/99
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94
- Przewlekłość postępowania w sprawie karnej i brak skutecznego środka odwoławczego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96

Zob. także 53 sprawy dotyczące przewlekłości postępowania w sprawie karnej i braku skutecznego środka odwoławczego tworzące tzw. grupę *Kudły*. (zob. Interim Resolution CM/ResDH(2007)28 oraz załącznik z listą spraw).

Niezawisły sąd/trybunał

(ang. *independent tribunal*/fr. *tribunal indépendant*)

- Orzekanie przez asesorów sądowych w postępowaniu o popełnienie wykroczenia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce* z dnia 30.11.2010 r., skarga nr 23614/0

Bezstronny sąd/trybunał

(ang. *impartial tribunal*/fr. *tribunal impartial*)

- Orzekanie w sprawie nieletniego przez sędziego prowadzącego najpierw postępowanie wyjaśniające
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Adamkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 54729/00

NARUSZENIA

art. 6 ust. 2 EKPCz

Domniemanie niewinności

(ang. *presumption of innocence*/fr. *présomption d'innocence*)

- Naruszenie domniemania niewinności w uzasadnieniu postanowienia o przedłużeniu tymczasowego aresztowania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Finster przeciwko Polsce* z dnia 08.02.2011 r., skarga nr 24860/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Każmierczak przeciwko Polsce* z dnia 10.03.2009 r., skarga nr 4317/04
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wojciechowski przeciwko Polsce* z dnia 09.12.2008 r., skarga nr 5422/04;
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Garycki przeciwko Polsce* z dnia 06.02.2007 r., skarga nr 14348/02

NARUSZENIA

art. 6 ust. 3 lit. b) EKPCz

Przygotowanie się do obrony

(ang. *defence rights*/fr. *droits de la defense*)

- Brak dostępu do akt i innych materiałów wykorzystywanych w trakcie procesu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Moczulski przeciwko Polsce* z dnia 19.04.2011 r., skarga nr 49974/08
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rasmussen przeciwko Polsce* z dnia 28.04.2009 r., skarga nr 38886/05

- Wyrok ETPCz w sprawie *Jałowiecki przeciwko Polsce* z dnia 17.02.2009 r., skarga nr 34030/07
- Wyrok ETPCz w sprawie *Luboch przeciwko Polsce* z dnia 15.01.2008 r., skarga nr 37469/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bobek przeciwko Polsce* z dnia 17.07.2007 r., skarga nr 68761/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matyjek przeciwko Polsce* z dnia 24.04.2007 r., skarga nr 38184/03

NARUSZENIA

art. 6 ust. 3 lit. c) EKPCz

Obrona przez obrońcę

(ang. *defence through legal assistance*/fr. *se défendre avec l'assistance d'un défenseur*)

Naruszenie łącznie z art. 6 ust. 1 EKPCz, tj. sprawiedliwa rozprawa

(ang. *fair hearing*/fr. *procès équitable*)

- Brak obrońcy podczas początkowych przesłuchań nieletniego przez policję i przez sąd
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Adamkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 54729/00
- Brak dostępu do obrońcy podczas przesłuchania przez policję
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Płonka przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 20310/02
- Ograniczenia kontaktu z obrońcą
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rybacki przeciwko Polsce* z dnia 13.01.2009 r., skarga nr 52479/99
- Niewyznaczenie obrońcy z urzędu
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Berliński przeciwko Polsce* z dnia 20.06.2002 r., skargi nr 27715/95 i 30209/96

Obrona osobiście (ang. *defence in person*/fr. *se défendre soi-même*)

Naruszenie łącznie z art. 6 ust. 1 EKPCz, tj. sprawiedliwa rozprawa

(ang. *fair hearing*/fr. *procès équitable*)

- Nieudzielenie zezwolenia na doprowadzenie skazanego na rozprawę
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Sobolewski przeciwko Polsce* z dnia 09.06.2009 r., skarga nr 19847/07
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Strzałkowski przeciwko Polsce* z dnia 09.06.2009 r., skarga nr 31509/02

NARUSZENIA

art. 6 ust. 3 lit. d) EKPCz

Przesłuchanie świadków

(ang. *examination of witnesses*/fr. *interrogation des témoins*)

Naruszenie łącznie z art. 6 ust. 1 EKPCz, tj. sprawiedliwa rozprawa (ang. *fair hearing*/fr. *procès équitable*)

- Brak możliwości podważenia zeznań pokrzywdzonego i świadka oskarżenia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kachan przeciwko Polsce* z dnia 03.11.2009 r., skarga nr 11300/03
- Brak możliwości zadawania pytań świadkowi
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Demski przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 22695/03
- Brak przesłuchania na żadnym etapie postępowania głównego świadka oskarżenia w sprawie o wykorzystanie seksualne
 - Wyrok ETPCz w sprawie *W.S. przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2007 r., skarga nr 21508/02.

PRAWO DO POSZANOWANIA ŻYCIA PRYWATNEGO

I RODZINNEGO

(artykuł 8 EKPCz)

1. *Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.*
2. *Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób.*

STANDARD OCHRONY PRAWA DO ŻYCIA PRYWATNEGO

I RODZINNEGO

Sfery prywatności

Zagwarantowane w art. 8 EKPCz prawo obejmuje cztery sfery życia człowieka. Są nimi: *życie prywatne, życie rodzinne, dom i korespondencja*. Wobec braku legalnej definicji tych pojęć, ETPCz nadał im autonomiczne znaczenie, stosując szeroką ich wykładnię.

Podmioty uprawnione do korzystania z prawa

Podmiotami uprawnionymi do korzystania z praw zagwarantowanych w art. 8 EKPCz są osoby fizyczne oraz, choć tylko w ograniczonym zakresie, osoby prawne. Mianowicie, osoby prawne mogą domagać się poszanowania i ochrony ze strony państwa dobrego imienia, siedziby, przedstawicielstwa lub pomieszczeń, w których prowadzą działalność.

Względny charakter praw

Korzystanie z omawianych praw może podlegać ograniczeniom. Są one dopuszczalne, o ile spełniają trzy kryteria. Po pierwsze, muszą być one *legalne*, a więc muszą mieć podstawę prawną w prawie krajowym, która urzeczywistnia określone wymogi jakościowe, mianowicie wymóg dostępności oraz przewidywalności. Nadto w prawie krajowym musi istnieć *środek prawny*, pozwalający na ochronę przed arbitralnością państwa.

Po drugie, ograniczenie może być dokonane ze względu na ochronę celu, uznanego w ust. 2 art. 8 za tzw. *cel prawowity*. Za takie cele uznana została ochrona bezpieczeństwa państwowego, bezpieczeństwa publicznego lub dobrobytu gospodarczego kraju, ochrona porządku i zapobieganie przestępstwom, zdrowia i moralności lub ochrona praw i wolności osób.

Po trzecie, ograniczenie musi spełniać kryterium *konieczności w społeczeństwie demokratycznym*, a więc musi za nim przemawiać *pilna potrzeba* ochrony *celu prawowitego* oraz musi być ono dokonane z uwzględnieniem kryterium proporcjonalności między tym celem a zastosowanym środkiem. Trybunał uwzględnia nadto *margines swobody oceny* jakim dysponuje państwo w danej sprawie oraz zachowanie *sprawiedliwej równowagi* pomiędzy interesem jednostki a prawnym interesem społeczeństwa.

Ingerencja bezpośrednia i ingerencja pośrednia

Art. 8 EKPCz chroni nie tylko przed arbitralnością, która skierowana jest bezpośrednio wobec konkretnej osoby, ale również przed ingerencją o charakterze pośrednim, stanowiącą nieunikniony skutek działań podejmowanych w skali ogólnej.

Dwie kategorie obowiązków państwa: obowiązek negatywny i obowiązek pozytywny

Dodatkowo, choć zasadniczym celem artykułu 8 EKPCz jest ochrona jednostki przed arbitralnym działaniem państwa, zawarty jest w nim pozytywny obowiązek skutecznej „ochrony” życia rodzinnego, życia prywatnego, domu i korespondencji. Państwo, wykonując obowiązki pozytywne, zobowiązane jest działać z *należyłą starannością* (ang. *due diligence*). Ich wykonanie może obejmować wymóg podjęcia odpowiednich środków nawet w sferze relacji między jednostkami i podmiotami prywatnymi.

Życie prywatne

Pojęcie *życie prywatne* jest rozumiane wyjątkowo szeroko i jest pojęciem autonomicznym. Oznacza ono nie tylko tradycyjnie rozumiane prawo do prywatności, a więc prawo do życia w sposób zgodny z własnym życzeniem i bez kontroli innych, ale również, w pewnym stopniu, prawo do nawiązywania i utrzymywania stosunków z innymi – zwłaszcza w sferze uczuciowej – aby rozwijać i realizować własną osobowość.

Jego integralnym elementem jest m.in. prawo do *osobistego rozwoju* oraz do *stanowienia o sobie samym*.

Dwa wymiary życia prywatnego

Tym samym można wskazać dwa wymiary *życia prywatnego*, mianowicie wymiar wewnętrzny, obejmujący sferę stosunków uczuciowych oraz wymiar zewnętrzny, obejmujący sferę stosunków międzyludzkich i powstałych relacji społecznych.

Trybunał dokonuje konkretyzacji tych dwóch wymiarów *życia prywatnego* na tle konkretnych spraw. Proces ten ma charakter dynamiczny i ciągły. Tym samym katalog sytuacji objętych tym pojęciem jest bardzo obszerny i *de facto* otwarty.

Wymiar wewnętrzny życia prywatnego

Wymiar wewnętrzny *życia prywatnego* wyznacza obowiązek ochrony i poszanowania szeroko rozumianej integralności fizycznej i psychicznej każdej osoby, co łączy go z zakazem tortur, poniżającego i nieludzkiego traktowania lub karania (art. 3 EKPCz). Ten związek jest szczególnie widoczny w tzw. sprawach aborcyjnych, w których przedmiotem kontroli są zasady (warunki) przeprowadzania, dopuszczalności oraz przebiegu aborcji, dokonywanych zarówno w celach terapeutycznych, jak i z innych powodów (np. życiowej i ekonomicznej sytuacji kobiety).

Z ochroną integralności fizycznej i psychicznej łączone są sprawy dotyczące ciała jednostki i badań medycznych (pobrania krwi, moczu; przymusowe badanie ginekologiczne).

Ważną sferą *życia prywatnego* jest życie seksualne jednostki, które może być przedmiotem ingerencji tylko ze szczególnie poważnych powodów. Konsekwentnie, ochroną objęte są *akty seksualne dokonywane za zamkniętymi drzwiami*, z dopuszczalnością jednak ingerencji w przypadku ekstremalnych praktyk sadomasochistycznych oraz z wyłączeniem stosunków seksualnych uprawianych zawodowo za wynagrodzenie. Ochroną w ramach *życia prywatnego* objęte są dobrowolne, prywatne stosunki homoseksualne między osobami dorosłymi, a ich zakaz uznany został za nieuzasadnioną ingerencję w prawo do poszanowania życia prywatnego. Ochrona tej sfery *życia prywat-*

nego zdeterminowana jest zakazem dyskryminacji (art. 14 EKPCz) ze względu na orientację seksualną. W tym kontekście należy odczytywać zakres ochrony więzi istniejących w związkach homoseksualnych, możliwość korzystania przez osoby homoseksualne z przewidzianej przez prawo krajowe procedury adopcji dzieci oraz prokreacji wspomaganiej medycznie.

Wymiar zewnętrzny życia prywatnego

Z kolei do zewnętrznego wymiaru *życia prywatnego* zaliczana jest cała gama stosunków międzyludzkich, przyjaźni, życia w kręgach koleżeńskich. Jest to niezwykle szeroka sfera. Obejmuje ono np. kontakty i więzi między *osiadłymi migrantami* i społecznością, w której żyją. Następnie, obejmuje życie zawodowe, gdyż w jego ramach większość ludzi rozwija swoje kontakty prywatne. W ogóle z miejscem pracy (telefon, mail, biurko, szafa) wiązać można *uzasadnione oczekiwanie poszanowania prywatności*. Sam zresztą zakaz zatrudnienia, w tym zatrudnienia w sektorze prywatnym, łączony jest z *życiem prywatnym*.

Ten wymiar *życia prywatnego* daje podstawy do ochrony wizerunku, czci i dobrego imienia. Jako taki wchodzi często w kolizję z prawem do wolności wypowiedzi (art. 10 EKPCz). Oczywiście, nie jest to ochrona absolutna i może być ograniczana odpowiednio do stopnia, w jakim jednostka sama upubliczniła fakty ze swego życia prywatnego.

Łączony jest nadto z kwestią ochrony tożsamości jednostki, której elementem jest nazwisko i imię. W tym kontekście ważne są dwie kategorie spraw. Pierwsza dotyczy pisowni nazwisk i imion pochodzenia obcego w dokumentach urzędowych. Choć tak kwestia wchodzi w zakres *życia prywatnego*, to badana jest z uwzględnieniem polityki językowej państwa, specyfiki narodowej oraz odmiennych czynników historycznych, językowych, religijnych i kulturowych mających miejsce w poszczególnych państwach. Z tego powodu swoboda państw w tej sferze jest wyjątkowo szeroka. Druga kategoria spraw dotyczy odpowiednich zmian personalnych w dokumentach urzędowych, w tym w metrykach urodzenia, transseksualistów po operacji zmiany płci. Odchodząc od swego początkowego orzecznictwa Trybunał, sięgając po dynamiczne reguły wykładni Konwencji oraz po zasadę skutecznej ochrony, stwierdził, że jeśli państwo zgodziło się pomóc w leczeniu i operacji transseksualisty, nie można zaakceptować odmowy uznania jej prawnych skutków.

Istotną grupę osób objętą ochroną wynikającą z art. 8 EKPCz w zakresie *życia prywatnego* stanowią osoby nad którymi państwo sprawuje bezpośrednią władzę. Jedną z takich grup są osoby, wobec których służby policyjne prowadzą *tajną kontrolę*, która obejmować może rejestrację szczegółów osobistych dotyczących danej osoby lub jej rodziny, gromadzenie i przecho-

wywanie danych, w tym odcisków palców, prób komórkowych i profili DNA. Drugą zaś stanowią więźniowie. Mimo pozbawienia wolności, zachowują oni prawa do poszanowania *życia prywatnego*, ograniczenia zaś w korzystaniu z tego prawa, choć dopuszczalne, nie mogą mieć arbitralnego charakteru.

Życie rodzinne

W wykładni art. 8 EKPCz w zakresie prawa do *życia rodzinnego* kluczowe jest pojęcie rodziny. Nie jest ono ani jednorodne ani statyczne.

Pojęcie rodziny

Prawo to dotyczy rodziny już istniejącej, konsekwentnie Trybunał twierdzi, że 8 EKPCz nie gwarantują prawa do założenia rodziny. Prawo takie gwarantuje art. 12 EKPCz.

Więzi oparte na więzach krwi (pochodzeniu biologicznym)

Z orzecznictwa ETPCz wynika, iż na gruncie art. 8 EKPCz *życie rodzinne* nie jest ograniczone tylko do więzi, jakie powstają w ramach rodziny *de iure*. W podobnym zakresie są bowiem chronione więzi, które powstają w ramach rodziny *de facto* oraz więzi jakie powstają między np. dzieckiem urodzonym poza małżeństwem a jego naturalnym ojcem oraz między samotną kobietą a jej dzieckiem.

Państwo ma obowiązek chronić te naturalne (biologiczne) więzi między rodzicami a dzieckiem nawet wówczas gdy ich wspólne życie rodzinne zostało zakończone. W ocenie Trybunału utrzymywanie kontaktów między nimi jest pożądane i nie mogą być one arbitralnie ograniczane. Dotyczy to również prawa rodziców do ponownego połączenia się z dzieckiem.

Faktyczne więzi rodzinne

Dodatkowo, przedmiotem ochrony są faktyczne (rzeczywiste) więzi rodzinne. O ich istnieniu świadczyć może wspólne zamieszkanie, stopień pokrewieństwa, regularne kontakty, charakter związku, łącznie z wzajemnym zainteresowaniem, przywiązaniem i zależnością.

Władza rodzicielska

Jednym z podstawowych elementów życia rodzinnego między rodzicami i dziećmi jest wykonywanie władzy rodzicielskiej. Jej sprawowanie jest jednakże podporządkowane dobru dziecka.

Legalna i rzeczywista adopcja

Życie rodzinne obejmuje również stosunki, które nie są oparte na więzach krwi (pochodzenie biologiczne), ale które powstały w związku z legalną i rzeczywistą adopcją.

Konwencja nie gwarantuje wszelako prawa do adopcji: ani do bycia adoptowanym, ani do adoptowania dziecka. Trybunał wielokrotnie podkreślał,

że adopcja jest daniem rodziny dziecku, a nie dziecka rodzinie, a w sprawach tego rodzaju państwo musi zachować *sprawiedliwą równowagę* między interesem rodziny (biologicznej lub adopcyjnej) a dobrem dziecka, urzeczywistniającym jego najlepsze interesy.

Więzi powstałe w wyniku prokreacji wspomaganie medycznie

Uznanie więzi adopcyjnych za *więzi rodzinne*, mimo braku więzów krwi, stanowi argument, do którego sięga Trybunał stwierdzając, iż *życie rodzinne* obejmuje również więzy, które powstały w wyniku prokreacji wspomaganie medycznie (metoda *in vitro*).

Związki osób tej samej płci

W tym kontekście należy zwrócić uwagę, że przez dłuższy czas pojęciem *życie rodzinne* nie były obejmowane więzi istniejące w związkach homoseksualnych. W sprawie *Schalk i Kopf przeciwko Austrii* z 2010 r. Trybunał zmienił w sposób istotny swą dotychczasową linię orzeczniczą. Uznał bowiem, że stabilny związek osób tej samej płci, żyjących razem objęty jest zakresem pojęcia *życie rodzinne*, analogicznie, jak taki sam związek osób tej samej płci.

Zakaz dyskryminacji w sferze tworzenia więzi rodzinnych

Trybunał zmienił również swe orzecznictwo w zakresie korzystania przez osoby homoseksualne z możliwości adopcji dzieci i prokreacji wspomaganie medycznie. W sytuacji bowiem, gdy prawo krajowe przewiduje możliwość tworzenia rodzin/więzi rodzinnych w inny sposób niż biologiczny, na przykład w drodze adopcji lub w drodze sztucznej prokreacji, to korzystanie z tej możliwości „stworzenia” życia rodzinnego musi być zapewnione z poszanowaniem zakazu dyskryminacji, o którym stanowi art. 14 EKPCz, a więc również z poszanowaniem zakazu dyskryminacji ze względu na orientację seksualne.

Wydalenie lub ekstradycja: ochrona życia rodzinnego i życia prywatnego

W kontekście art. 8 EKPCz podkreślenia wymaga również ochrona *życia rodzinnego* cudzoziemca w związku z decyzją o jego wydaleniu lub ekstradycji z terytorium państwa, w którym żyją członkowie jego rodziny. Dotyczy to w szczególności tzw. imigrantów „drugiej generacji”. W takiej sytuacji ochronie podlega również prawo do *życia prywatnego*, rozumiane wówczas jako prawo do nawiązania i rozwijania relacji z innymi istotami ludzkimi i światem zewnętrznym. Jako takie może obejmować różne aspekty tożsamości społecznej jednostki. O wyborze przez Trybunał wzorca kontroli (*życie rodzinne/życie prywatne*) przesądzają okoliczności konkretnej sprawy.

Życie rodzinne więźniów

W świetle spraw polskich konieczne jest podkreślenie, iż podmiotem uprawnionym do korzystania ze wszystkich, z wyjątkiem prawa do wolności osobistej, praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji, są więźniowie. Dotyczy to również prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Ograniczenia w korzystaniu z tych praw nie mogą mieć charakteru automatycznego, ale muszą spełniać kryteria dopuszczalnej ingerencji, w tym kryterium *konieczności*.

Margines swobody oceny

Życie rodzinne stanowi tę sferę praw człowieka, w której Trybunał zwraca uwagę na brak wspólnego standardu europejskiego. W konsekwencji tego, państwu przysługuje *margines swobody oceny* w wyborze środków i sposobu ograniczania korzystania z niego, jego ochrony oraz poszanowania. Niemniej zakres tego marginesu jest zależny od rodzaju problemów oraz znaczenia kolidujących ze sobą praw (interesów). Korzystanie z tego marginesu nie oznacza swobody i dowolności, gdyż państwo może korzystać z niego tylko w takim zakresie w jakim jest to zgodne z Konwencją.

Dom

Z prawa do poszanowania własnego domu w rozumieniu art. 8 EKPCz nie wynika prawo do zapewnienia domu. Nie jest ono również związane z prawem (tytułem) własności lub innym prawem majątkowym do zajmowania określonego mieszkania czy budynku.

Związek z życiem prywatnym i/lub życiem rodzinnym

Treść wynikającego z art. 8 EKPCz prawa zdeterminowana jest znaczeniem pojęcia *dom*. W świetle orzecznictwa *domem* jest zwykle miejsce – fizycznie zdefiniowana przestrzeń – w którym rozwija się życie prywatne i rodzinne. Wykładnia pojęcia *dom* w sposób funkcjonalny powiązana jest zatem z *życiem prywatnym* oraz *życiem rodzinnym*. Konsekwentnie, nie obejmuje ono miejsc szeroko dostępnych dla publiczności oraz miejsc niezwiązanych z *życiem prywatnym* lub *życiem rodzinnym*.

Niezakłócone korzystanie

Prawo do poszanowania własnego domu jest dwojako rozumiane. Po pierwsze, jako prawo do określonej przestrzeni fizycznej, a po drugie, jako prawo do niezakłóconego (spokojnego) korzystania z niej.

Prawo do czystego środowiska naturalnego

Naruszenie tego prawa może wiązać się nie tylko z określonymi działaniami funkcjonariuszy państwa np. z dokonaniem przez policję przeszukanie domu bez nakazu sądu, ale także z hałasem, emisją gazów, odorem lub

innymi podobnymi rodzajami zanieczyszczenia środowiska, o ile uniemożliwiają one w sposób bezpośredni niezakłócone korzystanie z niego.

Korespondencja

Wolność komunikowania się

Korespondencja w rozumieniu Konwencji oznacza komunikowanie się, w celu nawiązania kontaktów z innymi osobami. Bez znaczenia jest forma tej komunikacji, może się więc ona odbywać przez telefon, przy pomocy faksu, e-mailem lub w każdy inny sposób.

Tajna kontrola

Trybunał wskazuje na szereg zagrożeń dla poszanowania tego prawa. Spośród nich za szczególnie istotne uznaje zagrożenie związane ze stosowaniem przez państwo tajnych środków kontroli *korespondencji*. W tym kontekście formułuje bezwzględny wymóg *przewidywalności* prawa, które musi zawsze wystarczająco wyraźnie wskazywać granice tej kontroli oraz sposób jej przeprowadzania i korzystania z jej wyników. Ma to umożliwić jednostce odpowiednią ochronę przed arbitralną ingerencją.

Wolność komunikowania się więźniów

Inne zagrożenia wiążą się z kontrolą korespondencji więźniów. Zasadniczo jest ona dopuszczalna i jako taka nie narusza art. 8 EKPCz, ale tylko wówczas gdy nie przekracza określonych granic. Wyznaczając je, należy uwzględnić fakt, iż listy pisane i otrzymywane przez więźnia są czasami jedynym środkiem jego łączności ze światem zewnętrznym.

W tym kontekście szczególnej ochronie podlega korespondencja więźnia z adwokatem, niezależnie od tego, czy jest związana z prowadzoną sprawą, czy też ma charakter prywatny.

Kontrola korespondencji z Trybunałem

Podobnie rygorystycznie Trybunał podchodzi do kontroli korespondencji osoby pozbawionej wolności z Trybunałem. Uznaje, iż jej kontrola stanowi naruszenie nie tylko art. 8 EKPCz, ale nadto narusza wynikający z art. 34 EKPCz obowiązek państwa nieprzeszkadzania w żaden sposób w skutecznym wykonywaniu prawa do skargi.

Artykuł 8 EKPCz

Zakres zastosowania (ang. *applicability*/fr. *applicabilité*)

- Prawo dotyczące zasad dokonywania aborcji jako regulacja sfery *życia prywatnego* jednostki

- Wyrok ETPCz w sprawie *Alicja Tysiąc przeciwko Polsce* z dnia 20.03.2007 r., skarga nr 5410/03

Kryterium legalności naruszenia: ingerencja tylko w przypadkach przewidzianych przez prawo

(ang. *prescribed by law*/fr. *prévüe par la loi*)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Mazgaj przeciwko Polsce* z dnia 21.09.2010 r., skarga nr 41656/02

Kryterium konieczności naruszenia: ingerencja tylko w sytuacji konieczności w społeczeństwie demokratycznym

(ang. *necessary in a democratic society*/fr. *nécessaire dans une société démocratique*)

- Brak zgody na udział osoby pozbawionej wolności w pogrzebie bliskich
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga 28586/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Płoski przeciwko Polsce* z dnia 12.11.2002 r., skarga nr 26761/95
- Ograniczenia widzeń osób pozbawionych wolności
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Eryk Kozłowski przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 12269/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Nowicka przeciwko Polsce* z dnia 03.12.2002 r., skarga nr 30218/96
- Nadmiernie długi czas stosowania dozoru policyjnego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Zmarzlak przeciwko Polsce* z dnia 15.01.2008 r., skarga nr 37522/02
- Sądowe nakazy poddania się wielu badaniom lekarskim dotyczącym stanu zdrowia psychicznego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Worwa przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2003 r., skarga nr 26624/95

**NARUSZENIA PRAWA DO POSZANOWANIA
ŻYCIA PRYWATNEGO**

(ang. *private life*/fr. *vie privée*)

Naruszenie integralności fizycznej i psychicznej jednostki

- Brak w polskim prawie dostępnych procedur pozwalających ocenić celowość aborcji ze względów terapeutycznych. Naruszenie obowiązku pozytywnego proceduralnego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Alicja Tysiąc przeciwko Polsce* z dnia 20.03.2007 r., skarga nr 5410/03

- Zarządzanie przez sąd badań lekarskich dotyczących stanu zdrowia psychicznego skarżącej w krótkich odstępach czasu i w podobnych sprawach prowadzonych w tym samym sądzie
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Worwa przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2003 r., skarga nr 26624/95

Naruszenie art. 8 EKPCz łącznie z art. 14 EKPCz (8+14)

- Odmowa uznania wypełnienia warunków wstąpienia w stosunek najmu uzasadniona homoseksualnym charakterem związku z najemcą
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kozak przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 13102/02

NARUSZENIA PRAWA DO POSZANOWANIA ŻYCIA PRYWATNEGO I ŻYCIA RODZINNEGO

(ang. *private and family life*/fr. *vie privée et familiale*)

- Brak zgody na udział osoby pozbawionej wolności w pogrzebie osoby bliskiej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Czarnowski przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga 28586/03
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Płoski przeciwko Polsce* z dnia 12.11.2002 r., skarga nr 26761/95
- Nadmierna długość zastosowania środka zapobiegawczego (dozór policyjny)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Zmarzlak przeciwko Polsce* z dnia 15.01.2008 r., skarga nr 37522/02

NARUSZENIA PRAWA DO POSZANOWANIA ŻYCIA RODZINNEGO

(ang. *family life*/fr. *vie familiale*)

PRAWO RODZICÓW

- Prawo ojca do kontaktów osobistych z dziećmi po rozwodzie (separacji) z matką dziecka. Niedopełnienie obowiązku pozytywnego materialnego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Z. przeciwko Polsce* z dnia 20.04.2010 r., skarga nr 34694/06
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Zawadka przeciwko Polsce* z dnia 23.06.2005 r., skarga nr 48542/99
- Brak wykonania przez uprawnione organy sądowego nakazu powrotu dzieci do rodziców. Niedopełnienie obowiązku pozytywnego materialnego

- Wyrok ETPCz w sprawie *Dąbrowska przeciwko Polsce* z dnia 02.02.2010 r., skarga nr 34568/08
- Wyrok ETPCz w sprawie *Stochlak przeciwko Polsce* z dnia 22.12.2009 r., skarga nr 38273/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *P.P. przeciwko Polsce* z dnia 08.01.2008 r., skarga nr 8677/03

Ograniczenia widzeń z rodziną osób pozbawianych wolności

- Wyrok ETPCz w sprawie *Knyter przeciwko Polsce* z dnia 01.02.2011 r., skarga nr 31820/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mazgaj przeciwko Polsce* z dnia 21.09.2010 r., skarga nr 41656/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ferla przeciwko Polsce* z dnia 20.08.2008 r., skarga 55470/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Eryk Kozłowski przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 12269/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Nowicka przeciwko Polsce* z dnia 03.12.2002 r., skarga nr 30218/96

NARUSZENIA PRAWA DO POSZANOWANIA DOMU

(ang. *home*/fr. *domicile*)

NARUSZENIE ŁĄCZNIE Z ART. 14 EKPCZ

- Pozbawienie osoby homoseksualnej prawa do wstąpienia w stosunek najmu po śmierci partnera
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kozak przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 13102/02

NARUSZENIA PRAWA DO POSZANOWANIA KORESPONDENCJI

(ang. *correspondence*/fr. *correspondance*)

Cenzura korespondencji z organami ochrony praw człowieka

- Cenzura korespondencji z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka/Europejską Komisją Praw Człowieka
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wenerski przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2009 r., skarga z 44369/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jasiński przeciwko Polsce* z dnia 06.12.2007 r., skarga nr 72976/01
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Lewak przeciwko Polsce* z dnia 06.09.2007 r., skarga nr 21890/03

- Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 02.12.2003 r., skarga nr 37641/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Salapa przeciwko Polsce* z dnia 19.12.2002 r., skarga nr 35489/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Radaj przeciwko Polsce* z dnia 28.11.2002 r., skargi nr 29537/95 i 35453/97
- Cenzura korespondencji z Rzecznikiem Praw Obywatelskich
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Niedbała przeciwko Polsce* z dnia 04.07.2000 r., skarga nr 27915/95

PRAWO DO WOLNOŚCI MYŚLI, SUMIENIA I RELIGII (artykuł 9 EKPCz)

1. *Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania; prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne.*
2. *Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.*

STANDARD OCHRONY PRAWA DO WOLNOŚCI MYŚLI, SUMIENIA I RELIGII

Fundament społeczeństwa demokratycznego

Prawo do wolności myśli, sumienia i religii jest uznawane przez ETPCz za jeden z fundamentów społeczeństwa demokratycznego w rozumieniu Konwencji, a więc społeczeństwa cechującego się pluralizmem, tolerancją i *szerokimi horyzontami myślowymi*.

Pozytywny i negatywny aspekt

W konsekwencji powyższego kontekstu prawo to ma zarówno pozytywny, jak i negatywny wymiar. A zatem obejmuje m.in. prawo do posiadania i prawo do nieposiadania przekonań, prawo do wyznawania i prawo do niewyznawania religii, a w ramach prawa do wolności uzewnętrzniania wyznania lub przekonań obejmuje również prawo do nieujawniania ich oraz prawo do niezajmowania stanowiska pozwalającego domniemywać takich wierzeń.

Jako takie stanowi wartość zarówno dla wyznawców określonej religii, jak i też dla ateistów, agnostyków, sceptyków i laików.

Równocześnie Trybunał wyraźnie podkreśla, że art. 9 EKPCz nie chroni każdego czynu motywowanego lub inspirowanego wyznaniem lub przekonaniami.

Kryteria dopuszczalnej ingerencji

ETPCz stosuje w ocenie ingerencji w korzystanie z tego prawa te same kryteria, co w przypadku praw zagwarantowanych w art. 8 i 10-11 EKPCz (kryterium: *legalności, celowości oraz konieczności w społeczeństwie demokratycznym*). Niemniej, w ocenie *konieczności* ingerencji akcentuje mocniej dwie kwestie. Po pierwsze, zwraca uwagę na fakt, iż w społeczeństwach demokratycznych, w których koegzystują różne religie konieczne może być ograniczenie tego prawa w celu uwzględnienia interesów poszczególnych grup oraz zapewnienia wzajemnego poszanowania wyznań i przekonań. Po drugie, w społeczeństwach takich państwo musi zachować *neutralność i bezstronność* tak, aby zapewnić harmonijne współzycie różnych wyznań i religii i poszanowanie tolerancji w społeczeństwie demokratycznym.

Obowiązki pozytywne państwa

Zadanie państwa na gruncie art. 9 EKPCz nie jest ograniczone wyłącznie do obowiązku powstrzymania się od arbitralnej, a więc niezgodnej z wymogami art. 9. ust. 2 EKPCz, ingerencji. Gwarancja wolność myśli, sumienia i religii w EKPCz pociąga za sobą także obowiązek podjęcia *rozsądnych i odpowiednich kroków (to take reasonable and appropriate measures)* dla zapewnienia korzystania z tej wolności. Przy ocenie wywiązania się przez państwo z obowiązku pozytywnego stosowane są podobne zasady, jak w przypadku obowiązku negatywnego. W obu sytuacjach musi zostać zachowana *sprawiedliwa równowaga* między konkurującymi interesami jednostki i społeczeństwa jako całości. Przy wyborze środków mających na celu zapewnienie zgodności z Konwencją państwu przysługuje *pewien margines swobody oceny*. Wreszcie, dla oceny działania państwa w kontekście obowiązków pozytywnych, mogą mieć znaczenie *cele prawowite* wymienione w art. 9 ust. 2 EKPCz.

UZEWNĘTRZNIANIE RELIGII LUB PRZEKONAŃ

(ang. *manifest religion or belief/fr. manifeste sa religion ou sa conviction*)

Zakres zastosowania (ang. *applicability/fr. applicabilité*) w zakresie **pozytywnego aspektu** (ang. *positive aspect/fr. aspect positif*)

– Wyrok ETPCz w sprawie *Jakóbski przeciwko Polsce* z dnia 07.12.2010 r., skarga nr 18429/06

Zakres zastosowania (ang. *applicability*/fr. *applicabilité*) w zakresie **negatywnego aspektu** (ang. *negative aspect*/fr. *aspect négatif*); w zakresie **zakazu dyskryminacji** (ang. *art. 14 taken in conjunction with article 9*/fr. *l'article 14 combiné avec l'article 9*)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce* z dnia 15.06.2010 r., skarga nr 7710/02

NARUSZENIA

art. 9 EKPCz aspekt pozytywny

Pozytywny aspekt uzewnętrzniania religii lub przekonań (ang. *manifest religion or belief*/fr. *manifeste sa religion ou sa conviction*). **Niedopełnienie obowiązku pozytywnego** (ang. *positive obligations*/fr. *obligations positives*)

- Niezapewnienie osadzonemu diety zgodnej z jego przekonaniami religijnymi
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jakóbski przeciwko Polsce* z dnia 07.12.2010 r., skarga nr 18429/06

NARUSZENIA

art. 9 ust. 2 EKPCz aspekt negatywny

Negatywny aspekt uzewnętrzniania religii lub przekonań (ang. *manifest religion or belief*/fr. *manifeste sa religion ou sa conviction*). **Naruszenie art. 14 EKPCz łącznie z art. 9 EKPCz**

- Brak racjonalnego i obiektywnego uzasadnienia zróżnicowania w traktowaniu uczniów niewierzących i uczniów wierzących, które prowadzi do nieuzasadnionej stygmatyzacji (kreska na świadectwie szkolnym w rubryce: religia/etyka)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce* z dnia 15.06.2010 r., skarga nr 7710/02

PRAWO DO WOLNOŚCI WYPOWIEDZI **(artykuł 10 EKPCz)**

1. *Każdy ma prawo do wolności wyrażania opinii. Prawo to obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe. Niniejszy przepis nie wyklucza prawa Państw do poddania procedurze zezwoleń przedsiębiorstw radiowych, telewizyjnych lub kinematograficznych.*

2. Korzystanie z tych wolności pociągających za sobą obowiązki i odpowiedzialność może podlegać takim wymogom formalnym, warunkom, ograniczeniom i sankcjom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym w interesie bezpieczeństwa państwowego, integralności terytorialnej lub bezpieczeństwa publicznego ze względu na konieczność zapobieżenia zakłóceniu porządku lub przestępstwu, z uwagi na ochronę zdrowia i moralności, ochronę dobrego imienia i praw innych osób oraz ze względu na zapobieżenie ujawnieniu informacji poufnych lub na zagwarantowanie powagi i bezstronności władzy sądowej.

STANDARD OCHRONY PRAWA DO WOLNOŚCI WYPOWIEDZI

Fundament społeczeństwa demokratycznego

Prawo do wolności wypowiedzi jest uznawane za jeden z głównych fundamentów demokratycznego społeczeństwa oraz jeden z podstawowych warunków postępu i samorealizacji jego poszczególnych członków. Jako takie nie może być wąsko interpretowane.

Rodzaje chronionych wypowiedzi

Ma ono zastosowanie w odniesieniu nie tylko do *informacji* lub *idei*, które są przyjmowane przychylnie jako nieobraźliwe lub neutralne, lecz również w odniesieniu do tych z nich, które są *obraźliwe*, *szokujące* lub *niepokojące*. Takie są bowiem wymagania pluralizmu, tolerancji oraz otwarcia, bez których nie ma społeczeństwa demokratycznego.

Wąski margines swobody w zakresie ingerencji w wolność debaty publicznej

W sposób szczególny chroniona jest wolność wypowiedzi o charakterze politycznym i wolność wypowiedzi w kwestiach istotnych społecznie (wolności debaty publicznej). Istnieje jedynie *wąski margines swobody oceny* w zakresie ustanawiania ograniczeń wobec tych wypowiedzi. Choć art. 10 ust. 2 EKPCz stanowi o ochronie dobrego imienia innych osób, to wymóg takiej ochrony musi być rozważany w relacji do interesu otwartej dyskusji nad kwestiami społecznymi.

Wolność debaty publicznej w kontekście wyborów zarówno lokalnych, jak i krajowych

Dodatkowo, wolność wypowiedzi, w szczególności wolność prowadzenia debaty politycznej, jest ściśle powiązana z prawem do wolnych wyborów. Prawa te tworzą łącznie fundament każdego systemu demokratycznego. Opinie i informacje mające związek z wyborami, zarówno lokalnymi, jak i krajo-

wymi, które są rozpowszechniane w trakcie kampanii wyborczej, powinny być traktowane zasadniczo jako stanowiące część debaty publicznej.

Funkcja prasy w społeczeństwie demokratycznym

Prasa pełni pierwszorzędą rolę w państwie prawa. Nie może być to pomijane. I chociaż prasa nie może wykraczać poza różne ustanowione ograniczenia, to jednak musi mieć możliwość wykonywania swojego obowiązku, którym jest przekazywanie informacji i idei dotyczących kwestii politycznych oraz innych kwestii pozostających w sferze zainteresowania publicznego. Wolność prasy zapewnia społeczeństwu jeden z najlepszych sposobów ujawniania i formowania opinii o ideach i postawach jego przywódców politycznych. Wolność wypowiedzi dziennikarskiej obejmuje również możliwość użycia pewnej dozy przesady lub nawet prowokacji.

Dopuszczalność ograniczeń

Korzystanie z prawa do wolności wypowiedzi może podlegać ograniczeniom. Niemniej, musi za nimi przemawiać *ważny interes społeczny*, którego istnienie „musi zostać w sposób przekonujący uzasadnione”.

Powody ingerencji muszą być „właściwe i wystarczające”

Ciężar dowodu w tym zakresie leży po stronie państwa. Powody ingerencji są oceniane przez ETPCz w świetle całości sprawy i muszą być uznane za *właściwe i wystarczające*. ETPCz musi być przekonany, że władze krajowe zastosowały standardy, które są zgodne z zasadami określonymi w art. 10 EKPCz, a ponadto, że oparły swoje decyzje na możliwej do przyjęcia ocenie odpowiednich faktów.

Ingerencja w wolność prasy

Szczegółnej uwagi wymagają warunki dopuszczalności ograniczeń wolności prasy. Jej powody i cele są bowiem konfrontowane z interesem społeczeństwa demokratycznego zagwarantowania i utrzymania wolności prasy. Kolidujące ze sobą interesy powinny być należycie wyważone tak, aby ograniczenia w korzystaniu z wolności prasy były proporcjonalne do celu, jakiemu mają służyć.

Konieczność rozróżniania wypowiedzi stwierdzających fakty od wypowiedzi zawierające sądy wartościujące (oceny)

W ocenie danej wypowiedzi konieczne jest rozróżnienie pomiędzy stwierdzeniem faktów a ocenami (sądami wartościującymi). Podczas gdy istnienie faktów można wykazać, to prawdziwość ocen nie podlega udowodnieniu. Wymóg udowodnienia prawdziwości sądu wartościującego jest niemożliwy do spełnienia i narusza samą zasadę wolności wyrażania opinii, która stanowi fundamentalną część praw gwarantowanych na podstawie art. 10 EKPCz.

Jednakże nawet w sytuacji, gdy jakieś stwierdzenie sprowadza się do wygłoszenia sądu, zakres ingerencji może zależeć od tego, czy istnieje wystarczająca podstawa faktyczna do propagowania kwestionowanego stwierdzenia, jako że nawet osąd może przekraczać dopuszczalne granice, jeżeli nie ma faktycznych podstaw do jego wsparcia.

NARUSZENIA
art. 10 EKPCz
DEBATA PUBLICZNA
(ang. *public debate*/fr. *un débat public*)

Odpowiedzialność karna za zniesławienie lub znieważenie funkcjonariusza publicznego

- Naruszenie kryterium *pilnej potrzeby społecznej i konieczności* w społeczeństwie demokratycznym w związku z pociągnięciem do odpowiedzialności karnej za zniesławienie funkcjonariusza publicznego (dyrektora miejscowej szkoły) podczas wystąpienia politycznego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kurłowicz przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2010 r., skarga nr 41029/06
- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* w związku ze skazaniem na karę ośmiu miesięcy pozbawienia wolności za znieważenie sędziów Wydziału Penitencjarnego Sądu Okręgowego z powodu użycia obraźliwych słów w pisemnej skardze skierowanej do Prezesa Sądu Wojewódzkiego. Brak uwzględnienia przy wymierzeniu kary standardów w zakresie surowości kary. Standardy te to: stopień winy, powaga przestępstwa oraz powtarzalność zarzucanych przestępstw
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Skalka przeciwko Polsce* z dnia 27.05.2003 r., skarga nr 43425/98

DEBATA PUBLICZNA

Udział dziennikarzy w debacie publicznej

- Naruszenie kryterium *konieczności w społeczeństwie demokratycznym* wobec nałożenia na dziennikarza TVP kary dyscyplinarnej za krytykę zmian w programie TVP i uznania ich za niezgodne z rolą telewizji publicznej w społeczeństwie. Brak zachowania należytej równowagi między wymogiem lojalności dziennikarza wobec pracodawcy, a zawodowymi obowiązkami i odpowiedzialnością dziennikarzy za sprawy społeczne
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wojtas-Kaleta przeciwko Polsce* z dnia 16.10.2009 r., skarga nr 20436/02

- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* ingerencji z racji uznania relacji prasowych z postępowania karnego toczącego się przeciwko lokalnemu politykowi za znieważenie osoby publicznej i pociągnięcia dziennikarza do odpowiedzialności karnej. Nie uwzględnienie interesu, jakim było zapewnienie i istnienie wolności prasy. Brak rozróżnienie pomiędzy stwierdzeniem faktów, a sądami wartościującymi
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Dąbrowski przeciwko Polsce* z dnia 19.12.2006 r., skarga nr 18235/02
- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* i uznanie reakcji państwa (uznanie naruszenia dóbr osobistych i nakazanie publikacji przeprosin, wpłatę na cele charytatywne i zwrot kosztów postępowania) na publikację satyrycznego rysunku będącego częścią krytycznej publikacji o kampanii reklamowej producenta żywności (chipsów) kierowanej głównie do dzieci za niewspółmierną do celu jakiemu miała służyć, tj. „ochrona praw innych osób”. Sądy krajowe nie uwzględniły faktu, że prasa ma obowiązek przekazywania informacji i idei w kwestiach będących przedmiotem społecznego zainteresowania, a czyniąc to może odwoływać się w pewnym stopniu do przesady a nawet prowokacji, czy też innymi słowy – posługiwać się stwierdzeniami o nieco nieumiarkowanym charakterze
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kuliś-Różycki przeciwko Polsce* z dnia 06.10.2009 r., skarga nr 27209/03

Odpowiedzialność karna dziennikarzy za znieważenie osoby kandydującej w wyborach samorządowych (osoby publicznej)

- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* ingerencji ze względu na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej za znieważenie osoby publicznej. Nieuwzględnienie interesu społeczeństwa demokratycznego i konieczności zapewnienia wolności prasy w kontekście wolności wyborów
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Długolecki przeciwko Polsce* z dnia 24.02.2009 r., skarga nr 23806/03

Wymóg zachowania *należytej równowagi* pomiędzy ochroną praw polityków a zagwarantowaniem wolności wypowiedzi w debacie publicznej

- Brak zachowania przez sądy *należytej równowagi* pomiędzy ochroną praw polityków a wolnością debaty publicznej. Brak rozróżnienia pomiędzy stwierdzeniem faktów a ocenami (sądami wartościującymi): istnienie faktów można wykazać, prawdziwość ocen nie podlega udowodnieniu. Uwzględnienie przez sądy tylko generalnego kontekstu publikacji. Zobowiązanie do zapłaty nawet niewielkiej sumy pieniędzy nie umniejsza faktu, że sądy krajowe oparły się na zasadach odbiegających od zasad art. 10

EKPCz. Nie odzwierciedlały one *odpowiednich i wystarczających* powodów naruszenia art. 10 EKPCz

– Wyrok ETPCz w sprawie *Kita przeciwko Polsce* z dnia 08.10.2008 r., skarga nr 57659/00

- Brak zachowania pomiędzy zastosowanymi środkami a celem proporcjonalności w rozstrzygnięciach merytorycznych sądów krajowych oraz w nałożeniu sankcji na skarżącego. Brak *odpowiednich i wystarczających* powodów tych rozstrzygnięć. Pominięcie przez sądy faktu, iż stroną jest polityk, wobec którego granice dopuszczalnej krytyki powinny być szersze niż te stosowane w odniesieniu do osób prywatnych. Brak rozróżnienia pomiędzy stwierdzeniem faktów a ocenami (sądami wartościującymi): istnienie faktów można wykazać, prawdziwość ocen nie podlega udowodnieniu. Brak dostatecznego zbadania dowodów w sprawie. Brak zasadności prowadzenia postępowania w trybie wyborczym: wyrok został wydany jeden dzień po wyborach lokalnych
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kwiecień przeciwko Polsce* z dnia 09.01.2007 r., skarga nr 51744/99
- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* ingerencji ze względu na nie zachowanie rzeczywistej równowagi między ochroną praw polityka, a prawem do wolności wypowiedzi i ochroną ogólnego interesu w popieraniu tej wolności w sprawach, które dotyczą interesu publicznego, szczególnie w kontekście wolnych wyborów. Tymczasem wolność debaty publicznej w społeczeństwie demokratycznym jest istotą idei społeczeństwa demokratycznego, która przenika cała Konwencję. W jej trakcie dopuszczalne są ostre słowa krytyki, zwłaszcza wobec znanego polityka, w stosunku do którego granice dopuszczalnej krytyki są szersze niż w odniesieniu do osoby prywatnej. Ważny jest również rodzaj i dolegliwość wymierzonej kary albowiem okoliczności sprawy – znieważenie polityka w kontekście gorącej debaty politycznej – nie uzasadniały wymierzenia kary pozbawienia wolności. Sądy krajowe przekroczyły wąski margines swobody oceny, jakie państwo ma w sferze ingerencji w debatę publiczną
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Malisiewicz-Gąsior przeciwko Polsce* z dnia 06.07.2006 r., skarga nr 43797/98
- Naruszenie kryterium *proporcjonalności* w związku z pociągnięciem do odpowiedzialności karnej za znieważenie osoby publicznej wobec braku wystarczającej podstawy faktycznej oraz z racji natury i surowości wymierzonej kary (możliwość zastąpienia kary grzywny karą zastępczą pozbawienia wolności)
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Sokołowski przeciwko Polsce* z dnia 29.03.2005 r., skarga nr 75955/01

PRAWO DO WOLNOŚCI POKOJOWYCH ZGROMADZEŃ I ZRZESZANIA SIĘ (artykuł 11 EKPCz)

- 1. Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzenia się oraz do swobodnego stowarzyszania się, włącznie z prawem tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich interesów.*
- 2. Wykonywanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwu, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy przepis nie stanowi przeszkody w nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń korzystania z tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej.*

STANDARD OCHRONY PRAWA DO WOLNOŚCI POKOJOWYCH ZGROMADZEŃ I ZRZESZANIA SIĘ

Wielość praw i wzajemne powiązania

Prawo do wolności zrzeszania się nie jest prawem o jednolitej i spójnej konstrukcji. Na jego treść składają się trzy prawa: prawo do wolności zgromadzeń, prawo do wolności zrzeszania się oraz prawa do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich dla ochrony swoich praw.

Łączna regulacja dowodzi ich współzależności. Oznacza, że prawo do wolności zrzeszania się zakłada wolność zgromadzeń. Dla rzeczywistego istnienia zrzeszenia niezbędna jest więc możliwość zgromadzania się jego członków.

Ścisły związek z prawem do wolności wypowiedzi oraz z prawem do wolności myśli, sumienia i wyznania

Oba prawa są ściśle powiązane z prawem do wolności wypowiedzi oraz z prawem do wolności myśli, sumienia i wyznania, w szczególności z zakresie uzewnętrzniania myśli, sumienia i wyznania.

Kontekst praw: zasada demokracji i zasada pluralizmu

Należy je odczytywać w kontekście zasady demokracji i pluralizmu. Demokracja, jak podkreśla Trybunał, jest jedynym politycznym wzorcem rozważanym w Konwencji oraz jedynym zgodnym z nią. Pluralizm zaś musi być zbudowany na autentycznym uznaniu i poszanowaniu różnorodności oraz dynamice tradycji kulturowej, etnicznej i kulturowej tożsamości, przekonaniach religijnych, artystycznych, literackich i socjoekonomicznych koncepcjach i pojęciach.

Dopuszczalne ograniczenia

Prawa zagwarantowane w art. 11 EKPCz nie są prawami absolutnymi i konsekwentnie możliwe są ograniczenia w korzystaniu z nich. Działania państwa w tym zakresie oceniane są przez Trybunał według tych samych kryteriów, co w przypadku praw zagwarantowanych w art. 8-10 EKPCz.

Ocena ta nie sprowadza się do ustalenia, czy państwo wykonało swoje zobowiązania w sposób rozsądny, starannie i w dobrej wierze, ale czy podejmowane działania badane przez pryzmat *sprawy jako całości* spełniają wymóg proporcjonalności w tym prawidłowego wyważania kolidujących ze sobą w danej sprawie interesów i praw jednostki oraz społeczeństwa jako całości. Demokracja bowiem nie oznacza automatycznego prymatu poglądów większości: konieczna jest równowaga, która zapewni sprawiedliwe i właściwe traktowanie mniejszości i pozwoli uniknąć nadużycia pozycji dominującej.

W tej ocenie brane są pod uwagę powody ograniczeń, gdyż muszą być one *ważne i przekonujące*, następnie charakter i surowość zastosowanych środków. Niemniej w sytuacjach uzasadnionych na podstawie art. 11 EKPCz dopuszczalne jest stosowanie radykalnych, czy nawet drastycznych środków, włączając w to natychmiastowe i trwałe rozwiązanie *zrzeszenia* i konfiskatę jego majątku. Przy czym decyzje władz muszą być oparte na *możliwej do zaakceptowania ocenie stosownych faktów*.

Państwo jako gwarant pluralizmu. Obowiązki państwa

Obowiązki państwa w zakresie tych praw powiązane są z zasadą demokracji i pluralizmu, albowiem państwo postrzegane jest jako ich gwarant. Konsekwentnie, ograniczenie tych obowiązków do zakazu ingerencji (obowiązek negatywny) nie byłoby zgodne ani z celem art. 11 EKPCz, ani z celem całej Konwencji. Na państwie zatem ciąży również obowiązek pozytywny. Jest on szczególnie ważny dla osób o *niepopularnych poglądach* oraz należących do mniejszości, ponieważ prawa tych osób są bardziej narażone na naruszenia.

Obowiązek ten w zakresie wolności pokojowych zgromadzeń ma konkretną postać, mianowicie państwo zobowiązane jest do ochrony uczestników pokojowego zgromadzenia przed uczestnikami kontrzgromadzenia. Państwo musi dochować w tym zakresie należytej staranności. Nadto procedura wydawania zezwoleń na przeprowadzenie takiego zgromadzenia nie może wpływać zniechęcająco na jego potencjalnych uczestników, a ostateczne decyzje muszą być wydane przed dniem, na który jest ono zaplanowane.

Pojęcie zgromadzenia

Nie ma jednoznacznej i całościowej definicji tego pojęcia, wskazane zostały za to, na tle konkretnych spraw, pewne jego elementy konstrukcyjne. Po

pierwsze, zgromadzenie w rozumieniu art. 11 EKPCz nie musi mieć charakteru stacjonarnego skupiska, ale może występować w postaci dynamicznej – w formie pochodów, parad, procesji. Po drugie, powinno ono odbywać się w *przestrzeni publicznej*. Po trzecie, powinno być zaplanowane, co oznacza wykluczenie zgromadzeń przypadkowych, wywołanych zdarzeniami losowymi. I po czwarte, powinno to być zgromadzenie *pokojowe*. O takim właśnie charakterze zgromadzenia decyduje intencja jego organizatorów. Jeśli zatem Trybunał ustali, iż ich intencją było zorganizowanie pokojowego zgromadzenia, to art. 11 EKPCz ma zastosowanie.

Wielość form zrzeszania

Wskazanie na związki zawodowe w art. 11 EKPCz nie należy odczytywać jako ograniczenie tego prawa tylko do tej formy zrzeszania się tudzież, nadanie tej formie priorytetowego znaczenia. Albowiem w społeczeństwie demokratycznym wielość zrzeszeń jest sytuacją naturalną.

Zrzeszenie jest zatem definiowane przez Trybunał jako ciało prawne, poprzez które działają zbiorowo jednostki celem ochrony wzajemnych interesów. Jako takie musi być formalnie powołane i mieć wewnętrzną strukturę organizacyjną.

Partie polityczne

Klasyczną formą takiego ciała, które pełni podstawową rolę w zapewnieniu pluralizmu i demokracji, są partie polityczne. W związku z tym z art. 11 EKPCz wynika prawo do założenia partii politycznej oraz prawo istniejącej partii do działania w granicach wyznaczonych przez art. 17 EKPCz.

Zrzeszenia publiczno-prawne

Natomiast spod ochrony art. 11 EKPCz wyłączone są zrzeszenia mające charakter publiczno-prawny, a więc takie które są utworzone przez ustawodawcę, stanowią część struktur państwa oraz działają w interesie ogólnym. Dotyczy to np. wielu zrzeszeń zawodowych.

Zrzeszenia przymusowe

Wyłączone są też zrzeszenia przymusowe, co stanowi wyraz poszanowania *autonomii osobistej* jednostki i jej wolności wyboru i prowadzi do objęcia ochroną również negatywnego aspektu wolności zrzeszania się, z którego wynika *prawo do nieprzystępowania do danego zrzeszenia*. Do ograniczeń w korzystaniu z tego prawa mają zastosowanie takie same kryteria, co przy aspekcie pozytywnym prawa do zrzeszania się.

Związki zawodowe

Natomiast z zagwarantowanej w art. 11 EKPCz *wolności koalicji* wynikają, po pierwsze, dwa prawa, mianowicie prawo tworzenia związków zawo-

dowych oraz prawa przystępowania do nich. Po drugie, prawo związków zawodowych do obrony interesów członków związku za pomocą akcji związkowych. Związki mogą czynić to poprzez różnego rodzaju akcje związkowe, np. konsultacje, negocjacje i zawieranie układów zbiorowych. Jednym z najważniejszych środków pozwalających związkom zawodowym skutecznie pełnić tę funkcję jest prawo do strajku. Prawa te nie są oczywiście absolutne, ale państwo ma obowiązek zapewnienia możliwości skutecznego korzystania z nich.

Członkowie sił zbrojnych, policji i administracji państwowej

Przewidziane w art. 11 ust. 2 zd. 2 EKPCz ograniczenia podmiotowe stanowią wyjątek *ex definitione* i muszą podlegać ścisłej wykładni. W związku z tym pojęcie *członkowie administracji państwowej* nie może oznaczać wszystkich pracowników sektora publicznego lub administracji rządowej. Obejmuje ono tylko te osoby, które mają konkretny i bezpośredni związek z wykonywaniem władzy lub które realizują podstawowe funkcje państwa.

Dodatkowo, ograniczenia te muszą spełniać ogólne kryteria dopuszczalności ograniczeń. Poza tym zdanie drugie ust. 2 art. 11 EKPCz stanowi jedynie o ograniczeniach, a nie o zakazie.

NARUSZENIA

art. 11 EKPCz

Prawo do wolności pokojowego zgromadzania się

(ang. *freedom of peaceful assembly*/fr. *liberté de réunion*)

- Wydanie odmowy zezwolenia na przeprowadzenie zgromadzeń (parady oraz sześciu stacjonarnych zgromadzeń) z naruszeniem prawa krajowego, ingerencja zatem nie była *określona w przepisach prawa*; brak zgody pozbawił je legalności, a tym samym pozbawił istotnego aspektu skutecznego i niezakłóconego korzystania z tego prawa i wpływał zniechęcająco na ich uczestników albowiem brak oficjalnej zgody oznaczał brak zapewnienia przez władze formalnej ochrony przed możliwymi wrogimi działaniami przeciwstawnych demonstracji; brak możliwości skorzystania ze skutecznych, dostępnych środków prawnych, gdyż decyzje zostały wydane w postępowaniu odwoławczym po terminie, w którym zgromadzenia te miały planowo odbyć się
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007 r., skarga nr 1543/06

PRAWO DO ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA (artykuł 12 EKPCz)

Mężczyźni i kobiety w wieku małżeńskim mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zgodnie z ustawami krajowymi regulującymi korzystanie z tego prawa.

STANDARD OCHRONY PRAWA DO ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA

Fundamentalny charakter i związek z innymi prawami

Prawo kobiety i mężczyzny do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny zalicza się do fundamentalnych praw człowieka. Jest blisko związane z prawem do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 EKPCz), a także równością praw i obowiązków małżonków (art. 5 Protokołu nr 7 do EKPCz).

Ograniczona swoboda regulacyjna państwa

Prawo to nie ma absolutnego charakteru. Ze względu na wywoływane skutki w sferze społecznej, osobistej i prawnej, korzystanie z niego jest uregulowane przez przepisy krajowe. Dotyczy to zarówno aspektów proceduralnych, jak i materialnych. Państwa mogą zatem regulować takie kwestie jak np.: wymagana zdolność do czynności prawnych, wyrażenie zgody na zawarcie małżeństwa, niedopuszczalne stopnie pokrewieństwa, a także ceremonia. Przysługujący państwom w tym zakresie *margines swobody oceny* nie jest jednak nieograniczony.

Obowiązek nienaruszania istoty prawa. Brak arbitralności i proporcjonalność

Po pierwsze, przepisy krajowe regulujące kwestię zawarcia małżeństwa nie mogą wprowadzać takich ograniczeń, które naruszałby *istotę* prawa zagwarantowanego w art. 12 EKPCz. Oznacza to, że treść przepisów, a także działania władzy podjęte na ich podstawie, muszą być wolne od arbitralności i proporcjonalne.

Obowiązek poszanowania praw i wolności

Po drugie, przepisy te muszą być zgodne ze wszystkimi innymi postanowieniami Konwencji. W szczególności nie mogą mieć charakteru dyskryminującego (art. 14 EKPCz).

Jakość przepisów

Wreszcie, muszą być dostępne i precyzyjne, a więc spełniać wymagania jakości prawa, jakie wynikają dla prawa krajowego z zasady rządów prawa, będącej jedną z konstytutywnych zasad Konwencji.

Aspekt pozytywny i negatywny

Sformułowane w art. 12 EKPCz prawo ma zarówno pozytywny, jak i negatywny wymiar. Konsekwentnie zakresem ochrony objęte jest prawo do zawarcia małżeństwa, jak i prawo do jego niezawarcia oraz prawo do założenia rodziny, jak i jej niezakładania.

Rozwody

Ten negatywny wymiar jednak nie pociąga za sobą prawa do rozwodu. Państwa nie mają obowiązku zapewnienia możliwości rozwiązania małżeństwa w swoim krajowym porządku prawnym. Jeśli jednak decydują się na wprowadzenie takiej instytucji, nie mogą ograniczać prawa do ponownego wstąpienia w związek małżeński.

Rozdzielność praw. Dualizm konstrukcji

Art. 12 EKPCz odczytywany jest jako zawierający dwie powiązane ze sobą, lecz nie warunkujące się nawzajem, gwarancje. Obecnie, inaczej niż we wcześniejszym orzecznictwie, pojęcie *małżeństwo* jest bowiem interpretowane w oderwaniu od swojej funkcji prokreacyjnej. Zatem niezdolność do poczęcia dzieci nie pociąga za sobą niemożliwości korzystania z prawa do zawarcia małżeństwa.

Osoby po operacyjnej zmianie płci

Z tego względu do podmiotów uprawnionych do korzystania z omawianego prawa zaliczają się także pooperacyjni transseksualiści, którzy pragną zawrzeć związek małżeński z osobą innej (niż aktualna) płci.

Związki osób homoseksualnych

Nie jest także obecnie bezwzględnie wykluczone, by – wbrew dosłownemu brzmieniu postanowienia – na prawo do zawarcia małżeństwa powoływały się osoby będące w związku homoseksualnym. Możliwość ta zależy jednak od przepisów prawa krajowego. Art. 12 EKPCz nie nakłada bowiem na państwo obowiązku przyznania parom homoseksualnym prawa do zawarcia małżeństwa. Niemniej, jeśli państwo tak zdecyduje, to jest zobowiązane zapewnić korzystanie z tego prawa z poszanowaniem zakazu dyskryminacji (art. 14 EKPCz), również ze względu na orientację seksualną.

Osoby pozbawione wolności

Z kręgu podmiotów uprawnionych do korzystania z prawa do zawarcia małżeństwa nie są wyłączone osoby pozbawione wolności. Wolność osobista nie jest bowiem warunkiem koniecznym do korzystania z tych praw. Ograniczenia mogą być wprowadzane pod warunkiem, że będą uzasadnione ważnymi względami. Muszą być wolne od arbitralności i proporcjonalne. Organ podej-

mujący decyzję dotyczącą udzielenia zgody na zawarcie małżeństwa przez osobę pozbawioną wolności, musi rozważyć zatem osobisty interes osadzonego, ale także konieczność zachowania porządku i bezpieczeństwa w placówce penitencjarnej oraz wziąć pod uwagę nie tylko penalny, ale i resocjalizacyjny wymiar kary.

NARUSZENIA **art. 12 EKPCz**

PRAWO DO ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA (ang. *right to marry*/fr. *droit au mariage*)

Osoby pozbawione wolności

- Arbitralność decyzji w sprawie odmowy wydania zgody na zawarcie związku małżeńskiego w placówce penitencjarnej przez osobę pozbawioną wolności; ocena dotycząca jakości związku i brak *celu prawnitego* uzasadniającego naruszenie
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jaremowicz przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 24023/03

PRAWO DO SKUTECZNEGO ŚRODKA ODWOŁAWCZEGO (artykuł 13 EKPCz)

Każdy, kogo prawa i wolności zawarte w niniejszej Konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe.

STANDARD OCHRONY PRAWA DO SKUTECZNEGO ŚRODKA ODWOŁAWCZEGO

Szerokie znaczenie pojęcia *skuteczny środek odwoławczy* (ang. *effective remedy*/ fr. *recours effectif*)

Zakres przedmiotowy zagwarantowanego w art. 13 EKPCz prawa wyznaczają dwa elementy. Pierwszym elementem jest pojęcie *środek odwoławczy* (ang. *remedy*/fr. *recours*), a drugim prawa i wolności konwencyjne.

I tak, pojęcie *środek odwoławczy* jest pojęciem wieloznacznym, którego nie należy odczytywać przez pryzmat instytucji krajowych środków odwoławczych. Z orzecznictwa ETPCz wynika bowiem, że ma on znacznie szersze

znaczenie. Należy go więc rozumieć jako *skuteczny środek ochrony prawnej*. Zakres tej ochrony prawnej ograniczony jest do szeroko rozumianej sfery praw i wolności zagwarantowanych w Konwencji.

Aksesoryjność i autonomiczność art. 13 EKPCz

W tym sensie prawo zagwarantowane w 13 EKPCz jest akcesoryjne w stosunku do pozostałych praw i wolności konwencyjnych. Nie oznacza to braku autonomiczności art. 13 EKPCz, możliwe jest zatem stwierdzenie naruszenia art. 13 Konwencji mimo braku naruszenia praw i wolności konwencyjnych.

Zarzut naruszenia praw i wolności konwencyjnych może zostać podniesiony, niezależnie od formy prawnej, w jakiej są one zagwarantowane w danym krajowym porządku prawnym. Może on wynikać z niedopełnienia zarówno obowiązku negatywnego, jak i obowiązku pozytywnego, w tym obowiązku proceduralnego.

Uzasadniony zarzut naruszenia (*arguable claim*)

Ponadto dla zastosowania art. 13 EKPCz nie jest konieczne rzeczywiste, potwierdzone, naruszenie praw i wolności konwencyjnych. Wystarczy bowiem, iż zarzut ich naruszenia (zarzut wyjściowy) *daje się uzasadnić*. Nie może być on więc *oczywiście bezzasadny*, ale musi być *uzasadnialny* – nadający się do uzasadnienia – co nie oznacza, że musi okazać się ostatecznie *uzasadniony*.

Nie może mieć jednakże charakteru abstrakcyjnego, z art. 13 EKPCz nie wynika bowiem prawo kwestionowania krajowych przepisów prawnych ze względu na ich niezgodność z Konwencją.

Skuteczny środek odwoławczy w systemie krajowym: subsydiarność i pierwszoplanowość krajowego systemu ochrony

Obowiązek ustanowienia omawianego *środka* w krajowym porządku prawnym daje wyraz subsydiarnemu charakterowi strasburskiego systemu ochrony praw człowieka wobec systemów krajowych i *a contrario* pierwszoplanowości w tej ochronie systemu krajowego.

W tym zakresie art. 13 EKPCz łączy się z wymogiem wyczerpania krajowych środków odwoławczych jako przesłanki dopuszczalności skargi indywidualnej sformułowanej w art. 35 EKPCz.

Postać skutecznego środka odwoławczego

Państwa posiadają pewną swobodę w kształtowaniu i doborze środków odwoławczych, gdyż Konwencja nie określa, jakie to powinny być środki.

Nie musi być to więc środek o charakterze sądowym. Nie musi być to również jeden, odrębny środek, ale może go tworzyć zespół środków istniejących

w prawie krajowym. Nie musi mieć on również zindywidualizowanego charakteru, może nim być również ogólny mechanizm odszkodowawczy.

Wymóg skuteczności

Natomiast *środek* ten musi być skuteczny, zarówno w prawie, jak i w praktyce. Wynika to z charakteru gwarancyjnego art. 13 EKPCz.

Tym samym musi on umożliwić zbadanie zarzutu naruszenia praw i wolności konwencyjnych, a więc być dostępny oraz wywoływać określone skutki. Nie oznacza to oczywiście gwarancji uzyskania korzystnego rozstrzygnięcia. Aczkolwiek, niedopuszczalne jest nieuzasadnione utrudnianie przez organy państwa skorzystania ze *środka odwoławczego*.

Skutek środka: ogólny i zindywidualizowany

Ocena skuteczności danego środka jest zdeterminowana charakterem prawa konwencyjnego, którego naruszenie się zarzuca. Dodatkowo, ściśle powiązana jest z konkretną sprawą (*a casu ad casum*).

Aczkolwiek, wskazać można również pewne jej elementy o charakterze ogólnym. Jednym z nich wymóg zawieszenia wykonania decyzji krajowej sprzecznej z Konwencją, której skutki mogą być nieodwracalne. Jest to szczególnie ważne w przypadku decyzji o wydaleniu lub ekstradycji. Podobnie ogólny charakter, choć sformułowany w związku z art. 5 ust. 3 EKPCz, mają dwa kolejne skutki *środka odwoławczego*, mianowicie dany *środek* może zostać uznany za skuteczny, o ile może doprowadzić albo do przeciwdziałania domniemanemu naruszeniu lub do przeciwdziałania jego kontynuowaniu, albo o ile zapewnia odpowiednie naprawienia jakiegokolwiek naruszenia, które już miało miejsce.

Natomiast skutek zindywidualizowany zdeterminowany charakterem danego prawa formułowany jest w związku z art. 2 EKPCz i art. 3 EKPCz i uzasadniany jest fundamentalnym znaczeniem tych postanowień EKPCz.

W przypadku zatem dającego się uzasadnić zarzutu bezprawnego pozbawienia życia przez funkcjonariuszy państwa (art. 2 EKPCz) bądź zarzutu tortur, innego nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania (art. 3 EKPCz) środkiem skutecznym będzie taki *środek*, który gwarantuje – w razie potrzeby – wypłatę odszkodowania oraz przeprowadzenie szczegółowego i skutecznego postępowania wyjaśniającego, pozwalające doprowadzić do ustalenia i ukarania sprawców, z zapewnieniem krewnym ofiary skutecznego w nim udziału.

Dodatkowo, w sprawach dotyczących naruszeń art. 2 i 3 EKPCz, musi być dostępne również, jako jeden z wielu możliwych środków prawnych, zadośćuczynienie za krzywdę moralną.

Kolejny przykład zindywidualizowanego wymiaru skuteczności *środka odwoławczego* wiąże się z 6 ust. 1 EKPCz w zakresie gwarancji rozpatrzenia sprawy cywilnej lub sprawy karnej w rozsądnym terminie.

Dokonując istotnej zmiany swojego orzecznictwa w zakresie relacji między art. 6 ust. 1 EKPCz a art. 13 EKPCz Trybunał ustalił, że *prawo jednostki do procesu w rozsądnym terminie byłoby osłabione, gdyby nie można było przedstawić zarzutu naruszenia tego prawa najpierw organowi krajowemu, a środek odwoławczy może być uznany za skuteczny, jeśli albo przyspieszy to postępowanie, albo zapewni odpowiednie naprawienie szkody, która nastąpiła na skutek przewlekłości (zwłoki).*

I wreszcie, na tle polskiej sprawy *Bączkowski i inni przeciwko Polsce*, Trybunał wskazał istotny element skuteczności *środka odwoławczego*, mianowicie, wymaga ona, aby istniała możliwość otrzymania ostatecznej decyzji przed terminem zaplanowanych zgromadzeń (marszy, parad, procesji etc.).

NARUSZENIA

art. 13 EKPCz w związku z art. 6 EKPCz

Sprawa cywilna

- Brak *skutecznych środków odwoławczych* w krajowym porządku prawnym w związku z naruszeniem prawa do rozpatrzenia *sprawy cywilnej* w rozsądnym terminie
 - Wyrok ETPCz w sprawie *D. M. przeciwko Polsce* z dnia 14.10.2003 r., skarga nr 13557/02

Sprawa karna

- Brak *skutecznych środków odwoławczych* w krajowym porządku prawnym w związku z naruszeniem prawa do rozpatrzenia sprawy karnej w rozsądnym terminie
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96

NARUSZENIA

art. 13 EKPCz w związku z art. 11 EKPCz

- Brak *skutecznego środka odwoławczego* od odmownej decyzji urzędników samorządowych Warszawy w sprawie zezwolenia na zorganizowanie parady przeciwko homofobii, dającego możliwość podważenia jej legalności przed datą, w której miała się odbyć parada; nieskuteczność procedury krajowej przewidującej wyłącznie środki o charakterze *post-hoc*
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007r., skarga nr 1543/06

NARUSZENIA

art. 13 EKPCz w związku z art. 12 EKPCz

- Brak w prawie krajowym *skutecznego środka odwoławczego* od decyzji sądu o odmowie udzielenia zgody na zawarcie związku małżeńskiego przez osoby pozbawione wolności
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02
- Brak w prawie krajowym *skutecznego środka odwoławczego* od odmownej decyzji dyrektora zakładu karnego w sprawie wydania zgody na zawarcie związku małżeńskiego przez osoby pozbawione wolności w sytuacji, gdy sąd penitencjarny zajął się sprawą po 5 miesiącach od wniesienia odwołania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Jaremicz przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 24023/03

ZAKAZ DYSKRYMINACJI (artykuł 14 EKPCz)

Korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej Konwencji powinno być zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn.

STANDARD OCHRONY W ZAKRESIE ZAKAZU DYSKRYMINACJI

Zakres ochrony. Definicja

Artykuł 14 EKPCz chroni osoby znajdujące się w analogicznych lub w istocie podobnych sytuacjach przed dyskryminującym traktowaniem, które ma podstawy lub powody w cechach osobistych (statusie) danej osoby lub grupy osób.

Sytuacje podobne

Nie każde zatem zróżnicowanie oznacza dyskryminację. Ma to miejsce tylko wówczas gdy zaistnieje szereg konstytuujących ją elementów. Pierwszy z nich dotyczy określonych sytuacji, które muszą być *w istocie podobne, porównywalne* lub *analogiczne*. Przy czym, zakazana jest dyskryminacja osób znajdujących się w takich sytuacjach, jak i dyskryminacyjne traktowanie osób, których sytuacja znacznie się różni.

Niedopuszczalne podstawy dyskryminacji

Po drugie, chodzi o dyskryminację, której podstawą są pewne cechy. Tylko niektóre z nich zostały wskazane w art. 14 EKPCz. Pozostałe zaś są sukcesywnie oraz dynamicznie uzupełniane przez ETPCz w ramach formuły „inne przyczyny” (*other status*). Wśród nich jest orientacja seksualna, status małżeński, pozbawienie wolności, niepełnosprawność, a nawet sytuacja finansowa lub materialna.

Zakaz dyskryminacji ma szeroki zakres, obejmuje nie tylko tradycyjne sfery praw osobistych i politycznych, ale również sferę pomocy socjalnej.

Obiektywne i racjonalne uzasadnienie zróżnicowania

Ponadto do dyskryminacji dochodzi wtedy, gdy nie ma ona *obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia*, a więc gdy różnica w traktowaniu nie wynika z potrzeby ochrony *uprawnionego celu* i nie została zachowana *rozsądna (właściwa)* proporcja między zastosowanym środkiem a tym celem.

Dopuszczalność zróżnicowania w celu wyrównania faktycznych nierówności

Nie jest również dyskryminacją różne traktowanie przez państwo określonych grup lub osób, które ma na celu wyrównanie *faktycznych nierówności* między nimi.

Powiązanie z prawami konwencyjnymi. Akcesoryjność

Dodatkowo, art. 14 EKPCz nie ma niezależnego bytu. Ma bowiem charakter akcesoryjny wobec praw konwencyjnych. Oznacza to, iż art. 14 EKPCz nie formułuje ogólnego zakazu dyskryminacji, a do jego naruszenia może dojść *w powiązaniu z innymi* prawami konwencyjnymi. Ogólny zakaz dyskryminacji stanowi zaś protokół dodatkowy nr 12 do EKPCz.

Charakter powiązania: szerokie ujęcie

Niemniej akcesoryjność art. 14 EKPCz należy rozumieć szeroko. Koniecznym warunkiem skutecznego powołania się na niego nie jest bowiem naruszenie praw konwencyjnych, ale wymóg aby fakty (okoliczności) będące przedmiotem zarzutów należały do szeroko rozumianej sfery tych praw (*the ambit test*). Ciężar dowodu w tym zakresie leży po stronie skarżącego.

Ciężar dowodu: przeniesienie ciężaru dowodu na państwo

W udowodnieniu przez skarżącego istnienia domniemania dyskryminacji ETPCz uwzględnia trudności jakie może mieć z tym skarżący. W związku z tym w postępowaniu przed ETPCz nie ma żadnych przeszkód proceduralnych uniemożliwiających zaakceptowanie dowodów ani żadnej formalnej za-

sady przesądzającej o ich ocenie. Trybunał dokonuje niezależnej oceny całości dowodów, w tym wniosków z faktów i uwag stron. Bierze pod uwagę ich specyfikę, naturę stawianych zarzutów oraz prawa wchodzącego w grę. Dowód może wynikać z zespołu przesłanek lub nieobalonych domniemań, wystarczająco poważnych, precyzyjnych i ze sobą zgodnych.

Przekonanie ETPCz do uznania istnienia domniemania dyskryminacyjnego charakteru skutków określonego środka lub praktyki, prowadzi do przeniesienia ciężaru dowodu na państwo, które musi wykazać, iż różnica w traktowaniu nie była dyskryminująca.

Dyskryminacja bezpośrednia i dyskryminacja pośrednia

Zakaz dyskryminacji obejmuje kilka postaci dyskryminacji. Podstawową jest dyskryminacja bezpośrednia. Art. 14 EKPCz chroni również przed dyskryminacją pośrednią. Ma to miejsce w sytuacji gdy polityka państwa lub podjęty środek o charakterze ogólnym tylko z pozoru jest neutralny, w rzeczy- wistości bowiem nieproporcjonalnie negatywnie wpływa na konkretną grupę osób, choć formalnie nie ma jej na celu i nie jest w nią wymierzony. Dowodzić tego mogą również dane statystyczne. Przy czym przedmiotem dowodu nie jest zamiar dyskryminacji, ale dyskryminacyjny wpływ prawa lub praktyki.

Dyskryminacja faktyczna

Poza tym dyskryminacyjne traktowanie może wynikać nie tylko ze stanu prawnego, ale również z sytuacji faktycznej, będącej rezultatem ustalonej praktyki.

Obowiązki pozytywne państw

Może być również efektem braku skutecznej ochrony ze strony państwa przed dyskryminacją. Albowiem z zakazu dyskryminacji, tak jak w przypadku pozostałych praw, wynikają nie tylko obowiązki negatywne, a również, w ich uzupełnieniu, obowiązki pozytywne.

Sfera zakazu dyskryminacji

Zawężenie zakresu art. 14 EKPCz do praw konwencyjnych nie ma charakteru kategoriowego. Albowiem z orzecznictwa ETPCz wynika, iż zakaz dyskryminacji dotyczy również dodatkowych praw, mieszczących się w ogólnej materii Konwencji, które państwo dobrowolnie zdecydowało się zagwarantować. Określając zasady korzystania z tych praw państwo nie może podejmować *środków*, które prowadziłyby do dyskryminacyjnego traktowania w rozumieniu art. 14 EKPCz.

NARUSZENIA

art. 14 EKPCz w związku z art. 8 EKPCz

Życie prywatne

- Brak możliwości wstąpienia w stosunek najmu mieszkania z tytułu prowadzenia *stałego faktycznego wspólnego pożycia małżeńskiego* z powodu homoseksualnego charakteru związku ze zmarłym najemcą i konsekwentnie uznanie, iż termin ten dotyczy wyłącznie związku mężczyzny i kobiety
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Kozak przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 13102/02

NARUSZENIA

art. 14 EKPCz w związku z art. 9 EKPCz

- Brak oceny (kreska) na świadectwie szkolnym w miejscu przeznaczonym na ocenę z religii/etyki, stanowiący formę nieuprawnionej stygmatyzacji ucznia
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce* z dnia 15.06.2010 r., skarga nr 7710/02

NARUSZENIA

art. 14 EKPCz w związku z art. 9 EKPCz

- Formułowanie przez urzędników samorządowych Warszawy dodatkowych wymagań podczas podejmowania decyzji w sprawie parady przeciwko homofonii, podyktowane publicznymi wypowiedziami Prezydenta Warszawy o braku jego zgody na „propagandę homoseksualizmu”
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007 r., skarga nr 1543/06

OCHRONA WŁASNOŚCI

(artykuł 1 Protokołu Dodatkowego do EKPCz)

Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego.

Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób naruszać prawa państwa do stosowania takich ustaw, jakie uzna za konieczne do uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym lub

w celu zabezpieczenia uiszczania podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych.

STANDARD OCHRONY W ZAKRESIE OCHRONY WŁAŚNOŚCI

Złożona konstrukcja: trzy normy

Na *ochronę własności* w rozumieniu art. 1 PD składają się trzy odrębne normy. Pierwszą z nich stanowi prawo do poszanowania mienia. Prawo to ma charakter ogólny i jako takie odczytywane jest jako zasada niezakłóconego korzystania z mienia. Druga norma stanowi zaś o względnym zakazie pozbawiania własności, a trzecia – o uprawnieniu państwa do regulacji, z zachowaniem określonych wymogów, sposobu korzystania z mienia. Dwie ostatnie normy zatem określają kryteria dopuszczalnej ingerencji państwa i jako takie są interpretowane przez pryzmat zasady niezakłóconego korzystania z mienia.

Zakres gwarancji

Wpisana w te normy funkcja gwarancyjna ograniczona jest do ochrony i poszanowania swobodnego, niezakłóconego korzystania z istniejącego już mienia bądź maksymalnie ukształtowanej jego ekspektatywy. Nie rozciąga się ona zatem na prawo do nabycia mienia.

Ponadto swym zakresem podmiotowym obejmuje osoby fizyczne i osoby prawne, z wyłączeniem jednakże osób prawnych prawa publicznego, gdyż zgodnie z ogólną zasadą, osoby te nie są podmiotami uprawnionymi w rozumieniu Konwencji. Konsekwentnie, ochronie podlega tylko *mienie* niepubliczne.

Pojęcie mienia

Pojęcie *mienia* jest pojęciem autonomicznym, a zatem jego wykładnia nie jest podporządkowana krajowym porządkom prawnym. Ponadto jest szeroko rozumiane i nie jest ograniczone do rzeczy w rozumieniu cywilistycznym (prawa rzeczowego). Dodatkowo, jego rzeczywisty zakres określany jest w sposób kazuistyczny, na tle danej sprawy. Nie jest on całkowicie ukształtowany i zamknięty.

W zakres pojęcia *mienie* wchodzi szeroka gama praw, roszczeń, interesów majątkowych typu: prawa autorskie, patenty, zarejestrowane znaki towarowe, roszczenia pieniężne w związku ze zobowiązaniami umownymi, deliktami lub bezpodstawnym wzbogaceniem. Także roszczenia publiczno-prawne: roszczenia odszkodowawcze, pod pewnymi warunkami uprawnienia socjalne, świadczenia z tytułu ubezpieczeń społecznych (renty i emerytury), licencje na prowadzenie szeroko rozumianej działalności gospodarczej.

Względny charakter gwarantowanych praw

Z treści omawianych postanowień wynika jednoznacznie, iż *ochrona mienia* nie jest absolutna i konsekwentnie, państwo może w pewnych określonych sytuacjach ingerować w korzystanie z konstytuujących ją praw. Te sytuacje spełniać muszą te same kryteria dopuszczalności, co w przypadku innych praw konwencyjnych.

Legalność ingerencji

Ingerencja państwa zatem musi być przede wszystkim *legalna*. W tym kontekście ważne są dwa terminy. Pierwszym jest termin *prawo*, użyty w zd. 2 pierwszego akapitu oraz w akapicie drugim. Należy go interpretować w ten sam sposób, co w przypadku praw konwencyjnych, uwzględniając jednak specyfikę omawianych postanowień. Konsekwentnie, należy je rozumieć w sensie materialnym, a nie formalnym. Oczywiście, przepisy będące podstawą pozbawienia mienia lub regulujące korzystanie z niego muszą być dostatecznie precyzyjne i dostępne oraz stosowane w sposób przewidywalny.

Drugi zaś termin to *ogólne zasady prawa międzynarodowego*. Odnoszą się one wyłącznie do mienia należącego do cudzoziemców.

Cel prawowity ingerencji

Następnie, za pozbawieniem mienia lub określonym sposobem regulacji korzystania z niego musi przemawiać *ochrona celu prawowitego*. Niemniej, w odróżnieniu od praw konwencyjnych, cele te nie zostały wskazane, zastąpiono je odesłaniem do generalnych klauzul *interesu publicznego i interesu powszechnego*. Obie klauzule należy rozumieć szeroko.

Przykładem kontroli korzystania z mienia *zgodnie z interesem powszechnym (interesem społeczeństwa jako całości)* mogą być regulacje wynikające z prowadzonej przez państwo polityki w sferze gospodarki mieszkaniowej i konieczności zabezpieczenia możliwości realizacji potrzeb mieszkaniowych, bądź regulacje wynikające z potrzeby ochrony środowiska naturalnego.

Ponadto, z wyraźnego brzmienia art. 1 PD wynika, iż ograniczenia te mogą być wprowadzane w celu zabezpieczenia uiszczania podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych. Ich stosowanie, podobnie jak w przypadku innych ograniczeń, jest kontrolowane przez ETPCz pod kątem właściwego stosowania gwarancji *ochrony mienia*.

Ochrona ta ma być rzeczywista i skuteczna. Dlatego pozbawienie obywateli mienia w *interesie publicznym* bez odszkodowania, zarówno na mocy formalnej decyzji administracyjnej lub wyroku sądu, jak i poprzez działania faktyczne, może być tylko wyjątkowo usprawiedliwione. Z drugiej strony, artykuł 1 PD nie gwarantuje prawa do pełnego, odpowiadającego całkowicie

wartości rynkowej, i należnego we wszelkich okolicznościach odszkodowania. Wysokość tego odszkodowania powinna pozostawać jednak *w rozsądnym stosunku do jej wartości*.

Również żaden uprawniony *interes publiczny* lub *interes społeczeństwa jako całości* nie może usprawiedliwiać braku należytej staranności państwa w wykonaniu ostatecznego, prawomocnego wyroku sądu rozstrzygającego kwestie dotyczące praw majątkowych. Niedopuszczalne są zarówno umyślne próby uniemożliwienia wykonania takiego wyroku, jak i milcząca aprobata tego stanu rzeczy przez władzę wykonawczą i ustawodawczą.

Obowiązki pozytywne: materialne i proceduralne

Konsekwencją wymogu zapewnienia rzeczywistej i skutecznej *ochrony mienia* jest nałożenie na państwo w uzupełnieniu obowiązku negatywnego (zakazu arbitralnej, nieuzasadnionej i nieproporcjonalnej ingerencji) obowiązków pozytywnych, zarówno materialnych, jak i proceduralnych. Realizacja tego pierwszego obowiązku jest w szczególności wymagalna, gdy istnieje bezpośredni związek między działaniami, których właściciel może w sposób uprawniony oczekiwać od państwa i zakresem rzeczywistego korzystania z *mienia*.

Z kolei z obowiązku proceduralnego wynika obowiązek ustanowienia określonej procedury, z koniecznymi gwarancjami proceduralnymi, która pozwałać będzie sądom krajowym rozpatrzyć rzetelnie i skutecznie wszelkie spory dotyczące spraw majątkowych.

Margines swobody oceny

W wyborze właściwych środków i czasu ich stosowania w sferze *ochrony mienia* państwo ma pewien *margines swobody oceny*. Tradycyjnie jego zakres jest szeroki w sferze polityki socjalnej oraz w sferze podatków. Decyzje w tych sferach należą zasadniczo do państwa, które musi uwzględniać specyfikę wewnętrzną kraju. Ten *margines* swobody jest również szeroki podczas dokonywania poważnych zmian systemu politycznego, gospodarczego oraz systemu prawnego.

Korzystanie z tego marginesu, nawet w trakcie najbardziej skomplikowanych reform, nie może jednak prowadzić do rezultatów sprzecznych ze standardami Konwencji. Niezwykle ważny jest tutaj wymóg zachowania *sprawiedliwej równowagi* między potrzebami wynikającymi z ogólnego interesu społeczeństwa a wymaganiami związanymi z ochroną podstawowych praw jednostki.

ZAKRES ZASTOSOWANIA MIENIE

(ang. *possessions*/fr. *biens*)

Roszczenia restytucyjne i kompensacyjne

- Podlegający ochronie *interes materialny* w postaci roszczenia o odszkodowanie za nieruchomości znacjonalizowaną na mocy dekretu z 26.10.1945 r. o własności i użytkowaniu gruntów na obszarze m.st. Warszawy
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Plechanow przeciwko Polsce* z dnia 07.07.2009 r., skarga nr 22279/04
- Podlegający ochronie *interes materialny* w postaci uprawnienia do otrzymania na złożony wniosek mienia kompensacyjnego za tzw. mienie zabużańskie, pomimo tego, że jego urzeczywistnienie miało nastąpić w drodze późniejszej decyzji administracyjnej
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Broniowski przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2004 r., skarga nr 31443/96, (wyrok wydany w procedurze wyroków pilotażowych)

Uprawnienia rentowe i emerytalne

- *Mienie* w postaci wymagalnego roszczenia o wypłatę emerytury wojskowej przyznanej na mocy prawomocnej decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wilkowicz przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 74168/01

NARUSZENIA

art. 1 Protokołu Dodatkowego do EKPCz

NIEZAKŁÓCONE KORZYSTANIE Z MIENIA

(ang. *peaceful enjoyment of possessions*/fr. *respect des biens*)

- Naruszenie wymogu zachowania *sprawiedliwej równowagi* wskutek odmowy wywłaszczenia nieruchomości i wypłaty odszkodowania właścicielom nieruchomości, na których nałożono obowiązek budowy dróg, i które następnie miały być udostępnione do użytku publicznego oraz ponoszenia kosztów ich utrzymania
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Bugajny i inni przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 22531/05
- Naruszenie wymogu zachowania *sprawiedliwej równowagi* wskutek braku możliwości skutecznego korzystania z prawa zaliczenia stanowiącego od-

szkodowanie za mienie zabużańskie. Problem o charakterze systemowym i strukturalnym w Polsce (wadliwe prawo i praktyka krajowa)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Broniowski przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2004 r., skarga nr 31443/96, (wyrok wydany w procedurze wyroków pilotażowych)

POZBAWIENIE MIENIA

(ang. *deprivation of property*/fr. *privation de propriété*)

- Nieuzasadnione interesem publicznym wywłaszczenie, do którego doszło wskutek niepodporządkowanie się przez stosowne organy decyzji administracyjnej przywracającej osobie prywatnej z mocą wsteczną tytuł własności nieruchomości i kontynuowania zajmowania budynku
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Zwierzyński przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2001 r., skarga nr 34049/96 (zob. także wyrok w tej samej sprawie z dnia 02.07.2002 r. w sprawie słusznego zadośćuczynienia)

KONTROLA KORZYSTANIA Z MIENIA

(ang. *control of the use of property*/fr. *réglementer l'usage des biens*)

Czynsze regulowane

- Naruszenie wymogu zachowania *sprawiedliwej równowagi* wskutek ograniczenia prawa właścicieli lokali mieszkalnych do decydowania o wysokości czynszu z tytułu najmu, stanowiące problem o charakterze strukturalnym i systemowym w Polsce
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Hutten-Czapska przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2006 r., skarga nr 35014/97 (wyrok wydany w procedurze wyroków pilotażowych), zob. także wyrok Izby w tej samej sprawie z dnia 22.02.2005 r.

Pozwolenie na prowadzenia działalności gospodarczej

- Uchybienia w postępowaniu prowadzonym przez organy celne i wielokrotne zmiany decyzji w zakresie udzielenia pozwolenia na prowadzenia składu celnego
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Rosenzweig i Bonded Warehouses Ltd. przeciwko Polsce* z dnia 28.07.2005 r., skarga nr 51728/99

Rejestracja pojazdów

- Brak wymaganej jasności i precyzji przepisów prawnych oraz naruszenie wymogu zachowania *sprawiedliwej równowagi* w związku z odmową rejestracji samochodu zakupionego w dobrej wierze na aukcji zorganizowanej przez Urząd Skarbowy

- Wyrok ETPCz w sprawie *Sildedzis przeciwko Polsce* z dnia 24.05.2005 r., skarga nr 45214/99

Obowiązki pozytywne

(ang. *positive obligations*/fr. *obligations positives*)

Obowiązek zapewnienia prawidłowej organizacji wymiaru sprawiedliwości

- Nałożenie na skarżącego w obliczu reformy administracyjnej i braku jednolitej praktyki orzeczniczej obowiązku samodzielnego zidentyfikowania organu państwowego przeciwko, któremu skierowany powinien być wniosek o odszkodowanie za znacjonalizowaną nieruchomość i obciążenie go skutkami błędu w postaci nieuznania roszczenia, naruszenie wymogu zachowania sprawiedliwej równowagi
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Plechanow przeciwko Polsce* z dnia 07.07.2009 r., skarga nr 22279/04

Obowiązek zapewnienia wykonywania ostatecznych rozstrzygnięć sądów i organów administracyjnych

- Niewykonanie ostatecznej decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych
 - Wyrok ETPCz w sprawie *Wilkowicz przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 74168/01

PRAWO DO WOLNOŚCI PORUSZANIA SIĘ (artykuł 2 Protokołu Dodatkowego nr 4 do EKPCz)

1. *Każdy, kto przebywa legalnie na terytorium państwa, ma prawo do wolności poruszania się i do wolności wyboru miejsca zamieszkania na tym terytorium.*
2. *Każdy może swobodnie opuścić jakikolwiek kraj, włączając w to swój własny.*
3. *Korzystanie z tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te, które określa ustawa i które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na bezpieczeństwo państwowe i publiczne, utrzymanie porządku publicznego, zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia lub moralności, lub ochronę praw i wolności innych osób.*
4. *Prawa wymienione w ustępie 1 mogą zostać poddane w określonych rejonach ustawowym ograniczeniom uzasadnionym interesem publicznym w społeczeństwie demokratycznym.*

STANDARD OCHRONY W ZAKRESIE PRAWA DO WOLNOŚCI PORUSZANIA SIĘ

Złożona konstrukcja

W art. 2 PD nr 4 zagwarantowane zostały trzy prawa człowieka, które w klasyfikacji przedmiotowej praw człowieka, sytuowane są jako prawa osobiste człowieka. Pierwszym z nich jest prawo do wolności poruszania się i to ono stanowi tytuł artykułu, drugim prawem jest prawo do wyboru miejsca zamieszkania, a trzecim prawo do opuszczenia jakiegokolwiek kraju, w tym swojego własnego.

Prawo do wolności poruszania się

Prawo do wolności poruszania się funkcjonuje w dwóch płaszczyznach. Pierwszą tworzą sprawy związane z prowadzonym przeciwko skarżącemu postępowaniem władz publicznych, a ingerencja władz w korzystanie z tego prawa uzasadniana jest koniecznością „utrzymania porządku publicznego (*ordre public*), „zapobiegania przestępczości” oraz ochrony praw i wolności innych osób, w tym wierzycieli. W większości wypadków jest to postępowanie karne, a ograniczenia w zakresie wolności poruszania się pełnią funkcję środka zabezpieczającego prawidłowy przebieg tego postępowania. Ograniczenia te mogą mieć postać np. konfiskaty dokumentu tożsamości, takiego jakim jest paszport.

Drugą płaszczyznę tworzą sprawy, w których ograniczenia w korzystaniu z prawa do wolności poruszania się nie są powiązane bezpośrednio z toczącym się przeciwko skarżącym postępowaniami. Są one bardzo zróżnicowane.

Prawo do wolności wyboru miejsca zamieszkania

Natomiast *prawo do wolności wyboru miejsca zamieszkania* badane jest w szczególności w sprawach przeciwko Rosji, które były wynikiem prowadzenia przez władze rosyjskie restrykcyjnej polityki meldunkowej, opartej jeszcze na radzieckim systemie rejestracji miejsca pobytu (ros. *Пропуска по месту жительства*, tzw. *popiska*/ang. „*the record of place of residence*”).

Należy podkreślić, iż obowiązek meldunku ze swej istoty nie narusza *per se* prawa do wolności poruszania się. Konsekwentnie, ETPCz odróżnia obowiązek meldunku od obowiązku informowania policji zarówno o zmianie miejsca pobytu/zamieszkania, jak i też o wizycie rodziny, przyjaciół, uznając tylko ten drugi obowiązek za nieuzasadnioną ingerencję w *prawo do wolności wyboru miejsca zamieszkania*.

Prawo do wolności opuszczania jakiegokolwiek kraju, w tym swojego własnego

Z kolei *prawo do wolności opuszczania jakiegokolwiek kraju, w tym swojego własnego* powoływane jest w kontekście obowiązku zapewnienia określonych *celów prawowitych*, takich jak *bezpieczeństwo państwa, utrzymanie porządku publicznego, ochrona praw i wolności innych osób*.

Konsekwentnie, łączy się ono ze sprawami karnymi, w których ujmowane jest od strony negatywnej, a więc jako zakaz opuszczania danego kraju (*travel ban*).

Jako taki pełni on funkcję, podobnie jak zakaz opuszczania miejsca zamieszkania, środka zabezpieczającego właściwy przebieg postępowania karnego, prowadzonego chociażby w związku z oskarżeniem o dokonanie pozorowanego bankructwa, tudzież spłatę należnego podatku oraz środka uniemożliwiającego ujawnienie tajemnic państwowych ważnych dla bezpieczeństwa państwa.

Wewnętrzna spójność i spójność z prawami osobistymi

Prawa te, w zależności od sformułowanych przez skarżącego zarzutów, są analizowane łącznie lub oddzielnie, ale wówczas i tak ETPCz podkreśla ich wewnętrzną spójność. Ponadto jako prawa osobiste łączą się z pozostałymi prawami tej kategorii, a w szczególności z prawem do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 5 EKPCz) oraz z prawem do poszanowania życia rodzinnego, prywatnego, domu i korespondencji (art. 8 EKPCz).

Kryteria dopuszczalnej ingerencji

Dążenie do zachowania spójności wewnętrznej oraz spójności z prawami konwencyjnymi znajduje wyraz w konstrukcji dopuszczalnych ograniczeń w korzystaniu z nich, która jest w pewnym zakresie wspólna dla tych trzech praw oraz tożsama z konstrukcją zawartą w art. 8-11 EKPCz. Jako taka opiera się na tych samych i tak samo interpretowanych trzech kryteriach. Każdy więc środek ograniczający te prawa musi być *legalny*, musi realizować jeden z *uprawnionych celów* wymienionych w ust. 3 art. 2 PD nr 4 i zachowywać *sprawiedliwą równowagę* między interesem publicznym i prawami jednostki.

Kryterium konieczności

Spośród tych kryteriów zindywidualizowaną treść, wynikającą ze specyfiki tych praw, ma kryterium *konieczności*. ETPCz ustalił, wychodząc z ogólnej zasady, zgodnie z którą za ingerencją musi przemawiać *pilna potrzeba społeczna*, iż elementem brany pod uwagę w ocenie jej dopuszczalności jest, po pierwsze, czas jej trwania, szczególnie w zakresie trwania zakazu opuszczania kraju. Po drugie, sposób jej dokonania. Niedopuszczalny jest bowiem

automatyzm w działaniu państwa, a więc podejmowanie decyzji chociażby o przedłużeniu zakazu opuszczania kraju, automatycznie i na czas nieokreślony, bez systematycznych ocen zasadności jego utrzymywania, bez uzasadnienia i oparcia o racjonalne analizy.

Zakaz dyskryminacji w korzystaniu z tych praw

Spójność tych praw z postanowieniami materialnymi Konwencji wynika również z faktu stosowania wobec nich zagwarantowanego w art. 14 EKPCz zakazu dyskryminacji. W zakresie tych praw podkreślenia wymaga zakaz dyskryminacji ze względu na rasę oraz etniczne pochodzenie jednostki.

Dwa elementy odrębne

Dążenie do zachowania wewnętrznej spójności omawianych praw, nie wyklucza pewnej ich odrębności. Wynika ona z ich zakresu podmiotowego oraz indywidualnej klauzuli ograniczającej. W efekcie tego należy podzielić je na dwie grupy. Pierwszą tworzy prawo do wolności poruszania się i prawo do wolności wyboru miejsca zamieszkania, drugą zaś prawo do opuszczenia jakiegokolwiek kraju, w tym swojego własnego.

Zakres podmiotowy ograniczony wymogiem legalnego przebywania na terytorium

O ile bowiem podmiotem uprawnionym do korzystania z tego ostatniego prawa jest każda osoba, o tyle z prawa do wolności poruszania się i prawa do wolności wyboru miejsca zamieszkania, może korzystać tylko osoba przebywająca w danym kraju legalnie. Warunek ten został wprowadzony po to, aby uwzględnić suwerenne uprawnienia państwa do kontroli wjazdu cudzoziemców. Cudzoziemiec, który narusza warunki wjazdu do określonego państwa, przestaje przebywać na jego terytorium legalnie. Ponadto, art. 2 ust. 1 PD nr 4 gwarantuje prawa do wjazdu, zamieszkania lub pozostawania w konkretnym kraju, ale tylko wówczas, gdy dana osoba zostanie w nim *przyjęta*.

Odrębne kryteria dopuszczalnej ingerencji

Z kolei w ust. 4 art. 2 PD nr 4, zawarta została klauzula zawierająca dodatkowe kryteria dopuszczalnej ingerencji w korzystanie z prawa do wolności poruszania się i prawa do wolności wyboru miejsca zamieszkania. Mianowicie, państwo może wprowadzić ograniczenia w korzystaniu z tych praw na *określonym rejonie*, powołując się na uzasadniony interes publiczny w społeczeństwie demokratycznym.

Termin *określone rejon*y nie ogranicza się do konkretnych jednostek geograficznych lub administracyjnych, lecz obejmuje każdy wyraźnie określony teren. Może nim być np. centrum miasta. Oczywiście, również i w tym wypadku ingerencje muszą odpowiadać ogólnym kryteriom ich dopuszczalności.

NARUSZENIA

art. 2 ust. 2 Protokołu Dodatkowego nr 4 do EKPCz

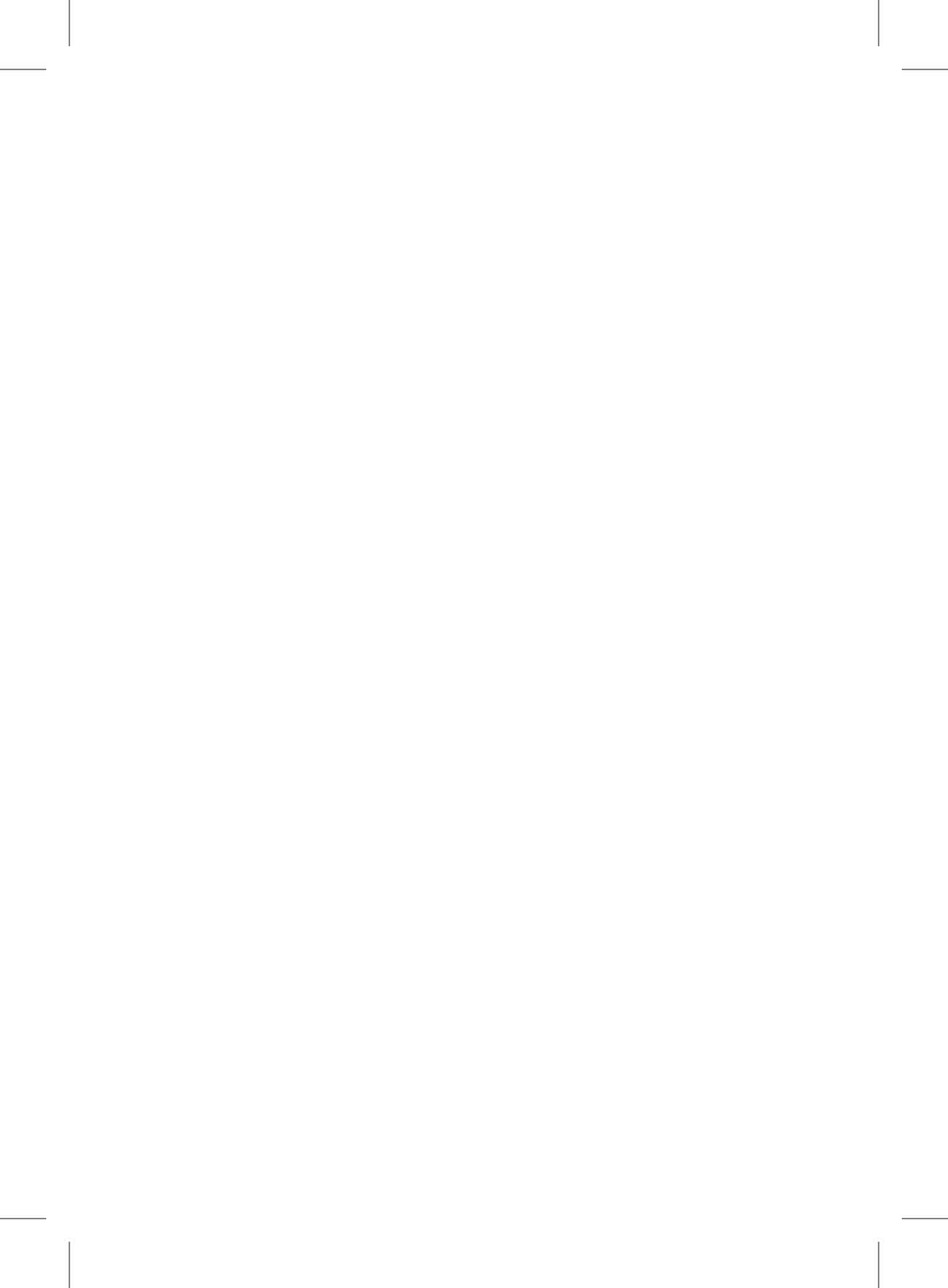
WOLNOŚĆ OPUSZCZANIA KRAJU

(ang. *freedom to leave a country*/fr. *liberté de quitter un pays*)

- Automatyczny i blankietowy charakter środka zapobiegawczego w postaci zakazu opuszczania kraju stosowanego przez okres 8 lat, wynikający z braku regularnej sądowej kontroli jego zasadności. Naruszenie wymogu proporcjonalności
 - Wyrok ETPCz w sprawie *A.E. przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 14480/04

CZĘŚĆ II

**WYKAZ WIODĄCYCH WYROKÓW
EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW
CZŁOWIEKA**

PRAWO DO ŻYCIA **(artykuł 2 EKPCz)**

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Maiorano i inni przeciwko Włochom* z dnia 15.12.2009 r., skarga nr 28634/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Varnava i inni przeciwko Turcji* z dnia 18.09.2009 r., skargi nr 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 i 16073/90
- Wyrok ETPCz w sprawie *Šilih przeciwko Słowenii* z dnia 09.04.2009 r., skarga nr 71463/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Saoud przeciwko Francji* z dnia 09.10.2007 r., skarga nr 9375/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bazorkina przeciwko Rosji* z dnia 27.07.2007 r., skarga nr 69481/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kontrová przeciwko Słowacji* z dnia 31.05.2007 r., skarga nr 7510/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Tad's przeciwko Francji* z dnia 01.06.2006 r., skarga nr 39922/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Nachova i inni przeciwko Bułgarii* z dnia 06.07.2005 r., skargi nr 43577/98 i 43579/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Khashiyev i Akayeva przeciwko Rosji* z dnia 24.02.2005 r., skargi nr 57942/00 i 57945/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Isayeva przeciwko Rosji* z dnia 24.02.2005 r., skarga nr 57950/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Isayeva, Yusupova i Bazayeva przeciwko Rosji* z dnia 24.02.2005 r., skargi nr 57947/00, 57948/00 i 57949/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Öneryıldız przeciwko Turcji* z dnia 30.11.2004 r., skarga nr 48939/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 29.04.2002 r., skarga nr 2346/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Cypr przeciwko Turcji* z dnia 10.05.2001 r., skarga nr 25781/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Hugh Jordan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 04.05.2001 r., skarga nr 24746/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *McKerr przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 04.05.2001 r., skarga nr 28883/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *McCann i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 27.09.1995 r., skarga nr 18984/91

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Jasińska przeciwko Polsce* z dnia 01.06.2010 r., skarga nr 28326/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wasilewska i Kałucka przeciwko Polsce* z dnia z 23.02.2010 r., skargi nr 28975/04 i 33406/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mojsiejew przeciwko Polsce* z dnia 24.03.2009 r., skarga nr 11818/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Dzieciak przeciwko Polsce* z dnia 09.12.2008 r., skarga nr 77766/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Byrzykowski przeciwko Polsce* z dnia 27.06.2006 r., skarga nr 11562/99

ZAKAZ TORTUR, NIELUDZKIEGO LUB PONIŻAJĄCEGO TRAKTOWANIA ALBO KARANIA (artykuł 3 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji* z dnia 21.01.2011 r., skarga nr 30696/09
- Wyrok ETPCz w sprawie *Gäfgen przeciwko Niemcom* z dnia 01.06.2010 r., skarga nr 22978/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 61498/08
- Wyrok ETPCz w sprawie *Budayeva i inni przeciwko Rosji* z 20.03.2008 r., skargi nr 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 i 15343/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Taştan przeciwko Turcji* z dnia 04.03.2008 r., skarga nr 63748/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Saadi przeciwko Włochom* z dnia 28.02.2008 r., skarga nr 37201/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Riad i Idiab przeciwko Belgii* z dnia 24.01.2008 r., skargi nr 29787/03 i 29810/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Dybeku przeciwko Albanii* z dnia 18.12.2007 r., skarga nr 41153/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ciorap przeciwko Mołdawii* z dnia 19.06.2007 r., skarga nr 12066/02 (tortury)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mammadov (Jalaloglu) przeciwko Azerbejdżanowi* z dnia 11.01.2007 r., skarga nr 34445/04 (zakaz tortur)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii* z dnia 12.10.2006 r., skarga nr 13178/03

- Wyrok ETPCz w sprawie *Jalloh przeciwko Niemcom* z dnia 11.07.2006 r., skarga nr 54810/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ramirez Sanchez przeciwko Francji* z dnia 04.07.2006 r., skarga nr 59450/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kadiiis przeciwko Úotwie (nr 2)* z dnia 04.05.2006 r., skarga nr 62393/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ilaşcu i inni przeciwko Mołdawii i Rosji* z dnia 08.07.2004 r., skarga nr 48787/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *M.C. przeciwko Bułgarii* z dnia 04.12.2003 r., skarga nr 39272/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mouisel przeciwko Francji* z dnia 14.11.2002 r., skarga nr 67263/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kalashnikov przeciwko Rosji* z dnia 15.07.2002 r., skarga nr 47095/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Price przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 10.07.2001 r., skarga nr 33394/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Z. i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 10.05.2001 r., skarga nr 29392/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *Selmouni przeciwko Francji* z dnia 28.07.1999 r., skarga nr 25803/94 (zakaz tortur)
- Wyrok ETPCz w sprawie *D. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 02.05.1997 r., skarga nr 30240/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Chahal przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 15.11.1996 r., skarga nr 22414/93
- Wyrok ETPCz w sprawie *Soering przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 07.07.1989 r., skarga nr 14038/88
- Wyrok ETPCz w sprawie *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 25.04.1978 r., skarga nr 5856/72
- Wyrok ETPCz w sprawie *Irlandia przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 18.01.1978 r., skarga nr 5310/71

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Orchowski przeciwko Polsce*, wyrok z 22.10.2009 r., skarga nr 17885/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Rachwalski i Ferenc przeciwko Polsce*, wyrok z 28.7.2009 r., skarga nr 47709/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wiktorko przeciwko Polsce*, wyrok z 31.3.2009 r., skarga nr 14612/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kaprykowski przeciwko Polsce*, wyrok z 3.2.2009 r., skarga nr 23052/05

- Wyrok ETPCz w sprawie *Dzwonkowski przeciwko Polsce*, wyrok z 12.4.2007 r., skarga nr 46702/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce*, wyrok z 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce*, wyrok z 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96 (brak naruszenia)

PRAWO DO WOLNOŚCI I BEZPIECZEŃSTWA OSOBISTEGO (artykuł 5 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Mangouras przeciwko Hiszpanii* z dnia 28.09.2010 r., skarga nr 12050/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Gatt przeciwko Malcie* z dnia 27.07.2010 r., skarga nr 28221/08
- Wyrok ETPCz w sprawie *Medvedyev i inni przeciwko Francji* z dnia 29.03.2010 r., skarga nr 3394/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *A. i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 19.02.2009 r., skarga nr 3455/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *John przeciwko Grecji* z dnia 10.05.2007 r., skarga nr 199/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Svipsta przeciwko Łotwie* z dnia 09.03.2006 r., skarga nr 66820/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Enhorn przeciwko Szwecji* z dnia 25.01.2005 r., skarga nr 56529/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Assanidze przeciwko Gruzji* z dnia 08.04.2004 r., skarga nr 71503/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *De Wilde, Ooms i Versyppe przeciwko Belgii* z dnia 18.11.1970 r., skargi nr 2832/66, 2835/66 i 2899/66

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

Art. 5 ust. 1 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mocarska przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 26917/05

- Wyrok ETPCz w sprawie *D.P. przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2004 r., skarga nr 34221/96

Art. 5 ust. 2 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03

Art. 5 ust. 3 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Rybacki przeciwko Polsce* z dnia 13.01.2009 r., skarga nr 52479/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bruczyński przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 19206/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ladent przeciwko Polsce* z dnia 18.03.2008 r., skarga nr 11036/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Garycki przeciwko Polsce* z dnia 06.02.2007 r., skarga nr 14348/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *D.P. przeciwko Polsce* z dnia 20.01.2004 r., skarga nr 34221/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 02.12.2003 r., skarga nr 37641/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce* z dnia 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94

Art. 5 ust. 4 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96

Art. 5 ust. 5 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Bruczyński przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 19206/03

PRAWO DO SPRAWIEDLIWEGO PROCESU **(art. 6 EKPCz)**

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Vera Fernández-Huidobro przeciwko Hiszpanii* z dnia 06.01.2010 r., skarga nr 74181/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *O'Halloran i Francis przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 29.06.2007 r., skargi nr 15809/02 i 25624/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Harutyunyan przeciwko Armenii* z dnia 28.06.2007 r., skarga nr 36549/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Švarc i Kavnik przeciwko Słowenii* z dnia 08.02.2007 r., skarga nr 75617/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matijašević przeciwko Serbii* z dnia 19.09.2006 r., skarga nr 23037/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Craxi przeciwko Włochom (nr 2)* z dnia 17.07.2003 r., skarga nr 25337/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Pétur Thór Sigurðsson przeciwko Islandii* z dnia 10.04.2003 r., skarga nr 39731/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Lavents przeciwko Łotwie* z dnia 28.11.2002 r., skarga nr 58442/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Cypr przeciwko Turcji* z dnia 10.05.2001 r., skarga nr 25781/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Quinn przeciwko Irlandii* z dnia 21.12.2000 r., skarga nr 36887/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Heaney i McGuinness przeciwko Irlandii* z dnia 21.12.2000 r., skarga nr 34720/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Van Geyselghem przeciwko Belgii* z dnia 21.01.1999 r., skarga nr 26103/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *Golder przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 21.02.1975 r., skarga nr 4451/70

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

Sprawa cywilna

- Wyrok ETPCz w sprawie *Subicka przeciwko Polsce* z dnia 14.09.2010 r., skarga nr 29342/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Czajkowska i inni przeciwko Polsce* z dnia 13.07.2010 r., skarga nr 16651/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Nowiński przeciwko Polsce* z dnia 20.10.2009 r., skarga nr 25924/06

- Wyrok ETPCz w sprawie *Giermek i inni przeciwko Polsce* z dnia 15.09.2009 r., skarga nr 6669/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Białas przeciwko Polsce* z dnia 28.07.2009 r., skarga nr 29761/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wilkowicz przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 74168/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Siałkowska przeciwko Polsce* z dnia 22.03.2007 r., skarga nr 8932/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Laskowska przeciwko Polsce* z dnia 13.03.2007 r., skarga nr 77765/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Szymoński przeciwko Polsce* z dnia 10.10.2006 r., skarga nr 6925/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Tabor przeciwko Polsce* z dnia 27.06.2006 r., skarga nr 12825/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Woś przeciwko Polsce* z dnia 08.06.2006 r., skarga nr 22860/02, zob. także decyzja z 1.3.2005 r. w tej samej sprawie
- Wyrok ETPCz w sprawie *Stankiewicz przeciwko Polsce* z dnia 06.04.2006 r., skarga nr 46917/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Siemianowski przeciwko Polsce* z dnia 06.09.2005 r., 45972/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Lipowicz przeciwko Polsce* z dnia 19.10.2004 r., skarga nr 57467/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Fuchs przeciwko Polsce* z dnia 11.02.2003 r., skarga nr 33870/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Zwierzyński przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2001 r., skarga nr 34049/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Podbielski przeciwko Polsce* z dnia 30.10.1998 r., skarga nr 27916/95

Sprawa karna

- Wyrok ETPCz w sprawie *Gajewski przeciwko Polsce* z dnia 21.12.2010 r., skarga nr 27225/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce* z dnia 30.11.2010 r., skarga nr 23614/08
- Wyrok ETPCz w sprawie *Adamkiewicz przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 54729/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sobolewski przeciwko Polsce (nr 2)* z dnia 09.06.2009 r., skarga nr 19847/07
- Wyrok ETPCz w sprawie *A.E. przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 14480/04

- Wyrok ETPCz w sprawie *Płonka przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 20310/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Rybacki przeciwko Polsce* z dnia 13.01.2009 r., skarga nr 52479/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Demski przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 22695/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *W.S. przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2007 r., skarga nr 21508/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matyjek przeciwko Polsce* z dnia 24.04.2007 r., skarga nr 38184/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Garycki przeciwko Polsce* z dnia 06.02.2007 r., skarga nr 14348/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Iwańczuk przeciwko Polsce* z dnia 15.11.2001 r., skarga nr 25196/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce* z dnia 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Trzaska przeciwko Polsce* z dnia 11.07.2000 r., skarga nr 25792/94

PRAWO DO POSZANOWANIA ŻYCIA PRYWATNEGO I RODZINNEGO (artykuł 8 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Schalk i Kopf przeciwko Austrii* z dnia 24.06.2010 r., skarga nr 30141/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Moretti i Benedetti przeciwko Włochom* z dnia 27.04.2010 r., skarga nr 16318/07
- Wyrok ETPCz w sprawie *Gillan i Quinton przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 12.01.2010 r., skarga nr 4158/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Szuluk przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 02.06.2009 r., skarga nr 36936/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Brândușe przeciwko Rumunii* z dnia 07.04.2009 r., skarga nr 6586/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 04.12.2008 r., skargi nr 30562/04 i 30566/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Johansson przeciwko Finlandii* z dnia 06.09.2007 r., skarga nr 10163/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Evans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 10.04.2007 r., skarga nr 6339/05

- Wyrok ETPCz w sprawie *Giacomelli przeciwko Włochom* z dnia 02.11.2006 r., skarga nr 59909/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bianchi przeciwko Szwajcarii* z dnia 22.06.2006 r., skarga nr 7548/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Riener przeciwko Bułgarii* z dnia 23.05.2006 r., skarga nr 46343/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mizzi przeciwko Malcie* z dnia 12.01.2006 r., skarga nr 26111/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Fadeyeva przeciwko Rosji* z dnia 09.06.2005 r., skarga nr 55723/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *K.A. i A.D. przeciwko Belgii* z dnia 17.02.2005 r., skargi nr 42758/98 i 45558/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Moreno Gómez przeciwko Hiszpanii* z dnia 16.11.2004 r., skarga nr 4143/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Von Hannover przeciwko Niemcom* z dnia 24.06.2004 r., skarga nr 59320/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ernst i inni przeciwko Belgii* z dnia 15.07.2003 r., skarga nr 33400/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Hatton i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 08.07.2003 r., skarga nr 36022/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Roemen i Schmit przeciwko Luksemburgowi* z dnia 25.02.2003 r., skarga nr 51772/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Odičvre przeciwko Francji* z dnia 13.02.2003 r., skarga nr 42326/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Messina przeciwko Włochom (nr 2)* z dnia 28.09.2000 r., skarga nr 25498/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Scozzari i Giunta przeciwko Włochom* z dnia 13.07.2000 r., skargi nr 39221/98 i 41963/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Smith i Grady przeciwko zjednoczonemu Królestwu* z dnia 27.09.1999 r., skargi nr 33985/96 i 33986/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Loëpez Ostra przeciwko Hiszpanii* z dnia 09.12.1994 r., skarga nr 16798/90
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kruslin przeciwko Francji* z dnia 24.04.1990 r., skarga nr 11801/85
- Wyrok ETPCz w sprawie *Dudgeon przeciwko Irlandii* z dnia 22.10.1981 r., skarga nr 7525/76
- Wyrok ETPCz w sprawie *Marckx przeciwko Belgii* z dnia 19.06.1979 r., skarga nr 6833/74

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Pawlik przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2007 r., skarga nr 11638/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kozimor przeciwko Polsce* z dnia 12.4.2007 r., skarga nr 10816/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Tysiąc przeciwko Polsce* z dnia 20.3.2007 r., skarga nr 5410/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Różański przeciwko Polsce* z dnia 18.05.2006 r., skarga nr 55339/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *H.N. przeciwko Polsce* z dnia 13.09.2005 r., skarga nr 77710/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Matwiejczuk przeciwko Polsce* z dnia 02.12.2003 r., skarga nr 37641/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Klamecki przeciwko Polsce* (nr 2) z dnia 03.04.2003 r., skarga nr 31583/96

Art. 14 w połączeniu z art. 8 EKPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Kozak przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 13102/02

PRAWO DO WOLNOŚCI MYŚLI, SUMIENIA I RELIGII (artykuł 9 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Leela Förderkreis e.V. i inni przeciwko Niemcom* z dnia 06.11.2008 r., skarga nr 58911/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ivanova przeciwko Bułgarii* z dnia 12.04.2007 r., skarga nr 52435/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Leyla Şahin przeciwko Turcji* z dnia 10.11.2005 r., skarga nr 44774/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Thlimmenos przeciwko Grecji* z dnia 06.04.2000 r., skarga nr 34369/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Buscarini i inni przeciwko San Marino* z dnia 18.02.1999 r., skarga nr 24645/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kokkinakis przeciwko Grecji* z dnia 25.05.1993 r., skarga nr 14307/88

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Jakóbski przeciwko Polsce* z dnia 07.12.2010 r., skarga nr 18429/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce* z dnia 16.06.2010 r., skarga nr 7710/02

PRAWO DO WOLNOŚCI WYPOWIEDZI (artykuł 10 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Sanoma Uitgevers B.V. przeciwko Holandii* z dnia 14.09.2010 r., skarga nr 38224/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (Vgt) przeciwko Szwajcarii* (nr 2) z dnia 30.06.2009 r., skarga nr 32772/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Times Newspapers Ltd przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (nr 1 i nr 2) z dnia 10.03.2009 r., skargi nr 3002/03 i 23676/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Hachette Filipacchi Presse Automobile i Dupuy przeciwko Francji* z dnia 05.03.2009 r., skarga nr 13353/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Stoll przeciwko Szwajcarii* z dnia 10.12.2007 r., skarga nr 69698/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Tillack przeciwko Belgii* z dnia 27.11.2007 r., skarga nr 20477/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Voskuil przeciwko Holandii* z dnia 22.11.2007 r., skarga nr 64752/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Murphy przeciwko Irlandii* z dnia 10.07.2003 r., skarga nr 44179/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Stambuk przeciwko Niemcom* z dnia 17.10.2002 r., skarga nr 37928/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Colombani i inni przeciwko Francji* z dnia 25.06.2002 r., skarga nr 51279/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Rekvényi przeciwko Węgrom* z dnia 20.05.1999 r., skarga nr 25390/94
- Wyrok ETPCz w sprawie *Fressoz i Roire przeciwko Francji* z dnia 21.01.1999 r., skarga nr 29183/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 27.03.1996 r., skarga nr 17488/90
- Wyrok ETPCz w sprawie *Jersild przeciwko Danii* z dnia 23.09.1994 r., skarga nr 15890/89

- Wyrok ETPCz w sprawie *Open Door i Dublin Well Woman przeciwko Irlandii* z dnia 29.10.1992 r., skargi nr 14234/88 i 14235/88
- Wyrok ETPCz w sprawie *Lingens przeciwko Austrii* z dnia 08.07.1986 r., skarga nr 9815/82
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sunday Times przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 26.04.1979 r., skarga nr 6538/74

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Kurlowicz przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2010 r., skarga nr 41029/06
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wojtas-Kaleta przeciwko Polsce* z dnia 16.10.2009 r., skarga nr 20436/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kuliś-Różycki przeciwko Polsce* z dnia 06.10.2009 r., skarga nr 27209/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Frankowicz przeciwko Polsce* z dnia 16.12.2008 r., skarga nr 53025/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sanocki przeciwko Polsce* z dnia 17.07.2007 r., skarga nr 28949/03

PRAWO DO WOLNOŚCI POKOJOWYCH ZGROMADZEŃ I ZRZESZANIA SIĘ (artykuł 11 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Demir i Baykara przeciwko Turcji* z dnia 12.11.2008 r., skarga nr 34503/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sřrensen i Rasmussen przeciwko Danii* z dnia 03.05.2007 r., skargi nr 52562/99 i 52620/99
- Wyrok ETPCz w sprawie *Ouranio Toxo i inni przeciwko Grecji* z dnia 20.10.2005 r., skarga nr 74989/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wilson, National Union of Journalists i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 02.07.2002 r., skargi nr 30668/96, 30671/96 i 30678/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Refah Partisi (The Welfare Party) i inni przeciwko Turcji* z dnia 13.02.2003 r., skargi nr 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98
- Wyrok ETPCz w sprawie *Cisse przeciwko Francji* z dnia 09.04.2002 r., skarga nr 51346/99

- Wyrok ETPCz w sprawie *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani przeciwko Włochom* z dnia 02.08.2001 r., skarga nr 35972/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Zjednoczonej Komunistycznej Partii Turcji i innych przeciwko Turcji* z dnia 30.01.1998 r., skarga nr 133/1996/752/951
- Wyrok ETPCz w sprawie *Plattform „Ärzte für das Leben” przeciwko Austrii* z dnia 21.06.1988 r., skarga nr 10126/82
- Wyrok ETPCz w sprawie *Young, James i Webster przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13.08.1981 r., skargi nr 7601/76 i 7806/77

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007 r., skarga nr 1543/06
- Wyrok w sprawie *Gorzelik i inni przeciwko Polsce* z dnia 20.12.2001 r., skarga nr 44158/98 (brak naruszenia EKPCz)

PRAWO DO ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA (artykuł 12 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *O’Donoghue i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 14.12.2010 r., skarga nr 34848/07
- Wyrok ETPCz w sprawie *Schalk i Kopf przeciwko Austrii* z dnia 24.06.2010 r., skarga nr 30141/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Terife Yiđit przeciwko Turcji* z dnia 02.11.2010 r., skarga nr 3976/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *B. i L. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 13.09.2005 r., skarga nr 36536/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Christine Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 11.07.2002 r., skarga nr 28957/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *F. przeciwko Szwajcarii* z dnia 18.12.1987 r., skarga nr 11329/85

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02

PRAWO DO SKUTECZNEGO ŚRODKA ODWOŁAWCZEGO (artykuł 13 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *M.S.S. przeciwko Belgii i Grecji* z dnia 21.01.2011 r., skarga nr 30696/09
- Wyrok ETPCz w sprawie *Frérot przeciwko Francji* z dnia 12.06.2007 r., skarga nr 70204/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Metin Turan przeciwko Turcji* z dnia 14.11.2006 r., skarga nr 20868/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sürmeli przeciwko Niemcom* z dnia 08.06.2006 r., skarga nr 75529/01

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Frasik przeciwko Polsce* z dnia 05.01.2010 r., skarga nr 22933/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007 r., skarga nr 1543/06 (w połączeniu z art. 11 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kudła przeciwko Polsce*, wyrok z 26.10.2000 r., skarga nr 30210/96

ZAKAZ DYSKRYMINACJI (artykuł 14 do EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Carson i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 16.03.2010 r., skarga nr 42184/05 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 1 PD 1 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Opuz przeciwko Turcji* z dnia 09.06.2009 r., skarga nr 33401/02 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 2 i 3 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *E.B. przeciwko Francji* z dnia 22.01.2008 r., skarga nr 43546/02 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej* z dnia 13.11.2007 r., skarga nr 57325/00 (art. 14 w połączeniu z art. 2 PD 1 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Šečić przeciwko Chorwacji* z dnia 31.05.2007 r., skarga nr 40116/02 (art. 14 w połączeniu z art. 3 EKPCz)

- Wyrok ETPCz w sprawie *Sidabras i Džiautas przeciwko Litwie* z dnia 27.07.2004 r., skargi nr 55480/00 i 59330/00 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Koua Poirrez przeciwko Francji* z dnia 30.09.2003 r., skarga nr 40892/98 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 1 PD 1 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Hoffmann przeciwko Austrii* z dnia 29.06.1993 r., skarga nr 12875/87 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Marckx przeciwko Belgii* z dnia 13.06.1979 r., skarga nr 6833/74 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Abdulaziz, Cabales i Balkandali przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 28.05.1985 r., skargi nr 9214/80, 9473/81 i 9474/81 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w *Belgijskiej sprawie językowej* z dnia 23.07.1968 r., skargi nr 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 2126/64 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 2 PD 1 EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *Grzelak przeciwko Polsce* z dnia 16.06.2010 r., skarga nr 7710/02 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 9 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Kozak przeciwko Polsce* z dnia 02.03.2010 r., skarga nr 13102/02 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 8 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Łuczak przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2007 r., skarga nr 77782/01 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 1 PD 1 EKPCz)
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bączkowski i inni przeciwko Polsce* z dnia 03.05.2007 r., skarga nr 1543/06 (art. 14 EKPCz w połączeniu z art. 11 EKPCz)

OCHRONA WŁASNOŚCI (artykuł 1 Protokołu Dodatkowego do EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Anheuser-Busch Inc. przeciwko Portugalii* z dnia 11.01.2007 r., skarga nr 73049/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Stec i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z dnia 12.04.2006 r., skargi nr 65731/01 i 65900/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Mazurek przeciwko Francji* z dnia 01.02.2000 r., skarga nr 34406/97
- Wyrok ETPCz w sprawie *Beyeler przeciwko Włochom* z dnia 05.01.2000 r., skarga nr 33202/96

- Wyrok ETPCz w sprawie *Brumărescu przeciwko Rumunii* z dnia 28.10.1999 r., skarga nr 28342/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *Chassagnou i inni przeciwko Francji* z dnia 29.04.1999 r., skargi nr 25088/94, 28331/95 i 28443/95
- Wyrok ETPCz w sprawie *Loizidou przeciwko Turcji* z dnia 23.03.1995 r., skarga nr 15318/89
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sporrong i Lönnroth przeciwko Szwecji* z dnia 23.09.1982 r., skargi nr 7151/75 i 7152/75

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

Niezakłócone korzystanie z mienia

- Wyrok ETPCz w sprawie *Czajkowska i inni przeciwko Polsce* z dnia 13.07.2010 r., skarga nr 16651/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Wilkowicz przeciwko Polsce* z dnia 04.11.2008 r., skarga nr 74168/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Łuczak przeciwko Polsce* z dnia 27.11.2007 r., skarga nr 77782/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bugajny i inni przeciwko Polsce* z dnia 06.11.2007 r., skarga nr 22531/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Skibińscy przeciwko Polsce* z dnia 14.11.2006 r., skarga nr 52589/99 (wywłaszczenie faktyczne)

Wywłaszczenie

- Wyrok ETPCz w sprawie *Moskal przeciwko Polsce* z dnia 15.09.2009 r., skarga nr 10373/05
- Wyrok ETPCz w sprawie *Plechanow przeciwko Polsce* z dnia 07.07.2009 r., skarga nr 22279/04
- Wyrok ETPCz w sprawie *Polańscy przeciwko Polsce* z dnia 07.07.2009 r., skarga nr 21700/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Broniowski przeciwko Polsce* z dnia 22.06.2004 r., skarga nr 31443/96
- Wyrok ETPCz w sprawie *Zwierzyński przeciwko Polsce* z dnia 19.06.2001 r., skarga nr 34049/96

Kontrola korzystania z mienia

- Wyrok ETPCz w sprawie *Hutten-Czapska przeciwko Polsce* z dnia 19.6.2006 r., skarga nr 35014/97

PRAWO DO WOLNOŚCI PORUSZANIA SIĘ (artykuł 2 Protokołu Dodatkowego nr 4 do EKPCz)

Wiodące wyroki ETPCz

- Wyrok ETPCz w sprawie *Gochev przeciwko Bułgarii* z dnia 26.11.2009 r., skarga nr 34383/03
- Wyrok ETPCz w sprawie *Sissanis przeciwko Rumunii* z dnia 25.01.2007 r., skarga nr 23468/02
- Wyrok ETPCz w sprawie *Bartik przeciwko Rosji* z dnia 21.12.2006 r., skarga nr 55565/00
- Wyrok ETPCz w sprawie *Napijalo przeciwko Chorwacji* z dnia 13.11.2003 r., skarga nr 66485/01
- Wyrok ETPCz w sprawie *Denizci i inni przeciwko Cyprowi* z dnia 23.05.2001 r., skargi nr 25316-25321/94 i 27207/95

Wiodące wyroki ETPCz w sprawach polski

- Wyrok ETPCz w sprawie *A.E. przeciwko Polsce* z dnia 31.03.2009 r., skarga nr 14480/04

Notatki: